

İki yıldan fazla bir zamandır derinleşerek süren ve daha da sürececek olan kriz, kapitalizmi renkli tüylerinden soyup çırılçıplak bıraktı. Uluslararası sermaye ve onun her türlü uzantısı krizle birlikte Marks'ı yeniden keşfe çıkarken; Marks'ın işçi sınıfının "İncil"i sayılabilecek eserlerinde bulabilecekleri tek şey, kendi "ölüm ilan"larından başka bir şey olmayacaktır. Oysa işçi sınıfı ve ezilen halklar Marks'tan öğrenmeye ve o mezarı kazmaya devam ediyor...

(Güncel Kriz Üzerinden)

Marksist Kriz Teorisi

Umut Yayıncılık

MARKSİST KRİZ TEORİSİ

(Güncel küresel kriz üzerinden)

Ferhat Ali

UMUT YAYINCILIK

MARKSİST KRİZ TEORİSİ

(Güncel küresel kriz üzerinden)

Ferhat Ali

Umut Yayıncılık

Umut Yayıncılık
Kasım 2009

ISBN : 978-975-7919-46-9

Baskı: Yön Matbaacılık
Davutpaşa Cad. 75/2 B 366
Topkapı/İstanbul

UMUT YAYIMCILIK VE BASIM SAN. LTD. ŞTİ

Yönetim yeri: Gureba Hüseyin Ağa Mh. İmam Murat Sk.

No: 8/1 Aksaray-Fatih/İstanbul

Tel: (0212) 521 34 30 Faks: (0212) 621 61 33

e-posta: umutyayimcilik@ttmail.com

Baskı: Yön Matbaacılık Davutpaşa Cd. 75/2 B 366

Topkapı/İstanbul Tel: (0212) 544 66 34

İÇİNDEKİLER:

ÖNSÖZ

I. BÖLÜM

GENEL

GİRİŞ

II. BÖLÜM

GÜNCEL KÜRESEL KRİZ, ETKİLERİ VE SONUÇLARI

I/ Krizi tetikleyen etmenler

II/ Krizin mayalanması

III/ Krizin genel tablosu

IV/ Krizden çıkma reçeteleri

III. BÖLÜM

MARKSİST KRİZ TEORİSİ

SERMAYENİN GERÇEK KRİZİNİN VE ÖZEL TÜRDEN
KRİZLERİN NİTELİĞİ

KRİZİN TANIMI VE NİTELİĞİ

MALİ KRİZ NEDİR; HANGİ TÜRDE MALİ KRİZ?

(1)

Her genel krizin bir aşaması olarak mali kriz

(2)

Gerçek krizden “bağımsız” ve kendine özgü iç yasalara tabi mali
kriz

(3)

Anın krizi: Eşanlı olarak gelişen mali ve sanayi krizi

IV. BÖLÜM

SERMAYE KRİZİNİN TEORİK TEMELLERİ

I/GENEL ÇERÇEVE

II/MALİ KRİZİN NEDENLERİ-TEORİK ÇERÇEVE

(1)

Sorunun konuluşu

(2)

Para sermayenin kendine özgü hareket tarzı

(3)

Güncel olan

III/SANAYİ KRİZİNİN NEDENLERİ-TEORİK ÇERÇEVE

(1)

Aşırı-üretim temelleri

(2)

Aşırı-üretim neden olduğu kapitalizmin gerçek krizleri

V. BÖLÜM

KRİZE YOL AÇAN ÇELİŞME VE UZLAŞMAZLIKLAR

KAPİTALİST ÜRETİM SÜRECİ ÇELİŞME

VE UZLAŞMAZLIKLAR YATAĞIDIR

I/ Artı-değerin gerçekleştirilmesinde zorluklar

II/ Kârlarda bir tür yer çekimi yasasının etkisi

III/ Sermaye üretiminin çelişkileri

VI. BÖLÜM

KAPİTALİST DÜNYA SİSTEMİNİN EVRENSEL KRİZİ

BİR BÜTÜN OLARAK SİSTEMİN GENEL KRİZİ

VII. BÖLÜM

KRİZİN İÇ VE DIŞ POLİTİKADAKİ OLASI ETKİLERİ

VE SONUÇLARI

Krizin sonuçları

Kriz ve devrim gereksinim

ÖNSÖZ:

Bu çalışmamın ilk ve temel amacı, hem küresel kriz salgınının pençesi altında fena halde kapana sıkışmış kapitalist sistemin üretim ve dolaşım sürecinin kendi niteliğinden ileri gelen çelişme ve uzlaşmazlıklarını sergileyerek, krizin gerçek niteliğini ve nedenlerini açığa çıkarmak; ve böylece, krizin, “sistemin krizi” olduğunun kanıtlarını ortaya koymak; ve hem de bu sergileme bağıntısı içinde, Marx’ın, “kriz ve çöküş” teorisinin ayırt edici özelliklerinin güncel küresel krize tuttuğu o güçlü ışıkla okuru buluşturacaktır.

Anlaşılır ki, bu çalışmanın temel amaçlarından biri de, krizle boğuşan ve temelden sarsılan sistemin, kapitalizm çerçevesinde kalındıkça krizlerden asla kurtulamayacağını, geçici olarak atlatılsa da, arkaya alınacak olan krizin, daha güçlü krizlerin etmenlerini sürece taşıyarak, “çöküşünü” yakınlaştırmada gecikmeyeceğinin kanıtlarını sergilemek; böylece, onun, üretici güçlerin gelişmesinin mutlak biçimi olmadığı, “doğaya uygun bir biçim olmadığı”, engelleri bulunduğu ve Marx’ın sözleriyle, üretimin maddi gereksinimlerinin gelişmesinde belirli bir sınırlı döneme denk düşen tarihsel, yani geçici bir üretim tarzı olduğunu göstermektir.

Elbette ki, bu çalışmada, okur, baştan sona, her adımda, Marx’ın, kapitalizmin krizi hakkındaki güçlü analizlerinin izini bulacaktır. Dolarıyla, bu çalışmaya rengini veren şey, bütünüyle Marx’ın ve Marksizm’in bakış açısı olacaktır. Zaten başka türlü de kriz hakkında berrak bir kavrayışa ulaşmak olanaklı olmaz. Marx, bu işin piridir.

İki yıldan fazla bir zamandır sürmekte olan ve hala da derinleşerek süren ve daha da sürececek olan kriz, kapitalizmi renkli tüylerinden soyup çıtır çıtır bırakmıştır. Kriz öncesi dönemde yeterince açığa çıkmayan, saklanan, ertelenen ve süslü bir pelerinin üstü örtülen sistemin tüm çelişme ve çatışmaları, tüm falsoları ve iç frenleyici engelleri krizle birlikte açığa çıkararak; sistemin bütün zaafalarını ve yeteneksizliklerini,

bütün güçsüzlüklerini ve gelişme sınırlarını ortaya çıkarmıştır. Kapitalizmi yücelterek onu “ölümsüz” yapan safsatalar, krizle birlikte yıkılıp gitmiş; yeni bir renkli ambalajla, “küreselleşme” ambalajıyla piyasaya sürülen “masal” hakkında yayılan “tatlı hayaller” krizin yıkıntuları altında sönmüştür. Kriz, meta ekonomisine dayalı kapitalist sistemi “pazar aracılığıyla” yönetme düşünce çizgisinin kolunu-kanadını kırarak, ona dair beslenen umutları kara bulutların arkasına gömmüştür.

Krizden derin vurgun yiyen sistemin dikişleri bir türlü tutmuyor. İki yıldan fazla bir zamandır süren kriz, sona ermek bir yana, ağırlaşarak ve derinleşerek yerkürenin her santimetre karesini etkisi altına alarak, hem etki alanını genişletiyor ve hem de şiddetini artırıyor. Devlet merkez bankalarının kasasından bol miktarda mali piyasalara, bankalara ve sanayi tekellerine aktarılan paralar ve verilen güvenceler bile krizin şiddetini azaltmaya ve onu engellemeye yetmiyor.

Marx’ın Kapital, Artı-Değer Teorileri, Grundrisse gibi temel eserlerinde kapitalizmin krizini sergilediği teorik çalışmalarının, burjuvazinin zor geçidi aşmada başvurduğu kaynaklar arasında baş köşeye yerleşmesi boşuna değil. Burjuvazi, çaresizlik içinde o ünlü sınıf düşmanına yüzünü dönmüş durumda! Marx’ın kriz ve çöküş teorisi burjuvazi tarafından yeni baştan büyüteç altına alınmıştır. Elbette ki, bu incelemenin amacı, kendi sınıf düşmanının analizlerinden kriz için umut ışığı arama, çözüm reçetesi kırıntıları bulma girişiminden başka bir şey değildir. Ne ki, bu çabanın boşa çıkması kaçınılmazdır; zira, Marx’ta burjuvazinin bulabileceği tek şey; onun yıkılışının unsurları ve etmenleridir.

Marx’ın işçi sınıfının İncil’i sayılan eseri, baştan sona, kapitalizmin doğuşundan, gelişmesi ve çöküşüne dek olan süreci araştırmakta ve daha da önemlisi burjuva toplumun ekonomik hareket yasalarını açığa çıkarmaktadır. Bu eser, kapitalizmin kendi bağrından kaçınılmaz olarak kendi karşıtını, sosyalizmi doğurmak zorunda kalacağı süreci, metanın sermayeye gelişme süreci içinde sergiler. Dolayısıyla burjuvazinin bunda bulabileceği tek şey, kendi “ölüm ilanı”ndan başka bir şey olmayacaktır.

Bu çalışma, yedi bölümden meydana geliyor. Birinci bölüm, genel

bir girişi içeriyor. Soruna toplu bir bakış açısı getiriyor bu bölüm. İkinci bölüm, güncel küresel krizi analiz ediyor. Kapitalist sistemin, içinden geçmekte olduğu krizi; nedenleri, sonuçları bağlamında sorguluyor bu bölüm. Üçüncü bölüm, sermayenin krizlerinin niteliği ve tanımını Marx'ın ve Marksizm'in bakış açısıyla ele alıyor. Aşırı-üretim krizi, kendi başına oluşan mali kriz ve aşırı-üretim sürecinin bir aşamasını oluşturan finansal kriz bu bölümde tahlil ediliyor. Üçüncü bölümle birlikte, dördüncü ve beşinci bölümler, sermaye krizinin teorik temellerini, çelişme ve uzlaşmazlıkları ile birlikte ele alan ve kitaba, "Marksist Kriz Teorisi" ismini de veren temel bölümler olarak bu çalışmada yer alıyor. Kriz ve çöküş teorisi, bu bölümde Marx'ın değerlendirmeleri üzerinden ve onun teorik değerlendirmeleri temel alınarak çözümleniyor. Kitabın en hacimli bölümleri, dördüncü ve beşinci bölümler; ve, teorinin asıl işlendiği bölümler de burasıdır. Altıncı bölüm, bir bütün olarak kapitalist dünya sisteminin evrensel krizine ayrılmış olan bölümdür. Bu bölüm Birinci Paylaşım Savaşı ve 1917 Ekim'le içine girilen süreci günümüze dek taşıyarak sistemin uzun süreli genel buhranını inceliyor. Yedinci ve son bölüm, krizin sonuçları üzerinde yoğunlaşıyor. Bu bölüm, krizin öne çıkardığı devrim ve sosyalizm gereksinimi ve de görevlerimiz çizgisinde bitiyor.

Bu çalışmaya, "Tanrıların Alacakaranlığı" başlıklı çalışmanın devamı ve tamamlayıcısı gözüyle bakılmalıdır. O çalışmada ele alınmayan konular bu çalışmada ele alınarak, Marx'ın "kriz ve çöküş" teorisi daha tam hale getirilmeye çalışıldı. O çalışmada olup da bu çalışmaya zorunlu olarak girmesi gereken konuları da, yalnızca, konunun amacına hizmet ettiği ölçüde, sınırlı biçimde ve yeni baştan işleyerek bu çalışmaya kattım. Elbette ki, güncel küresel krizin ayrıntılı bir değerlendirmesini de güncel istatistik verilere dayanarak bu çalışmaya kattım.

Ayrıca belirtmeliyim ki, "Küreselleşme" ve sonraki "Tanrıların Alacakaranlığı" ve de bu son çalışma "Marksist Kriz Teorisi"ne, bir bütünün parçaları gözüyle bakılmalıdır –her biri diğerini tamamlayan "üçlü".

3 Ağustos, 2009

FERHAT ALİ

I. BÖLÜM

GENEL

GİRİŞ

Kapitalist sistem, tarihinin en büyük krizlerinden biriyle karşı karşıya. Kriz salgınının çepeçevre kuşattığı sermayeye dayalı üretim tarzı şiddetle sarsılıyor. Dikişleri tutmuyor. Korku ve panik her yanı sarmalamış durumda. ABD’de başlayıp arz yuvarlağını dolaşan kriz; Avrupa ve gelişmiş kapitalist ülkelerde derin yaralar açarak yer küreyi kaplıyor. Verili küresel kriz, gelişmiş ülkelerin mali ve iktisadi sistemlerinin üzerinde yürüdüğü rayları altüst etti. Merkez üssü ABD olan kriz, İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya, İspanya gibi ülkelerin ekonomilerini beklenmedik ölçüde tahrip etti. Ve emperyalizmin çevre gerisi ülkelerin kıyılarını da döverek dünyalılaştı. Tüm yerküre onun pençesi altında. Özellikle, ABD, İngiltere, İsviçre ve Fransa, Rusya ve Doğu Avrupa’daki birçok köklü banka ya iflas etti ya devletleştirildi ya da devlet desteğiyle zar zor ayakta kalabildi.

Küresel kaosu mayalayan kriz salgını, kapitalist sistemin her santimetre karesini öylesine etki alanı içine çekti ki, son yüzyılın en ciddi, en ağır ve en kapsamlı krizi olarak, şimdiden, tarihte yerini aldı. Ve hatta öyle ki, zayıf bir olasılık da olsa, ağırlaşarak genişleyen krizin, çöküşle sonuçlanabileceği endişesi giderek yayılmaya başlıyor. Her büyük kapitalist bunalımdan sonra gelebilecek olan devrimci bunalım, toplumsal kaynaşma ve alt-üst oluşlar sistemin büyük korkusu olmayı sürdürüyor.

Krizle birlikte, sermayenin ve ona dayalı üretim biçiminin kırılma

noktaları, yetersizlikleri ve onu güçten düşüren etmenler bütünüyle açığa çıktı; çelişme ve uzlaşmazlıkları eşanlı olarak patlak verdi. Sistemin işleyişinin sonucu olan kriz, “dönemsel olarak” geri gelerek, “gerçekliğinden” bir şey yitirmediğinin kanıtlarını da ortaya döktü.

Bir kez daha görüldü ki, kriz; kapitalist sistemin kendi gelişmesinin ürünüdür. Marx’ın önemle vurguladığı gibi o, ne rastlantısal ve ne de şans eseridir. Anın küresel krizi, bir yandan sermayenin egemenliği üzerine inşa edilmiş kapitalist üretim tarzının gelişmesinin iç sınırlarına gelip dayandığının yeni bir kanıtını sunarken; bir yandan da Marx’ın “kriz ve çöküş” teorisinin yeni bir doğrulanışına fevkalade kanıtlar demetini sunuyor. Marx, ekonomik krizleri, birbirini izleyen mevsimlerin doğal değişmesi gibi görüyordu: “Bolluğu bunalım izler” yargısı bu gerçeğe işaret ediyordu.

Kapitalizmin, kendi tarihinin en ağır krizlerinden biriyle yüz yüze geldiği hemen her kesim tarafından paylaşılan ortak payda. Özellikle kapitalist dünyanın önde gelen ekonomistleri ve emperyalizmin yedeğindeki birçok kuruluş, krizin ciddiyetini aynı biçimde algıladılar. Birleşmiş Milletler, yüzyılın krizi olarak niteledi. Uluslararası Para Fonu, dünya ekonomisinin 1930’lardan bu yana karşılaştığı en tehlikeli finansal şok diye tanımladı. Dünya para piyasasının ünlüsü Soros, 1929-1932 yıllarını kapsayan büyük buhrandan da büyük bir kriz olduğunu söylerken; gene bir başka ünlü para babası, yatırımcı, Warren Buffet ise, bu krizle birlikte, küresel ekonominin uçuruma yuvarlandığı tespitinde bulundu. Çok daha önemli uyarıyı Dünya Bankası Başkanı Robert Zoellick yaptı: “Büyük bir finansal kriz gibi başlayan olay, çok derin bir ekonomik krize dönüştü ve şimdi büyük bir işsizlik krizine doğru gidiyor. Eğer önlem almazsak, çok önemli siyasi etkileri olan, ciddi bir insani ve sosyal kriz haline gelmesi riski bulunuyor.”

Krizden nasıl ve ne zaman çıkılacağı konusu ise belirsizliğini korumaya devam ediyor kapitalist dünyada. Kimileri çıkışın birkaç yılı bulacağını, kimileri ise bu çıkışın belirsiz olduğunu söylüyor. Belirgin olan tek şeyse, krizin, kapitalizmin yaşam alevini söndürerek, ona dair umutlarda don etkisi yaptığıdır. Şu kadarını belirtmeliyiz ki, bur-

juvazinin bu kez, bu krizden çıkışı, öyle kolay yürüyen bir süreçle ve basit bir biçimde olmayacaktır. Sistem, yeni bir çevrim başlatmada tökezleyecek ve eğer koşullar elverişli ve ideal hale gelir de lehteki etmenler artarsa bu tökezleme beklenmedik sonuçlar doğurabilecektir.

Sistemin, krizi arkasına alıp yeni bir sanayi çevrimi başlatması eskisi gibi kolay olmayacak. Çünkü, sistemin, bu yeni “çevrimi” başlatacak çözüm reçeteleri yok denecek kadar az ve olan çözüm yolları ise daha başından kendi iç engelleriyle kuşatılmış durumda. Durgunluk ve krizin, gönenç dönemlerinden daha uzun olduğu “çevrim”de, kriz aşılsa bile; ya hemen akabinde yeni bir ani ve sert düşüş ya da çok uzun bir durgunlukla iç içe geçen kronik kriz önümüzdeki döneme damgasını basmakta gecikmeyecektir. Ama en azından, krizin ardından, uzun bir durgunluk döneminin gelmesi hiç de şaşırtıcı olmayacaktır. Gelişme çok yavaş ve işlerin yoluna girmesi uzun bir zamana yayılacaktır. Zira bu kriz, kapitalizmin çözüm reçetelerindeki tükenme lehine yeterince malzemeyi de açığa çıkarmış oldu.

Kim ne derse desin, payda ortaktı: Kapitalizm, tarihinin en büyük depremini yaşıyor ve belki de bu deprem 1930’larda yaşananlardan daha büyük. Zaten kapitalizmin tarihinde yüzlerce irili ufaklı krizlerin yanında en sarsıcı olan üç kriz var; ve bunların üçü de rastlantı olarak üç ayrı yüzyıla denk düşüyor: Birincisi, eğer 1865 dünya krizini bir yana koyarsak, 19. yüzyılın en ağır dünya krizi olarak 1873 krizi; ikincisi, 20. yüzyılın en sarsıcı krizi olarak 1929 krizi; ve üçüncü olarak da 21. yüzyılda kapitalizmi şoka sokan güncel mali ve ekonomik kriz. Sistem, kapsamlı ve ağır kriz karşısında korku ve panik içinde.

Her yanı adım adım kuşatan krizle ilgili olarak kimileri, kapitalizmin öldüğünü, kimileri bir parça kapitalizmin öldüğünü, başkaları serbest piyasa modelinin çöktüğünü ve daha başkaları ise, yeni bir yapılanmaya acilen gereksinim olduğunu söyleyerek, içine girdikleri ruh halini gayet iyi açığa vurdular. ABD’nin Ulusal İstihbarat Direktörü Dennis Blair, artık ulusal güvenliğimiz açısından öncelikli tehdit küresel krizdir açıklamasıyla sistemin içine girdiği korkuyu açıklıkla dile getirdi.

Sistem, tarihsel bir huzursuzluk içinde; krizin ağırları içinde kapana sıkışmış halde.

Kriz, kapitalizmi renkli tüylerinden soyup, çıtırplak bıraktı. Ve ona şunu söyledi: “Bu öyküde senin sözün ediliyor.” Bu öykü, tüm bir kapitalist gelişme sürecinin, ya da tüm bir üründen metaya, metadan paraya, paradan sermayeye gelişme sürecinin; sistemin çelişme ve uzlaşmazlıklarının ve krizlerin yeniden-üretim sürecinden başka bir şey olmadığını fena halde göstermiştir. Bu öykü göstermiştir ki, sermayenin uçsuz-bucaksız genişleme sürecinin iç çelişkileri, onun yıkılışının unsurlarıdır; ve sermaye üretirken ve üretilirken, kendi kutupsal karşıtlıklarını da üretir. Onun tarihsel ve siyasal çöküşü tam da bu çizgide gerçeklik kazanır.

ABD’de başlayıp arz yuvarlağını dolaşarak dünyalılaştıran kriz, kapitalist sistemin ateşini yükselterek, çelişme ve uzlaşmazlıklarını, kör noktaları ve sınırlılıklarını gün ışığına çıkarıyor. Elbette o bunu yaparken, aynı zamanda, onun tarihsel ve dolayısıyla geçici niteliğini de gözler önüne seriyor.

Farklı ülkeleri, değişik zaman dilimleri ve çeşitli ağırlıklarda etkisi altına alan kriz, eşitsiz gelişme de, dünya ekonomik krizi niteliğine bürünerek bir dünya krizi haline gelmiştir. Anın krizi, sistemin üzerinde yükseldiği ekonomik kolonları öylesine tahrip ederek ilerliyor ki, hiç kimse krizden çıkış zamanını, sonraki etkilerini ve bundan sonraki tahribatını yeterince kestiremiyor. Dur durak bilmeyen bir çığ gibi büyüyerek her yanı kuşatan krize, düzenden yoksun mali sermayenin, piyasadaki sınırsız hareketinin yol açtığını söyleseler de; mali şirketleri, banka ve borsaları yönetenlerin aç gözlülüğü, hırsı, beceriksizliği ve hilesiyle açıklasalar da; bu kriz, kapitalizmin gelişme derecesinin belli bir aşamada kendi gelişmesiyle girdiği çatışmadan başka bir şey değildir.

Ne ki, kapitalizmin gelişme ve genişleme derecesinin kredi sistemindeki dolandırıcılıkla, başarısız spekülasyonlar ve hilelerle iç içe yürüdüğünü de kabul etmek gerekir. Anın mali krizinde bu etmenlerin ikincil derecede de olsa, tali planda da olsa belli bir rol oynadıklarını da teslim etmek gerektiği açıktır. Ne ki, krizi, bu ikincil

ve tali plandaki etmenlerle açıklamak; asıl olanı, bunun bir “sistem krizi” olduğunu perdelemek demek olur.

Anın küresel krizini tetikleyen arka çerçeve; krizin niteliği, nedenleri ve sonuçları; para sermaye ekseninde ortaya çıkan ve zamanla sayısız birleşme kanalları üzerinden sanayi ve ticaret krizini de açığa çıkaran ekonomik krize temel oluşturan etmenler; ve nihayet, üretim ve dolaşım sürecindeki zoraki genişlemeyi besleyen ve ayakta tutan “kredi ekonomisi”nin krizi saklayarak erteleyen yapay temeli de bu çalışmamızın başlıca konuları arasında olacaktır. Krizin mayalandığı toprak, kapitalist sistemin kendi iç organizmasıdır. Dolaşısıyla, bu konular, bu organizma içinde ve kapitalizmin doğasının ön gördüğü kendi iç gelişme yasaları içinde ele alınacaktır.

Üzerinden yüz elli yıl geçmiş de olsa, temel “eseri”nde, sermayenin krizine Marx tarafından getirilen parlak analiz, güncel dünya ekonomik krizinin anlaşılmasında temel anahtardır; işin iliği ve özüdür. Burjuva ve küçük burjuva dünya; içini boşaltarak da olsa, “doğru anlaşılan” Marx’tan kurtulmak için “yanlış anlaşılan” Marx’tan medet umma adına da yapmış olsa, Marx’ın “geri dönüşü”, “doğrulanışı” ve “acaba haklı mıydı” başlıklarını, boş yere atmadı.

Burjuvazi, haklı olarak, Marx’ın “eseri”nde, krizine çözüm reçeteleri arıyor. Marx’ın Kapital’i, umutsuzluk girdabındaki burjuvazinin başucu kitabı oldu krizle birlikte. Kapitalist sistem ondan bir şeyler bulmaya çabılıyor! Ne ki, çevirdikleri her sayfa, kafalarında çalan çöküş davulları olacaktır.

Ama biz biliyoruz ki, en yüce sınavdan, zamanın sınavından geçen Marx’ın teorisi, kapitalizmin krizinin anlaşılmasında tarihsel bir kilometre taşıdır; ki henüz hiç kimse yerinden oynatamamıştır. Ve biz biliyoruz ki, Marx’ın “kriz ve çöküş” teorisinin kendisi, güncel küresel krizin anlaşılmasına güçlü bir ışık tutarak, hem Marksist teorinin yeni bir doğrulanışına ve hem de bu doğrulanış üzerinden güncelleşmesine fevkalade ivme kazandırmıştır.

II. BÖLÜM

GÜNCEL KÜRESEL KRİZ, ETKİLERİ VE SONUÇLARI

I/ KRİZİ TETİKLEYEN ETMENLER

Kapitalizme kaosu ve kabusu yaşatan krizin fitili ABD'deki konut sektöründe ateşlendi. Her şey ABD'deki ipotekli konut kredileri sisteminde (mortgage) yaşanan “felaket”le açığa çıktı. Bu felaketin başrol oyuncularını finansal sistemin büyük yatırım bankaları, para piyasasının belli başlı oyuncularını ve diğer alt finans kuruluşlarıydı. Bu tablonun mağdurları ise, ödeyebilme güçlerini hesaba katmadan konut alım furçasına kendisini kaptırmış konut alıcılarıydı. Elbette ki, konut alıcıları, kendilerine sunulan “cazip” koşullara kapılarak bu yola girmişlerdi. Öte yandan, bu felakette kayba uğrayan asıl oyuncular da vardı. Kredi ekonomisinin inanılmaz çabuklukla ve her türlü spekülasyonu besleyerek çığ gibi büyüyen temeli, bu temelden beslenen asıl oyuncuların bir bölümünü de kurban almadan edemezdi; öyle de oldu. Oynanan kumardı, “kaybedeni” de olmalıydı.

Süreci baştan alalım.

Kapitalizmin üretim kapasitesinin emek üretkenliğindeki muazzam artışla birlikte büyüyen temeli, atıl haldeki para-sermayeyi bollaştırıyordu. Ve üretimdeki genişleme birikimin gerisinde kalıyordu. Genişleyen yeniden-üretimde kullanılmayan bolca para-sermaye, atıl halde kalarak, kârlı yatırım alanları arıyordu. Bu para daha ziyade banka, borsa ve finansal sektörlerde öz suyuna kavuşuyor ve cazip gelirler üzerinden şişindikçe şişiniyordu. Tam da böylesi koşullarda ABD Merkez Bankası faizleri düşük tutuyordu. Tüketim

kredisi faizleri de düşüktü. Böylesi uygun koşullarda geniş halk kitleleri düşük faizle ev sahibi olabilecek ve üstelik düşük faizli tüketim kredisi ile de birçok temel gereksinimlerini karşılayabileceklerdi. Paranın bol ve ucuz olduğu bir mecraydı bu. Konut sahibi olmak isteyen geniş kitleler, uygun ve elverişli koşullardan yararlanmayı ihmal etmediler. Herkes ev sahibi olmak istiyordu. Bir kampanyadır sürüp gidiyordu. Konut satışlarının ardı arkası gelmiyordu. İşler yolunda gidiyor ve kampanya yayılarak ve etki alanını büyüterek bütün hızıyla yol alıyordu.

Borç sermaye olarak kullanılacak para-sermaye bol, faizler düşük ve ortam deminde ve para-piyasasının oyuncularının ağızları kulaklarına varıyordu. Ve konut kredisi verenler, herkesi ev sahibi yapmak istiyordu! Gerçekte ise servetlerine servet katmak istiyordu para sermaye piyasası. Ev sahibi olmak isteyenler, konut kredisi veren mali kuruluşa başvurarak saptanmış faiz karşılığında, konutlarını teminat göstererek gerekli konut kredisi alarak ev sahibi oluyordu. Konut kredisi sahibi olmak isteyen konut alıcılarının, krediyi ödeyebilme gücü hesaba katılmaksızın yüz binlerce konut, *mortgage* denilen bu sistemle, ipotekli konut kredileri sistemi yoluyla satılıyordu.

Krediler genişledikçe genişledi; ev satışları artıca arttı ve borç denizinin ortasında milyonlara varan konut işlemleri yapıldı. Devlet Federal Merkez Bankası'nın konut satışlarını teşvik etmek için büyük yatırım bankalarını desteklemesi, bu satışları daha da cazip hale getiriyordu. Satılan konutların konut kredisini veren bankalar, bunun karşılığı aldıkları teminat belgelerini büyük yatırım bankalarına faiz karşılığında devrediyordu. Bunları satın alan yatırım bankaları üst üste yığılmış inanılmaz büyüklükteki ipotekli varlıkları piyasaya sürerek tahviller çıkardılar. Çıkarılan bu tahviller özellikle Avrupa ve Uzak Asya piyasalarına ve tüm dünyaya banka ve mali kuruluşlar aracılığıyla dağıldı. Bunu alan bu kuruluşlar, bunları piyasaya sürüp devasa kazançlar elde ettiler. Gidişattan herkes memnundu. Konut satışları patlama yapmıştı. Satışlar satışları izliyor ve konut zinciri inanılmaz büyüklüğe ulaşıyordu. İpotekli konut kredisi sistemi, *mortgage* denen bu sistem, ansızın patlak veren çöküşe dek

tepeden tırnağa yolunda gitti ve kampanya bütün hızıyla sağlıklı yürüdü; ta ki, uzayan ve uzadıkça zayıflayan zincirin halkaları her yerinden aniden kopuncaya dek.

İşler birden tersine gitmeye başladı. Konut alımlarının uçsuz bucaksız genişlemesi konut fiyatlarını artırmaya başladı; konut talebi arttıkça fiyatlar artıyordu ve elbette ki, kredilerde şiştikçe şişiyordu. Ve öyle ki, evler gerçek değerlerinin çok üzerinde satılmaya başladı. Bu durum teminat stoklarının değerini de yükseltiyordu. Bu menkul varlıklar değerlendirildikçe bu varlıkları elinde bulunduran yatırım bankaları da kazandıkça kazanıyordu. Mali sektör, yani yatırım bankaları bundan son derece memnundu. Konut piyasası dur durak bilmez bir büyümeye tanık oluyordu.

Ve nihayet, işler sarpa sarmaya başladı. Zamanla konut fiyatları düşmeye başladı. Öylesine düşmeye başladı ki, verili konut fiyatları borçları karşılayamaz duruma geldi. Konutlar satılamaz hale geldi. Menkul varlıklar değersizleşince, krediyi kullanan yüksek ipotekli konut borcu olanlar, kredileri ödeyemez duruma düştüler. Kredilerdeki “geriye akış” aksadı, yavaşladı ve sonunda durdu. Konutların anahtarlarını teslim etmek de çözüm olmuyordu; zira, konuta alıcı bulunamıyordu ve üstelik, konut fiyatları öylesine aşağıya çekilmişti ki, satılsa da borçları karşılayamazdı.

Mortgage sistemi denilen mali piyasa 10 trilyon dolara varan bir büyüklüğe ulaşmıştı. Bu, ABD’nin hem borçlarının ve hem de toplam yıllık üretiminin üçte ikisi oranında bir meblağ. Mali piyasadaki bu meblağın 1,4 trilyon dolar kadarını ise yüksek riskli krediler oluşturuyor. Bu şu demektir: Konut sahibi olmak isteyen konut alıcılarının mali durumlarına, kredi geçmişlerine, ödeyebilme gücüne bakılmaksızın bu kişilere *mortgage* denen sistem yoluyla kredi veriliyordu.

Zamanla konut fiyatları düştü ve değişken faiz oranları yükseldi. Özellikle toplumun alt gelir grubundaki aileler kredi borçlarını ve faizleri ödeyemez duruma gelerek kapana sıkıştılar. Düşen konut fiyatları yüzünden konutlarını bile satsalar işin içinden çıkamıyor ve borçlarından kurtulamıyorlardı ve üstelik konuta

alıcı da yoktu; çünkü, satın alındığı andaki değeri ile sonraki değeri arasında derin bir uçurum oluşmuştu ve bu yeni değer, borcu kapatmaya yetmiyordu.

Sonuç kilitleme, iflas ve çöküntü.

Ve krizin fitili ateş aldı.

Mortgage sisteminin tüm işleyişinin krediye dayandığı bu somut durumda, ödemeler zinciri yüzlerce yerinden kopunca, kıyamet gününe varıldı. Mortgage sistemi tablosunda finansal bir aracın nasıl da tüm bir alanı tam bir sahtekarlık dalgasıyla kuşattığını gözler önüne serdi. Kapana kısılarak ortada kalmış ipotekli krediyi kullanan konut sahipleri sefילהet ve çaresizlik içindeydiler; ve hem tüm birimleri yok olup gitmiş ve hem de evsiz kalarak başlarını sokacak yer bulamıyorlardı. Konut piyasası ve de bu piyasada at oynatan büyük yatırım bankaları iflas etmiş ve oynanan kumarda birçok oyuncu ayakta kalamaz hale gelmişti. Mevcut gidişat küresel ilişkiler ağı içinde domino etkisi yaparak her yanı sarıp sarmaladı. Mali sistem çöktü. Zira, sistemi ayakta tutan büyük yatırım bankaları bu çöküşün başrol oyuncularındı.

ABD’de para ve kredi piyasasında ortaya çıkan yangın derinliğine ve genişliğine yayılarak ateş topuna dönüştü. Ünlü yatırım bankası Lehman Brothers’in batışı sonun başlangıcı oldu. 158 yıllık köklü bir geçmişe sahip olan bu yatırım bankasının batışı ile iflaslar iflasları izledi. Devlet, bu batışa seyirci kaldı. Ve bu durum, para piyasalarında bir güven bunalımı yarattı. Korkunun yarattığı panik dalgası her yanı kaplar oldu. Sırada diğer yatırım ve mevduat bankaları vardı. Fannie Mae ve Freddie Mac gibi iki büyük yatırım bankası çöktü; Washington Mutual adlı mevduat bankası bu çöküş kervanına katıldı. Ama devlet, Lehman Brothers örneğinde olduğu gibi bu kez bu çöküşlere seyirci kalmadı. Yatırım bankalarını kendi kolları arasına aldı ve devlet desteğiyle ayakta tutmaya çalıştı.

Fannie Mae ve Freddie Mac ipotekli konut kredileri sisteminin çöküşünde asıl rolü oynayan yatırım bankalarıydı; bu iflasların baş aktörleriydiler. Her iki bankanın verdiği konut kredisinin birkaç tril-

yon dolar olduğu tahmin ediliyor. Ve hatta bazı araştırmalar, toplam konut kredilerinin yarısının bu bankalarca sağlandığını gösteriyor. Konut piyasasındaki panikte ilk önce iflas eden mali kuruluşlar da Lehman Brothers'dan sonra bu iki yatırım bankasıydı. Ve elbette bu çöküş sürecinde Merrill Lynch ve Bear Stearns gibi bankalar da tarih oldular. Dahası, mali piyasaları kasıp kavuran para ve kredi krizinde ABD'deki tüm yatırım bankaları iflas etti -ki buna birçok mevduat bankası da dahildi.

ABD'de patlayan bomba Avrupa ve dünyanın geri kalan ölelelerini de etkisi altına aldı. ABD'de batan büyük yatırım bankalarının çıkardığı ipotekli konut kredileri sistemi tabanına dayalı tahviller tüm dünyaya yayılmıştı; özellikle de Avrupa'ya. Bu tahvilleri satın alan Avrupa, Çin, Japonya vb. bankalar ve müşterileri milyarlarca dolar kayba uğradılar. Satın alınan evlere karşılık gösterilen teminat stoku varlıkların karşılığında çıkartılan tahviller tüm dünyada derin yaralara yol açmıştı ve bunlar, trilyonlarca dolar değerindeydi. Öte yandan, küreselleşen ekonomi ve mali piyasaların, ABD'de ortaya çıkan bu krizden etkilenmemesi olanaksızdı. Zira, ABD biralalım tahvilleri, dünya ekonomisinin motor gücüydü ve verili dünya ekonomisinin yüzde yirmisi burada gerçekleştiriliyordu; bu güçte ortaya çıkan her kriz ve hatta her arıza, dünyada korkunç bir etki yaratmadan edemezdi.

Kriz, üretimdeki anormal dalgalanmaların yol açtığı ve her genel krizin bir aşamasını oluşturan bir mali krizle değil, kredi ve para ekleninde, bu alana özgü, kendi başına gelişen bağımsız bir mali kriz olarak ortaya çıktı. Süreç içinde ise, yayılarak tüm dünyayı etkisi altına aldı. Elbette ki, mali kriz olarak ortaya çıkmasına karşın, yalnızca mali kriz olarak kalmadı; sanayi ve ticareti de içine çekerek sistemin genel aşırı-üretim krizini de açığa çıkardı. Dolayısıyla, burjuvazi eş zamanlı çifte bir krizin kısıkcı altında kaldı. Krizin derin, uzun ve sarsıcı etkisi de onun bu eşzamanlı çifte etkisinden kaynaklanıyor. Kapitalist üretimin tüm çelişme ve uzlaşmazlıkları bu krizle birlikte tümüyle açığa çıktı; gölgeye çekilmiş olanlar güneş altında görünür oldular.

Kredi sistemi ile işleyen yapay sistem çöküşünü ilan etti. Yüzlerce banka, mali kuruluş ve mali hizmetler sektörü felç oldu. Para piyasası ateş almıştı ve sönmek bilmiyordu. Devlet müdahalesine karşın tüm piyasa alev alevdi. İflaslar ve yıkım dalgası her yana öylesine yayıldı ki, bu dalgadan etkilenmeyen alan kalmadı.

Piyasa saldırgan, mali oyuncular sahtekar ve sistem hileliydi. Sermaye, her şeyin celladı; kapitalizm, “herkesin herkese karşı savaşı”ydı Hubson’un sözleriyle. Bu tabloya dayalı bir sistemde, süre giden hile ve sahtekarlığın gerçek oyuncuları ise, bu işten milyarlar vuran serbest piyasa lapasıyla beslenen ve tüm bir insanlığı yağmalayan para piyasasının kodamanlarıydı. Devlet üzerinde bile kontrol gücü kazanmış olan bu kodamanlardı; mali sermaye sahipleriydi bunlar.

Oynanan kumardı ve kazananlar piyasanın kurtlarıydı. Marx’ı serbest bir dille ve güncelleyerek yinelersek, kredi sistemi, bu azınlığa gitgide daha fazla bir maceralar topluluğu niteliği verdi, küçük balıklar köpek balıkları tarafından yutuldu ve kuzular mali piyasanın kurtları tarafından mideye indirildi.

Kredi sistemindeki zoraki genişleme üzerine inşa edilmiş bir sistemde, kredinin birden bire kesildiği bir yerde, ödemeler zinciri binlerce yerinden koptu ve sistem işleyemez hale geldi. ABD’de, ipotekli konut kredileri sistemi üzerinden gelişen mali kriz, mali sermaye ekseninde hareket eden sektörleri kasırğa etkisiyle yerle bir etti ve tüm dünya bu kasırğanın manyetik alanı içine hapsedildi. Bozulmanın kalbi bankalar, mali bir aracı spekülasyon bir araca çevirerek bu çöküşte başrolü oynadılar.

Yıllar önce ne de güzel demiş Gilbert:

“Bankacılığın amacı ticareti kolaylaştırmaktır, ve ticareti kolaylaştıran her şey, spekülasyonu da kolaylaştırır. Ticaret ile spekülasyon bazı hallerde öylesine sıkı fıkıdırlar ki, hangi noktada ticaretin bitip hangi noktada spekülasyonun başladığını anlamak olanaksızdır.”¹

Ve Engels’in Gilbert’ı tamamlayıcı açıklamalarıyla:

“Satılmamış metalar üzerinden avans almak ne kadar kolay olursa, bu gibi avanslar o kadar fazla alınır, ve sırf karşılık gösterecek avans para almak için meta imali ya da zaten imal edilmiş bulunan metaları uzak piyasalara sevk etmek şeklindeki yersiz teşvik o kadar büyük olur. Bir ülkenin iş aleminin böylesine sahtekarlık dalgasıyla ne ölçüde kuşatılabileceğini ve bunun sonunun neye varacağını, 1844-47 yılları arasındaki İngiliz ticaret tarihi bütün çıplaklığıyla gözler önüne serer.”²

Bu sahtekarlık dalgasının finansal araçlar üzerinden nerelere varabileceğini siz düşünün.

Para ekonomisinin yerine kredi ekonomisinin iyiden iyiye yerleştiği ABD gibi bir gelişmiş kapitalist sistemde, kredi sistemindeki uçsuz bucaksız genişleme ve bu genişlemenin ipotekli konut kredileri örneğinde olduğu gibi devlet eliyle düşük tutulan faiz oranları aracılığıyla inanılmaz ölçüde büyümesi, her türlü spekülasyonu kolaylaştırarak ona koltuk değneği oldu. Gilbert’ın sözleriyle, ticaret spekülasyona kapıyı araladı ve konut sahibi olanlar tam bir sahtekarlık dalgasıyla kapana kısılarak insafsızca soyuldu.

Mortgage sistemi, serbest piyasa tablosunun yalnızca bir yanıydı. Bu tablo içinde, mali sermayenin kuralısızca doludizgin at oynattığı ve mali sermayede krize yol açan *Hedge fonları* denen, Serbest Yatırım Fonları gibi yüksek getirisi olan mali fonlar da vardı. Krizle birlikte, hem gerileyen ve hem de hala faaliyetine devam eden bu fonlar üzerinden hizmet veren mali kuruluşlar, mali piyasa sistemindeki yarıklara sızarak ve piyasanın açıklarını kullanarak havadan para kazanıyorlardı. Çok çeşitli menkul kıymetleri bir tek mali havuz hesabında toplayan piyasa oyuncuları, bu kıymetleri karşılık göstererek düşük faizle borçlanabiliyor ve sonradan borca aldıkları para ile bono ve tahvil alarak paradan para elde ediyordu. Bir koyup yüz kazanıyorlardı.

Bitmeyen bir kumardı sürüp giden. Kredi şiştikçe şişmiş, sistem, borç denizinde yüzdürülmüş, mali hizmetler sektörü en gözde sektör olarak yayıldıkça yayılmış, ne ki, kredi sistemine dayanan bu işleyişin bir noktadan sonra kendi engeline takılarak paramparça olacağı,

gelişmesinin iç sınırlarına gelip dayanacağı adeta unutulur olmuştur. Unutulur olmuştur, çünkü, konut piyasasındaki alım-satımların genişliği, ya da alım-satımlar üzerinden kredinin uçsuz-bucaksız genişlemesi, konut alıcılarının ödeme gücünün çok üzerinde olmuştur ve ödeyebilme gücüyle desteklenen talep ile bu genişleme arasında muazzam bir gedik oluşmuştur. İpotekli konut kredileri aracılığıyla konut alımındaki yapay genişlemenin kredi sistemindeki gereğinden fazla yayılma ile borç denizinde yüzdürülen geminin karaya oturarak paramparça olması, kredi ekonomisindeki işleyişin zorunlu ürünüydü.

Paradan para kazanma felsefesi kışkırtıldıkça kışkırtıldı. Hisse senedi, tahvil ve borç senedini içeren mali sermaye, halkı bu araçların bağımlısı haline getirmede üzerine düşeni yaptı. Tüketim kredisi ile de yığınları tüketim budalası birer maymuna dönüştürmeyi ihmal etmedi. Yazılı ve görsel basın da bu konuda üzerine düşeni fazlasıyla yerine getirdi. Her yanı kredi salgını sardı. Sıradan insan da, piyasanın küçük-büyük tüm oyuncularını da bu yüksek kazançlı riskli oyundan memnun gözüktü.

Zira herkes:

“Her borsa oyununda, fırtınanın er geç kopup her şeyin altüst olacağını herkes bilir, ama gene de hepsi, kendisinin altın yağmuru ile küplerini doldurup onu sağlama aldıktan sonra, dünyanın kendisinin değil, komşusunun başına yıkılabileceğini düşünür. Benden sonra tufan! Her kapitalistin ve bütün kapitalist ulusların sloganıdır.”³

Oldukça kazançlı olan bu mali araçlar temelinde ortaya çıkan horomonlu sermaye bir noktadan sonra, yarattığı sistemin altından kalkamaz oldu. Para ekonomisinin tahtına oturan kredi ekonomisi, kapitalist üretimin gelişme derecesinin ürünü de olsa, kredi sistemi, kapitalist sistemi sınırlarının ötesine, ileriye doğru iterek, kendi frenleyici engelleri üzerinden kafasını duvara vuracağı noktaya dek genişletti.

Yaratılan yapay sistem aracılığıyla yükselen ve karşı-değeri olmayan hayali sermayenin aşırı şişmesi ve gerçek varlıkları karşılamayan yapay temeli, beklenen günü çabuklaştırdı. Biriken mali

kayıpların yol açtığı piyasa ilişkilerinin felce uğrayarak finansal krize yol açması, sistemin işleyişinin beklenen sonucuydu. Ve bu sonuç, kapitalist üretim tarzının örtülü olan, potansiyel halde bulunan, uyuklayan ve mali sermayenin kanatları altında saklı bulunan tüm çelişme ve uzlaşmazlıkların, bütün iç zaaf ve sınırlılıklarının örtüsünü kaldırarak sistemi nefessiz bıraktı.

II/ KRİZİN MAYALANMASI

Nehirler bir gecede donmazdı. Su bir anda buharlaşamaz ve katı hale gelemezdi. Bu bir süreç sorunuuydu. Dolayısıyla, yukarıdaki gelişmenin öncesi de, mayalanma süreci de vardı. Krize giden yol, 2007 yılının ortalarında ipotekli konut kredilerindeki ödeme güçsüzlüğü ya da Marx'ın özgün sözcüklerini kullanmak gerekirse “geriye akış”taki tıkanma ve bu tıkanma üzerinden bozulmanın kalbi borsa, banka ve mali alandaki alt-üst oluşlarla başlamadı. Bu çok eskilere uzanan bir süreçti. Bunun arka planı vardı. Evet, 2007 yılının ortası, yani Mayıs ayı, krizin fitilinin ateş aldığı andı. Fakat bu anı besleyen, büyüten ve olgunlaştırarak patlama noktasına taşıyan etmenler bu tarihten çok önce ortaya çıkmıştı.

Elbette ki, genel tablo içinde krizi, onu yaratan koşullara “geri giderek” izlediğimizde, görürüz ki, bu krizin fitilinin ateşlenmesine giden süreç çok gerilere dek uzanıyor. Bilinir ki, 1974 krizi ile birlikte Keynes'in birkaç on yıldır uygulanan müdahaleci devlet artı piyasa modeli adım adım terk edilmeye başlandı. Krizi aşmak için yeni bir ekonomik politikaya gereksinim duyuldu. Bu politika da “bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler” biçiminde özetlenebilecek serbest piyasa reçetesiyle kendisini ifade ediyordu. Buna göre devlet küçülmeli ve ekonominin yönetimini özel sektöre bırakmalıydı. Te-keller ekonominin yönetiminin başına tam olarak geçmeliydi. Bunun için de özelleştirmeler devreye sokulmalı, devlet daraltılmalı ve piyasa güçlerine sınırsız bir serbestlik tanınmalıydı.

ABD'de Reagen ve İngiltere'de Thatcher'le başlayan uygulama, sermaye hareketlerine sınırsız bir serbesti ve özellikle de mali ser-

maye hareketlerinin önündeki tüm duvarların yıkılması ve de kural-sızlık diye bilinen unsurları içeriyordu. Yıldan yıla geniş uygulama alanı bulan bu ekonomi politikaları, katıksız bir liberalizm eşliğinde yürütüldü ve aradan geçen birkaç on yıl sonra, yani 1990'lar ve 2000'li yıllar ve sonrasında, sistemin politik ve ekonomik güçlerince yaşama geçirilen bu çizgi, sermayeye öylesine özgürlük alanı tanıdı ve finansal liberalizme öylesine destek sundu ki, özellikle 2000'li yıllardan sonra “sanal ekonomi” giderek dünyada yaygınlaşmaya başladı. Bu, Marx'ın, “hayali sermaye”nin piyasada at oynatmaya başladığı bir dönemdi.

Tekeller azami kârları için (ki onlar ortalama kârla yetinmezler), finansal aktivitelerden para kazanmayı mal ve hizmet sektörüne tercih eder oldular. Ve bu alan geliştikçe gelişti; yayıldıkça yayıldı. Adam akıllı küreselleşen ekonomik sistem de bu yayılmaya fevkalade temel oluşturdu. Öylesine yayıldı ki, finansal araçlarla para kazanmak geçer akçe oldu çıktı. Talep uyandırmak için çok çeşitli finansal araçlar, türev finansal araçlar keşfedildi ve bu işin uzmanları özel olarak fakültelerde yetiştirildi; bu alanın kendine özgü mühendislikleri ortaya çıktı. Sermayenin akbabaları bu alana dadandılar ve havadan para kazandılar. Spekülasyon, sahtekarlık, zenginleşmeyi kumar haline getirme ve hile, tüm bir finansal piyasaya hakim olmaya başladı; ve bu işlerin döndüğü borsa, ekonomik bozulmanın ve skandalların ana üssü haline gelir oldu. Ve sermaye, maddi üretim alanından daha fazlasını bu alanda kazanmaya başladı.

Zenginleşme öylesine bir sahtekarlık ve sonu gelmez kumar haline getirildi ki, bono, tahvil, hisse senedi ve benzeri poliçelerin ya da finansal varlıkların borsadaki değeri ile kendi fiili temeli arasındaki gedik, geçen her gün açılmaya ve böylece köpük büyümeye, büyümeye ve büyümeye devam etti. Gerçek değerle, fiili temelle hayali sermaye ya da “sermayeleştirilmiş değer” ya da sanal değer ya da balon, ya da köpük arasındaki fark genişledikçe genişledi ve poliçe adı altında toplayabileceğimiz finansal varlıkların maddi temeli hiçbir yerde görünmez oldu ve fiyatlar gerçek değerlerinden tümüyle uzaklaşır hale geldi.

Örneğin bir maddi üretim ürünü metanın 100 birim değerinde olduğunu düşünün. Gerçek değer bu. Ne ki, finansal piyasada, bu fiili değerın kağıtları bunun birkaç katı değerle işlem görür hale geldi. Öyle ki, bu köpükle, kağıt üzerindeki bu kopyaları temsil eden maddi varlık dahi yok. Kağıt üzerindeki servet ya da finansal zenginlik olarak büyüyen işlemlerin meta karşılığı da yok. Kendi gerçek değeri 100 birim, karşılığı olarak çıkarılan hisse senedi vb.nin değeri 150, 200, 300 ya da daha fazla birim. Bu, finansal varlıkların gerçek değerlerinden kopuşudur; hayali bir sermayedir ve bunun da tıpkı mortgage sisteminde olduğu gibi bir yerinden kopması kaçınılmazdı. Çünkü fiili temelden yoksundur; gerçek değeri hiçbir çizgide gözükmez.

Son birkaç beş yılda, gelişmiş kapitalist ülkeler başta olmak üzere, dünyada egemen hale gelen bu çizgi, krizin ana üssü olan ABD’de, daha da katıksız bir şekilde uygulama piyasası oluşturmuştu. Asıl gelişip serpildiği ülke de burasıydı. Mortgage denen sistem, bu çizginin yaşam ağacına kavuştuğu temel alanlardan biriydi. Ne ki, ABD, bu çizginin uygulanmasından çok önce de çok ciddi sorunlarla boğuşuyordu ve ekonomisi baş aşağıydı. Özellikle borçlar ABD’nin başındaki en büyük sorundu.

Uzun bir süreden beri, 2000’li ve hatta bu tarihten birkaç üç yıl daha geri tarihten itibaren ABD ekonomisi baş aşağı gidişe işaret eden endişe verici veriler içeriyordu. ABD borç denizi içinde yüzüyordu. Art arda verdiği dış ticaret açıkları onu borç batağına sürüklemiş; şimdilerde 12,250 trilyon doların üzerinde olan borcu, krizin mayalandığı bu yıllarda birkaç trilyonu aşıyordu. Bu, yalnızca ABD’nin değil, İngiltere, Almanya vb. gelişmiş ülkelerin son birkaç on yılda uyguladıkları bir çizgi halini almış gözüküyor. Borç içinde “kalkınma” ya da borçla gemiyi yüzdürme; hem de refah içinde. Bir yandan akıl almaz büyüklükteki bütçe açıkları, öte yandan trilyonlara varan dış ticaret gediğinin ağır yükü altında durumu kurtarmak için gemiyi borçla yüzdürme zorluğu son birkaç beş yıldan beri ABD’nin içine girdiği kaotik bir güzergah ve başındaki en büyük belaydı.

Öte yandan, 1980’li yıllardan sonra dizginsiz bir neo-liberaliz-

min başat hale gelerek atını dört nala kaldırması, bu çizginin önünü açtığı sanal sermaye ve menkul kıymetlerdeki köpük üzerinden çılginca bir tüketim hastalığının yaygınlaşması ve de başka ülkelerin paralarıyla, yani borçlanarak yaratılan bir refah toplumu; tarihin saati 21. yüzyılın başını gösterdiğinde ABD ekonomisini oldukça kırılğan bir taban üzerine oturtmuş ve 2007’de fitili ateşlenen bunalıma temel oluşturarak onu yeterince olgunlaştırmış ve beklenen felaket için uyarı sinyalleri vermişti.

Kuluçkaya yatırılan çelişme ve uzlaşmazlıklar, devletin trilyonları bulan borçlarına bir de ipotekli konut kredilerindeki muazzam borçlanma eklenince gemi artık yüzdürülemez hale geldi ve ABD’nin mali ve ekonomik sistemi duvara tosladı.

Durumun vahametini kavramak açısından tam da burada bir parantez açalım: mortgage denilen ipotekli konut kredileri sistemi piyasasında ulaşılan para hacmi 10 trilyon doların üzerindedir. Ve bunun 1,4 trilyon kadarı ödeme sınırının altındaki konut sahiplerine aittir. Yani mortgage sistemi ile aldığı konutun borcunu ödeyemez durumda olan ailelere aittir bu. Bunların çoğu da düşük gelirli ailelerdir. Ve kriz kapıyı çaldığında ilk iflas bayrağını çeken bu aileler oldu; şu an önemli bir bölümü sokakta yaşayanlar da bu aileler. Ve parantezi kapatıyoruz.

Ekonominin kan dolaşımını sağlayan mali sistem kilitlendi ve akış durdu. Bankalar, biralalım borç vermeyi, kendileri battı ve devlet eliyle ayakta tutulmaya çalışılıyor. Bu, beklenen şeydi. Birçok ekonomi uzmanı bu durumu çok önceden haber vermişti. Söylenenler özetle şuydu: ABD bu borç yükünü daha fazla taşıyamaz; süregelen dış ticaret açığını kapatmak için dışardan yapılan borçlanma sürdürülebilir olmaktan uzaktır. Menkul kıymetler borsasındaki aşırı köpüğe dayanan zenginleşme fiili temelden yoksundur; bu temel üzerinden yapılan tüketim budalalığı kendi frenleyici engellerine çarpmadan edemeyecektir. Biralalım devletin kendisinin borçlanmasını, ABD öyle bir tüketim çılgnlığı içindeydi ki, bunun sonucu olarak tüketim kredisıyla her hane halkının boynuna binen borç da her geçen gün kartopu gibi bü-

yüyordu. Ve kişi başına düşen bu borçların büyük bir bölümünü de konut sektöründeki ipotekli konut kredisi borçları oluştuyordu. 2009 yılı başında hane halkının borç miktarının 15 trilyona yaklaştığı tahmin edilmektedir. Devletin kendi borcu ise aşağı yukarı bu orana yakın. Bu, ABD'nin kucağında priminin çekilmesini bekleyen borç bombasıydı; hem devletin ve hem de hane halkının.

Ortadoğu'nun petro-dolar milyarlarlarının, Çin (yarım trilyon doların üzerinde), Japonya (yarım trilyon doların üzerinde) vb. ülkelerin ve hatta Türkiye'nin tasarrufları (30 milyar doların üzerinde)⁴, dahası dünyadaki tasarrufların önemli bir bölümü ABD hazine bonoları ve tahvilleri üzerinden bu ülkeye akıyordu. Para bol ve ucuzken, kârlı yatırım alanları bulamayan önemli ölçüdeki atıl sermaye, bu yolla finans alana akıyor ve bu alan da düşük faizle devlete borçlanarak paradan para elde ediyordu. En somut örneği ise ipotekli konut kredileri idi. Konutlar öylesine özendirildi ki, konut satışının ardi arkası durmadı ve bu durum konut fiyatlarında yüzde yirmileri geçen bir şişme yarattı ve sonunda konutun gerçek fiyatı borcunu ödeyemez noktaya dek gerileyerek bu mali sektör çöküşünü ilan etti. Bu ilanda bir finans aracının başarısız spekülasyonu ve yaratılan yapay balonlar, kredinin uçsuz-bucaksız genişlemesi, cazip ama, aldatıcı rahat kredi olanağının yaratılması, kredi hacmini artırmak için riski oldukça yüksek kredi kullanılması gibi etmenlerin payı göz ardı edilmeyecek denli büyüktü.

Özellikle 1990'lardan sonra genişçe bir uygulama alanı bulan neo-liberalizmin "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" ve piyasanın sihirli eli her şeyi çözer mantığı bir salgın gibi dünyaya yayılıp da denetimsiz, düzensiz, kuralsız yol alınca; bu çizgi, kendi frenleyici engellerine takılarak, kendi rezilce çöküşünü kendi elleriyle ilan etmek zorunda kaldı; ve fitil, mortgageyle ateşlenerek kapitalist dünya alev alev yanmaya başladı. Ve şimdi sanal değerler yerli yerine oturuncaya, köpük alınincaya ya da sistemin sanal olarak oluşan gazı alınincaya dek mali piyasaların ayağa doğrulması beklenmemelidir.

IMF'nin 2008 Ekim ayı kaynaklarına göre, tüm dünyada bir yılda yaratılan maddi varlıkların toplam değeri (ki buna mal hizmetlerin toplam değeri deniliyor) 55,5 trilyon dolarken; dünyadaki finansal işlemlerin toplam değeri 144,927 trilyon dolar. 2009 yılı itibarıyla dünyadaki finansal işlemlerin yıllık toplam değerinin maddi mal ticaretinin toplam değerinden 10 kat fazla olduğu ve bu rakamın 600'e 60 olduğu tahmin edilmektedir. Öte yandan, 2007 itibarıyla, dünyada türev finansal piyasalarda gerçekleşen işlem hacminin dünyadaki toplam üretimin 16 katı olduğu da bir başka tahmin. Tahminler ve IMF'nin bu konudaki raporları ne derse desin ortak bir görüş birliği var: Dünyadaki fiziksel ya da maddi mal üretiminin toplam değeri git gide artan bir oranda finansal alandaki işlemlerin toplam değerinin gerisinde kalmaktadır. Bu şu anlama gelir ki, para piyasasında hisse senedi, bono, tahvil, katılım fonu gibi sanal büyüme üzerinden para-sermaye, risklerle ve krizlerle dopdolu maceracı yolculuğuna doğru dolu dizgin yol alıyor.

Oldukça anlamlı ve önemli olan bu rakamlar, sermayenin finansal alanda şişinmeyi reel alana daha çok tercih ettiğini gösteriyor. Fakat daha önemli olanı, para piyasasına egemen olan ve hisse senedi, tahvilat borsalarındaki oyunlarla ve spekülatif işlemlerle uğraşan para sermayenin hem sanayi ve ticaret üzerinde ve hem de devlet üzerinde kazandığı kontrol gücüdür.

Fiili temeli olan sermaye ile sanal sermaye arasında, yani maddi üretim değerleri ile hayali sermaye üzerinden yaratılan onun kağıt üzerindeki değerleri arasında uçurum büyüyor; balon şiştikçe şişiyor ve dahası, en büyük tehlike de maddi olmayan bu finansal işlemlerin git gide artan ölçüde ve sınır tanımaz biçimde genişletilerek arz yuvarlağının her santimetre karesine yayılmasıydı. Banka, borsa ve mali çevrelerdeki finansal spekülatif işlemler ve kredi sisteminin kol kanat gerdiği ve ileriye ittiği sistemi kuşatan sahtekarlık ağının bir noktadan sonra kendi zaaflarının, falsoları ve başarısız spekülasyon ve sahtekarlıklarının altında çürük bir kamış gibi kırılması kaçınılmazdı ve en son yaşanan küresel kriz de, olan da buydu.

III/ KRİZİN GENEL TABLOSU

Her ülkeyi farklı zaman dilimleri ve farklı ağırlıkta etkisi altına alan kriz, artık dünyalılaştı; sistemi çepçevre kuşattı. Krizin son yüzyıldan ya da ikinci paylaşım savaşından bu yana en derin kriz olduğu hemen herkesçe, burjuva medyaca da paylaşılan ortak payda. En son veriler de gösteriyor ki, kriz, şu anda, 2009'un ortasında, şiddeti ve ağırlığından hiçbir şey yitirmeden yayılmaya devam ediyor. Ve hatta öylesine ki, vurgun yiyen kapitalist sistem, yer yer, "krizden çöküşe" sorularını bile seslendirmeye başladı. Burjuvaziye korkulu düş yaşatan ve hatta ona sosyal patlamalar olabirli düşündürten bu ağır krizin yol açtığı tahribat tablosu, bu bakımdan, daha bir anlam ve önem kazanıyor.

Finansal krizin de, onun açığa çıkardığı sanayi krizinin de fitili ABD'de ateşlendi. 2007 yılında ayağa doğrulan kriz, 2008 yılının tümünde ve 2009'un ilk çeyreğinde ve ikinci çeyreğinde ve şu son üçüncü çeyreğinin başında bütünüyle ve hız kesmeksizin genişliyor, karmaşıklaşıyor ve derinleşiyor. Bu genişleme, hem en gelişmiş kapitalist ülkelerde, hem orta derecede gelişmiş olanlarda ve hem de yarı-sömürge ülkelerde inanılmaz çabuklukla yol alıyor. Krizin dur durak bilmeyen genişlemesi karşısında burjuvazi çaresiz, art arda aldığı önlemler frenleyici engel olamıyor.

Görünen o ki, kriz 2009'un tümü boyunca yayılmayı sürdürecektir ve 2010 da gönenç dönemini yakalanamayarak krizle geçecek ve en iyimser tahminle, bu tarihten sonra bile, krizden görelî çıkış kulvarına girilse bile, bu, uzun bir durgunluk süreci olarak kapitalist tarzı uzun süre pençesi altında tutacaktır. Küresel krizin vurduğu kapitalist dünyada tüm iyimser umutlar yok olmuş durumda.

Ve biz şimdi alınan hiçbir önlemin frenleyemediği kriz kaosunu, bu büyük salgını bütün bir dünya tablosu ve o tablonun tek tek parçalarında izleyelim.

Aşağıda sunacağımız bilanço, kriz varlığını kanıtlamak için değildir; krizin varlığını ve ciddiyetini yadsıyan yok. Bu tablo, dünya ekonomisinin içinde bulunduğu içler acısı durumu, kapitalist siste-

min içindeki kaosu ve krizin derinliğini ve yarattığı tahribatı gözler önüne sermek içindir.

İşte o dehşet tablosu:

Sıkı durun; 2009 itibarıyla krizden bu yana 60 trilyon dolardan fazla bir para eriyip gitti. Milyon değil, milyar değil, 60 trilyon. Bu miktarın dünyada bir yıl içinde yaratılan toplam değer, mal ve hizmetlerin toplam değerine hemen hemen eşit bir miktar olduğu anımsanırsa, işin vahameti daha iyi anlaşılır.

Küresel krizin felaketli sonuçlarına devam edelim. Dünyada bankaların borsadaki değeri 2007’de 5,5 trilyon dolar düştü. Bu ise dünyadaki brüt üretimin yüzde onuna tekabül ediyor. 2008 yılındaki kayıp 4 trilyon ve 2009’un Ocak ayının ilk üç haftasındaki değer kaybı 700 milyar dolardır. Krizin parasal tahribatını ifade etmek için milyon ya da milyar tanımlaması yetmez oldu artık; krizle birlikte ancak trilyon rakamları, sonuçları karşılar oldu.

Dünya ekonomisi keskin bir düşüş içinde ve dünya genelindeki büyüme oranları sıfırın çok altına inmiş bulunuyor. Kaynağımız, IMF’nin Dünya Ekonomisinin Genel Görünümü Raporu’dur. Rapora göre, dünya ekonomisi 2009 yılında eksi 1,3 oranında küçülecek. Oysa bu oran 2007 yılında artı yüzde 5 ve 2008 yılında ise artı yüzde 3,7 idi. Görülüyor ki, dünya ekonomisi adım adım gerileyerek İkinci Emperyalist Paylaşım Savaşı sonrasında en düşük düzeyine inmiş olacak. Savaştan bu yana dünya ekonomisindeki küçülme hiç bu denli dehşet verici noktaya inmemiştir. Salt bu 1,3’lük küçülme bile kendi başına, dünya ekonomisinin içinde bulunduğu durumun nasıl da endişe verici noktaya gerilediğini gösteriyor. Genişleyen yeniden üretimini bile gerçekleştirmede tökezleyen bir kapitalist sistemle yüz yüze dünya.

Aynı Raporda 2010 için yapılan 1,9’luk büyüme tahmini ise yeterince gerçekçi gözükmemektedir. Zira, gerek Dünya Bankası ve IMF ve gerekse her ülkenin ekonomik araştırma merkezleri daha önceden saptadıkları tahmini rakamları ha bire revize etmekte ve iyimser beklentiler üst üste boşa çıkmaktadır. Örneğin, IMF daha önceki

aynı konulu raporunda 2009 için dünyadaki büyüme oranını artı 2,2 olarak saptamıştı, ama sonra (2009 Nisan sonu), bu oranı eksi 1,3 çekti. Bu bakımdan durum parlak gözüküyor sistem için. Dünya Bankası'nın 2009 için tahmini ise daha önceleri 0,9'luk bir büyüme oranıydı.

Ama biz devam edelim.

Şimdi de aynı büyüme oranlarını gelişmiş kapitalist ülkeler açısından tek tek inceleyelim. Önce krizin anavatanı ABD'yi alalım. 2009 yılında bu ülkenin ekonomisinde tıpkı dünya ekonomisinde olduğu gibi, büyüme olmayacak, tam aksine eksi yüzde 2,8 oranında ekonomisi küçülecek. 2010 yılında da büyümenin olmayacağı aynı kaynağın tahminleri arasında. Avrupa Birliği ülkelerindeki ekonomiler bu yıl toplam olarak ABD'nin ekonomisinden daha fazla küçülerek, bu oran, eksi yüzde 4,2'ye dek gerileyecek. Gelecek yıl için bu küçülme 0,4 oranında kalacak. Gelişmiş Avrupa ülkelerindeki toplam küçülmenin de eksi yüzde 3,75 olacağı aynı Raporun tahmini. Rapora göre, Almanya'nın ekonomik büyümesi olmayacak ve ekonomideki küçülme eksi yüzde 5,6 oranında olacak. Tam da burada bir parantez açalım ki, Nisan sonu itibarıyla Alman hükümeti, yaptığı bir açıklamada Almanya'daki 2009 yılı büyüme oranını eksi yüzde 6 olarak saptadı. Gelecek yılki Alman ekonomisindeki küçülme eksi yüzde 1'de kalacak. 2007 yılındaki 2,5'lik ve 2008 yılındaki 1,3'lük büyüme göz önüne alındığında 2009'daki eksi 6'luk küçülme, şiddetli bir krizin açıktan kanıtıdır. İngiltere'nin büyümesi duracak, küçülme burada da eksi yüzde 4,1 oranında demirleyecek. 2010'da ise bu küçülme eksi yüzde 0,4 olacak. Eski Sovyetler Birliği ülkelerinin ekonomik küçülme yüzdesi ise 5,1 olarak saptanmış. Japonya açısından da durum felaket. Daha önce IMF'nin saptadığı eksi 2,6'lık küçülme, yeni raporda eksi 6,2 oranına yükseltilmiş. Yalnızca Çin ve Hindistan gibi ülkelerinin ekonomileri daralarak da olsa büyümesini sürdürecektir. Bu ülkelerden Çin ekonomisi bu yıl artı yüzde 6,5; Hindistan ise artı yüzde 4,5 oranında büyümesini sürdürecektir; bu daha önceki oranların gerisinde de olsa. Dünya ekonomisindeki toplam küçülmenin eksi 1,3 oranından daha aşağı çıkmamasında bu

ülkelerdeki daralarak da olsa var olan bu büyüme oranlarının payı büyük. Eğer bu ülkeler de olmasa dünya ekonomisindeki toplam küçülme eksi 1,3'ün çok çok atlarına iner.⁵

Bu tablo gösteriyor ki, krizden bu yana dünya ekonomisi freni boşalmış bir araba gibi yokuş aşağıya doğru yuvarlanıyor. Arz yuvarlağındaki kapitalist ekonomi fırtınalı bir küçülme içinde; ve tümüyle batağa saplanmış bulunuyor. Kapitalist ekonomiler, sanayi ve ticari krizle birleşen mali krizin girdabı içine girmiş ve gerek tek tek ülkeler ve gerekse dünya ekonomisinin geneli daralarak, küçülerek ve büzülerek kendi kabuğı içine çekilmiştir. 2007 yılından bu yana, başta ABD ve Avrupa Birliğı ülkeleri olmak üzere en gelişmiş ülkelerdeki ekonomiler ve de Doğı Avrupa ekonomileri ve nihayet Rusya fena halde inişe geçmiş ve genişleyen yeniden üretim tókezlemiştir. Tüm ülkelerde üretim düzeyi umulmadık ölçülerde gerilemiştir. Bu, ekonomide kapasite kullanımı oranının çok kötü seyrettiğı anlamına gelir.

Bu tablo, dünya ülkeleri içinde sadece Çin ve Hindistan'ın 2007'den sonra yıldan yıla yaşanan gerilemeye karşın küçülerek de olsa bir büyümenin olduğunu gösteriyor. Gene de bu ülkelerin önceki yıllarındaki üretimleriyle karşılaştırıldığında geline aşamadaki durumunun önceki yılların bir hayli altına düştüğünü gösteriyor. Genel tablo gösteriyor ki, 2009 yılı, 2008 yılından daha da kötüleşecektir.

Şunu söylemeliyiz ki, dünya ekonomisindeki bu sarsıcı dibe vuruş, genişleyen yeniden üretimin bu oranda gerilemesi, son altmış yılda hiç yaşanmamış bir durum. Görülüyor ki, kapitalist ekonomiler ağır bir bunalımın kolları arasında nefessiz kalmış halde. Ve sistemin ekonomik gemisi yüzdürülemiyor ve kriz şiddetinden ve derinliğinden bir şey kaybetmeden ivme kazanarak ilerliyor.

Şimdi bu genel tabloyu mali ve finansal alanda tek tek ülkeler bazında ele alalım. Bu genel tabloyu ortaya çıkaran veriler parçalarda saklı.

Nedir krizi bunca derin, uzun ve ciddi kılan veriler?

Krizin felaketli sonuçlarını yakından görmek için sırasıyla ABD ve Avrupa'dan başlayıp bir dünya turu yapalım. Krizle birlikte en köklü

geçmiş olan Lehman Brothers tarih oldu. ABD'nin en büyük iki yatırım bankası, Fannie Mae ve Freddie Mac gibi bankalar çöktü. Bank of America, Citigroup, JPMorgan ve Wells Fargo gibi en büyük bankalar havlu attı. Bu dört büyük banka ancak devletin koltuk değnekleriyle ayakta kalabildiler; tıpkı ilk iki banka gibi. Sorunlu Varlıkları Kurtarma Programı çerçevesinde, bu bankalar devletten toplam 140 milyar dolar aldılar; sırasıyla 45, 45, 25, 25 milyar. Bu dört büyük bankanın krizden önceki değeri toplam, 568,9 milyar dolardı. Krizden sonraki değeri ise 2008 Eylül'ü itibarıyla 233,8 milyar dolara dek gerilemişti. Bu bankalardan Citigroup'un 2006 yılındaki değeri 277 milyar dolarken, en son değeri yalnızca 6 milyar dolara inmiş durumda. Bu şirketin borsadaki hisselerinin son piyasa değeri bir doların altına inmiş bulunuyor. İflasla karşı karşıya olan bu bankanın yüzde otuz altısı devletleştirilmiştir. Dahası, ABD'de 50'den fazla banka iflasta kazığı çakmış durumda.

Görülüyor ki, yalnızca ABD'deki bankaların en önemlileri açısından verili bilançoya bakıldığında kötünün de kötüsü bir tablo var. Ve görülüyor ki, mali kriz, bankalar cephesini kasıp kavurmuş. Kapitalist sistemin iletişim kanallarını, sistemin kan dolaşımını ağına parparça etmiş.

Dahası var:

Ağırlaşarak devam eden kriz, küreselleşmiş mali sermayenin kanalları içinden Avrupa, Çin, Japonya ve Rusya gibi ülkelere doğru doludizgin yol alarak oraları da kuşattı. ABD'de olduğu gibi Avrupa'yı da sertlikle vurdu. Buralardaki banka ve diğer mali şirketler ağır vurgun yedi. Almanya'nın en büyük yatırım bankalarından ikincisi olan Hypo Real Estate krizle sarsıldı, bu sarsıntı öylesine etkiliydi ki, devlet hem bu bankaya milyarlarca Euro yardım etti, ve bu da bankayı ayakta tutmaya yetmeyince, kendisi, hisselerinin bir bölümüne ortak oldu. ABD merkezli mali kriz, Almanya'nın en köklü ve en büyük bankalarının krizini açığa çıkardı. Daha fazla istatistikle okuru sıkmamak için yalnızca şu kadarını açıklamakla yetinelim. Almanya'nın ünlü Deutscher Bank'ı 9,3 milyar Euro; Commerzbank 2,2 milyar Euro; Dresdner Bank 3,6 milyar Euro, BayernLB 10,5 milyar Euro zararlar kapattılar geçen yılı.

ABD'den başlayıp dünyaya yayılan kriz salgını Avrupa'nın gerisini de kuvvetle vurdu. Fransa, Almanya ile aynı yazgıyı paylaştı. İsviçre'nin en büyük yatırım bankaları ve özellikle de UBS, ABD'deki batık bankalar yüzünden yılı çok büyük bir zararla kapattı. İspanya mali krizden en çok etkilenen ülke oldu. İngiltere ise ABD'den sonra en çok etkilenen ikinci Avrupa ülkesiydi. Burada da krizin içinde boğulan mali kuruluşlardan Northern Rock ve Bradford-Bingley örneğinde olduğu gibi devletleştirme yolu tutuldu. Bu ülkenin en büyük mali kuruluşu Northern Rock'a devlet el koydu. İngiltere'de kamulaştırılan ilk bankaydı bu. Ülkenin en büyük ikinci bankası ve yüzde yetmiş devlete ait olan Royal Bank of Scotland (RBS)'in kriz dolayısıyla zararı 34,3 milyar dolar. Devletleştirmenin ardı arkası kesilmiyor. İngiliz dev şirketi Lloyds'un 367 milyar dolarlık riskli varlıklarını üstlenen İngiliz devleti bu bankadaki hissesini yüzde 65'e çıkararak, bu bankayı da denetimi ve kolları arasına aldı. Bu, bu bankanın resmen iflasının ilanıydı.

Kriz, ABD ve Avrupa başta olmak üzere, Rusya, Doğu Avrupa ve dünyanın geri kalan alanlarında birçok köklü geçmişe sahip bankayı iflas ettirdi, dizleri üzerine çöktürdü ve bazıları ise tarihten sildi. Özellikle, ABD, İngiltere gibi gelişmiş kapitalist ülkelerde finansal sektörü sertlikle vurdu. Para ekonomisinin tahtına oturan kredi ekonomisi bir anda çöktü. Kredi zinciri her yerinden koptu. Ekonominin iletişim kanalları işleyemez hale geldi. Para bir anda kredinin tahtına oturarak bulunmaz Hint kumaşı oldu. Şu an için dünyada, mali sistemin normal işlemlerini sağlayan mekanizmalar çökmüş halde.

Krizden önce arı kovana gibi çalışan borsa, bozulmanın kalbi olarak büyük değer kayıplarına uğradı. Yapılan tahminler, borsanın yarıdan fazla değer kaybettiğidir. Hisse senetleri ve tahvillerin değer kaybetmesi ve hatta çoğu kez değersizleşmesi artık olağan hale geldi. Çoğu değerli kağıtlar paçavraya döndü. Sıradan insanların mali varlıkları bankalarda ve borsada bir günde eridi. ABD'deki Lehman Brothers'ın iflası ile başka ülkeler bir yana, yalnızca Almanya'da 25.000 kişi, bu bankadan satın aldığı tahviller yüzünden tüm değerlerini yitirdiler. Bu örneği diğer ülkelere yaydığımızda ortaya çıkan

sonucu siz hesap edin. Krizden bu yana mali çevreler, banka, borsa vb. kuruluşlar, milyarlar değil trilyonlarca dolar kayıplarla karşı karşıya kaldılar.

Öte yandan krizle birlikte hayali olan para sermaye de bütünüyle açığa çıktı. Gerçek temeli olmayan, karşı-değeri bulunmayan, geriye akışı asla gerçekleşmeyecek olan milyarlarca hayali para, poliçeler üzerinden açığa çıktı. Ve de, bu krizle, başarısız spekülasyonlar da gün ışığına çıkarak iflaslar zincirini büyütmede üzerine düşeni yaptı. Eskiden borsadaki spekülatif hareketlerle milyarlar vuranların kanalları bir anda kapandı ve güven dibe vurdu. Borsa kilitlenmemiş durumda ve hala çalışıyor olsa da eski çekiciliğini ve büyümesini kazanmak için oldukça uzun bir zamana gereksinim var. Şu an için yerlerde sürünüyor. Herkes borsada kaybettiği menkul ve gayri menkul değerlerinin peşinde karacanın su peşinde koşması gibi koşuyor. Ama nafi! Borsa bir kumardı ve oyuncuların kaybetmesi kaçınılmazdı. Kaldı ki, mali krizden bu yana borsada trilyonlar eridi.

Bu alan, deyim yerinde ise gazino kapitalizmi idi. Spekülasyon ve dolandırıcılıkla para kazanma arenasıydı; ama ne yazık ki, aynı zamanda da kapitalist üretimin “yönetim merkezi”ydi. Her türlü hayali parayı besleyen ve onu en rezil kumar haline dek genişleten gazino da olsa.

Elbette ki, bilanço yalnızca bu değil.

Krizin tablosu bu kadarla bitmiyor ve üstelik bu yalnızca işin finansal cephesinin belli başlı parçaları. Finansal alandaki bu çöküşü sanayi alanındaki durgunluk ve onu izleyen sanayi ve ticari kriz takip etti. Bir de bu alandaki verilere bakalım. Krizin merkez üssüden başlayalım. ABD'nin en köklü sanayi devlerinden General Motors ve Chrysler krizin şiddetli fırtınasına öylesine yakalandı ki, aradan iki yıl geçmiş olmasına karşın hala ayakta kalacak takatleri yok. Kriz en çok bu iki dev vurdu ve bunlar iflasın içinde debeleniyor. Kendi başlarına ayakta kalamayan bu iki büyük otomotiv sektörü devlet desteği ile ayakta kalmaya çabalıyor; ne ki, bu çabalarına karşın krizden çıkamıyorlar. Şimdiye dek devletin GM'e verdiği kredi miktarı 15,4 milyar

dolar. Ama buna karşın, bu otomobil devi ayakta kalamıyor ve hisselerinin yüzde ellisini devlete vermek istiyor. Kriz, bu devi fena halde hırpalamış durumda. Ve üstelik kendilerine bağlı olan diğer ülkelerdeki şirketleri de batağın içine çekerek krizleri derinleştiriyor.

Almanya'daki Opel, General Motors'a bağlı ve ana üssündeki kriz Opel'i sertlikle vurdu. Opel'in geleceği masaya yatırılmış durumda. İtalyan Fiat'ın başlangıçta müşteri çıktığı Opel, şimdilerde başka tekelcerce mi satın alınacak, devlet koltuk değneği olup ayakta mı tutacak, tüm bunlar belirsizliğini hala koruyor. Belirsiz olmayan tek bir şey var, o da GM'e bağlı Opel'in günlerinin sayılı olduğudur. Öte yandan gene General Motors'a bağlı olan İsveç'in ünlü Saab otomobil tekeli de iflasını ilan etti ve üretimini durdurma aşamasına geldi. Bunlar küresel kapitalizmin felaketsel sonuçları. Bir alanda başlayan bir kriz, küresel kanallar, ilişkiler ve iç içe geçmiş ekonomiler yüzünden diğer alanı da krizi içine çekiyor. Ve böylece kriz karmaşılaşp derinleşiyor.

Ama biz devam edelim. Gene Almanya'daki BMW, Daimler, Volkswagen gibi otomobil tekelleri ve Schaeffler-Continental gibi otomobil yedek parça şirketleri krizi enselerinde hissettiler. Gene bu ülkedeki Marklin, Schiesser, Aareal gibi büyük şirketler de krizin pençesine düşmüş birkaç isim. General Motors, son üç yılda 82 milyar dolar zarar etti. Opel yıkımla karşı karşıya. Marklin iflas etti. Schaeffler çöktü. Otomotiv sektörü ya geçici süre makinelerini durdurdu ya da kısa çalışmaya geçti. Kısa çalışmaya geçen şirketlerin başında VW, Daimler, BMW, MAN gibi Almanya'nın en gözde otomobil tekelleri geliyor. Almanya'da geçen yılın Ekim ayından bu yana kısa süreli çalışanların sayısı 1,5 milyona ulaşmış durumda.

Fransa ve İspanya'da da gene öyle. Fransa'da Citroën ve Peugeot krizle sarsılıyor. İngiltere ve İtalya'da da sanayi krizi her yanı sarmalamış durumda. Bu zinciri daha da uzatmak mümkün, ancak, bu kadarı yeterli. Ama durun daha bitmedi. Kriz yalnızca bankaları, mali sistemi, otomobil tekellerini ve borsayı çökertmedi; o İzlanda gibi bir refah devletini de çökertti. Devlet resmen iflas ettiğini açıkladı. Krizin derinliği ve ağırlığı hakkında bir fikir vermesi bakımından bu örnek bile tek başına her şeyi açıklıyor.

IMF'nin Dünya Ekonomisinin Genel Görünümü raporunun da saptadığı gibi, kriz, menkul ve gayri menkul varlıkların piyasaya değerlerinde devasa kayıplara neden olmuş ve piyasalara olan güven tümüyle dibe vurmuştur. Azalan tüketici güven duygusu tüm dünyaya yayılarak tüketim ve yatırım talebinde muazzam daralmalara yol açmış ve dahası para piyasasının tüm kanalları, kredi ve ödünç para yolları tıkanarak mali piyasayı kilitlemiştir.

Krizle birlikte dünya ticareti de adım adım gerileme içine girmiş bulunuyor. Dünya ticaretinin 2006 yılındaki 8,5'lik büyümesi, 2007 yılında 6'ya, 2008'de ise 2'ye gerileyecektir. 2009 için yapılan tahminler ise çok daha vahim bir duruma işaret ediyor: eksi 10. Bu tablo, dünya ticaretindeki daralmada korkunç bir dönemeçtir ve son birkaç on yılın en kötü daralmasıdır. Dünya Ticaret Örgütünün, Temmuz ayı itibarıyla son verilerine göre ise, dünya ticareti son 80 yılın en düşük düzeyine dek gerilemiş durumda. Görülüyor ki, bir önceki yıla göre dünya ticaretindeki daralma korkunç deneni boyuttadır ve bu dünya için alarm zilidir. Eğer bu daralma uzun zamana yayılır da devam ederse, dünya bu durumun yaratacağı felaketli sonuçların altından zor kalkar; sonuç tam bir deprem olur.

Elbette mali ve ekonomik krizin pençesi altına aldığı kapitalist ekonomideki eksi büyüme oranları, istihdam ve işsizlik çizgisinde izdüşümünü bularak krizi daha da boyutlandırıyor. Kriz işsizliğin artması ve kitlesel işsizlik zincirinin uzaması demektir.

İşte, krizin vurduğu bu alandaki bilanço.

Kriz işsizlikte de muazzam büyüme rakamları yarattı. Kitlesel işsizliğin yaşamın canlı gerçeği olduğu kapitalist bir dünyada kriz işsizliğin çeperini daha genişletti. Son Küresel İstihdam Trendleri Raporu, 2008 itibarıyla dünyadaki işsiz sayısını 210 milyon olarak veriyor. 2009 için yapılan tahminler ise, bu rakama bir 50 milyonun daha ekleneceği doğrultusunda. Salt ABD, 2009 Şubat ayı itibarıyla son 25 yılın en yüksek işsizlik oranına ulaşmıştı: 8,1. Bu oran IMF'nin son açıkladığı (2009 Nisan ayı) Ekonomik Görünüm Raporuna göre, 8,9 iken 2010 yılında da 10,1 oranına ulaşacak. Şu son günlerde (Temmuz'un başı, 2009) ortaya çıkan rakamlara göre ise,

ABD'deki işsizlik oranı IMF tahminlerini aşarak 9,5 oldu. Bu son yirmi altı yılın en büyük işsizlik oranı. Son bir buçuk yılda bu ülkede işini yitirenlerin sayısı ise tam bir felaket: 6,5 milyon kadar. Her türlü tahmini aşan bir rakam bu. Almanya'da bu oran aynı bu yıl yüzde 9 iken, 2010 yılında ise 10,8' ulaşacağı tahmin ediliyor. Ayrıca Alman resmi kaynakları şu an 3,5 milyon sınırını aşan işsizliğin gelecek yılın başında 5 milyona ulaşacağına ve hatta aşacağına işaret ediyor. Aynı kaynak İngiltere için, bu yıl işsizlik oranını 7,4; 2010 yılı için ise 9,2 olarak veriyor. Öte yandan IMF'nin Raporu, Avrupa ekonomilerindeki işsizliğin 2009'un sonunda yüzde 10 ve üzeri; bir sonraki yıl ise bunun daha da tırmanacağı tahmininde bulunuyor.

IMF'nin, Dünya Ekonomisinin Genel Görünümü Raporunda (2009), küresel mali ve ekonomik kriz yüzünden, yalnızca ABD ve Avrupa'da en az 10 milyon kişi işsiz kalacak. Öte yandan Euro bölgesinde işsizlik rakamı, 14,6 milyon; AB için ise 20,8 milyon 2009 Mayıs ayı göstergelerine göre.

Genel tablo bu.

Kapitalist sistem hem mali ve hem sanayi açısından derin bir krizin girdabında. Ama öte yandan dünya ticareti açısından da. Ve üstelik krizin merkezinde olan ülkeler, ABD ve Avrupa ülkeleri, dünyanın en borçlu ülkeleri de. Zira bu ülkeler bugüne dek ekonomideki gelişme ve genişlemeyi borç denizinde yüzerek yerine getirdiler. Ve dolayısıyla iç içe geçmiş çifte krizi de devasa boyutlara varmış borçlarıyla karşılamak durumunda kalmışlardır. Sistem için bu da bir başka açmaz ve üstelik krizden çıkış için çok vahim bir durum. Borç denizi içinde ve başka ülkelerin birikmiş tasarrufları ile refah durumlarını, hak etmedikleri biçimdeki refaha dayalı yaşam biçimlerini sürdürebilecekleri kuşkulu gözüküyor ve hatta imkansız gibi. Hiçbir şey eskisi gibi olmayacak.

Borçlardaki genel tablo da şu:

Krizin fitilinin ateş aldığı ABD, dünyanın en borçlu ülkesi. Bu ülkenin borcu 12, 250 trilyon dolar. İkinci sırada, krizi en çok yaşayan ikinci ülke olan İngiltere'dir. Borcu, 10,450 trilyon dolar. Ve

sonra trilyon serisinde seyreden diğer Avrupa ülkeleri. Almanya'nın 4,450 trilyon; Fransa'nın 4,396 trilyon dolar. Japonya'nın borcu ise 1,492 trilyon dolar. Geri kalan ülkelerin borçları ise trilyondan aşağı milyar olduğu için görmezlikten geldik! Dolayısıyla krizi trilyon dolarlık borç yükü ile karşılayan bu en gelişmiş ülkeler açısından durum fevkalade zor. Ufukta güneşli günler de gözüküyor; en azından yakın bir gelecek açısından.

Görülüyor ki, para ve kredi krizi ve onun açığa çıkardığı sanayi ve ticaret krizi kapitalist sistemin tepesinde dolaşan bir hayalet gibi. Bu hayaletin daha uzun süre ABD, Avrupa ve dünya üzerinde dolaşarak üretimde alt-üst oluşlara, para piyasasını tıkamaya, iflaslar dalgasını büyümeye, tasarrufları buharlaştırmaya, bankaları çökertmeye, dünya ticaretini daraltmaya, kitlesel işsizliği yaymaya, borsadaki hisse senetlerini düşürmeye ve değerli kağıtları satılamaz noktaya çekerek şiddetinden bir şey kaybetmeden bu yılın sonuna ve hatta gelecek yılın tümünde de süreceği anlaşılmaktadır. Kriz, yatağından hoyratça taşmış bir nehir gibi önüne geleni sürükleyip fırlatıyor.

Sistem şaşkın, umutsuz ve yayılarak derinleşen krizinin çöküşle sonuçlanması endişesi karşısında çaresiz ve korku içinde. Alınan hiçbir önlem baş aşağı gidişi durduramıyor. IMF'nin son Dünya Ekonomisinin Genel Görünümü Raporu (Nisan 2009), yalnızca bu yıl için değil, gelecek yıl için de endişeleri gidermiyor. En son veriler, fırtınanın gelecek yıl da dinmeyeceğine fena halde işaret ediyor. Fırtına bir ölçüde dinse bile, kriz bir ölçüde kontrollü yönetilse bile, ekonomilerdeki iyileşmenin oldukça yavaş olacağı, söz konusu raporun tespitleri arasında bulunuyor. Piyasalarda kaybolan güven ve istikrarın kazandırılması için uzun bir zamana ihtiyaç olduğu da aynı raporun öngörülerinde. Dolayısıyla, anın koşullarında kriz kolay yürüyen bir süreçle atlatılamaz ve kaos rahatlıkla aşılamaz.

IV/ KRİZDEN ÇIKMA REÇETELERİ

Puslu havada denizde yolunu şaşırılmış şaşkın denizcinin ruh hali içinde kapitalist dünya. Krizden çıkmak istiyorlar çıkamıyorlar; her

türlü önlemi almaya çalışıyorlar, ama bunlar boşa çıkıyor; art arda ekonomik destek paketleri açıklıyorlar, paketler işe yaramıyor. Bir korku ve paniktir sürüp gidiyor. Alınan her önlem, yeni bir önlemi, açılan her paket yeni bir paketi davet ediyor adeta. Ne ki, bir türlü o sihirli çözüm reçetesine ulaşamıyorlar ve ulaşamazlar da. Krizden çıkış için herkes bir şeyler söylüyor ve çok çeşitli çözüm yolları ileri sürülüyor ya da uygulanmış durumda. Burjuva ekonomistleri ve yandaşları, krizi engellemek ya da yok etmek için fikir üretmeye devam ede dursunlar. Biz, onları, çözüm reçeteleriyle baş başa bırakarak şunun altını en başta çizelim;

Kriz ne engellenebilir ve ne de ortadan kaldırılabılır. O, sistemin içindeki kurttur. Onun yapışığı, gölgesi; ve üretim ve dolaşım sürecinde her daim kendisini yeniden üreten bir virüs. Krizler meta üretiminin ortaya çıkışıyla, meta üretimine dayalı, kapitalist üretime dayalı kapitalist sistemle birlikte ortaya çıktılar; ve dolayısıyla kapitalizmin varlığı koşullarında ve kapitalizm çerçevesinde kaldığı sürece onu ortadan kaldırmak olanaksızdır. Sermayeye dayalı üretim ortadan kaldırılmadan da, kriz ne yok edilebilir ve ne de bir kez daha kapitalizmin kapısını çalması engellenebilir. O, “dönemsel” olarak geri gelir. Bu, kapitalizmin doğası ve iç yasaları gereğidir. Sistemin ortaya çıkardığı krizi, ancak, sistemi ortadan kaldırarak yok edebilir ve engelleyebilirsiniz. Gerisi görelî çözüm ve krizin kontrollü yönetimi olur; kalıcı çözüm olamaz. Bugün ortadan kaldırdığınızı sandığınız şey, yarın kapınızı yeniden çalar. Ne 1929 Büyük Buhranından önceki krizler engellenebildi ve ne de ondan sonraki krizler. Sermaye krizle birlikte yaşamayı sürdürecektir; ta ki kriz çöküşle sonuçlanıncaya dek.

Tam da burada bir ara paranteze gereksinim var: Krizin çöküşle sonuçlanması, sistemin kendi bağrında kendi karşıtını kendiliğinden bir süreçle ortaya çıkaracağı gibi bir yanılsamaya yol açmamalıdır. Krizden çöküşe uzanan süreç, iradeci-özelciliğin gücüyle ancak, krizden devrim ve sosyalizm için yararlanan sınıfın ve onun öncüsünün müdahalesi ile ancak olasıdır. Ve konuya geri dönüyoruz.

Keskinliğinden hiçbir şey yitirmeden devam eden krizden çıkış

için bugüne değin birçok yol denendi; bir dizi kurtarma paketleri açıklandı; bu paketlerle hem bankalar ve mali şirketler desteklendi ve hem de otomotiv sanayiine parasal destek verildi; fakat kriz gene de günden güne şiddetinden bir şey kaybetmeyerek ve üstelik daha da ağırlaşarak sistemi avucunun içine aldı. Mali ve sanayi krizinin vurduğu sermayeye dayalı kapitalist sistemse, krizden kurtulmak için kafa yormayı, aldığı önlemler zincirine yeni halkalar eklemeyi sürdürüyor. Farklı ülkeleri farklı ağırlıkta etkisi altına alan krize karşı her ülke uğradığı tahribatın büyüklüğü ile orantılı olarak kurtarma paketleri açıklıyor. Bilindiği gibi kriz esas olarak, merkez üssü ABD ve Avrupa'nın İngiltere, Fransa, Almanya gibi en gelişmiş kapitalist ülkelerini ve sonra Doğu Avrupa'yı ve nihayet Rusya, Japonya başta olmak üzere tüm dünyayı kuşatmış durumda. Peş peşe açılan kurtarma paketleri krizin derinleşerek yayılmasına engel olamıyor. Ne ki alınan önlemlerin bedeli ise trilyonlarca doları bulmuş durumda.

Birçok ülke, kurtarma paketi bir, iki, üç diye birçok paket açıkladı. Bu paketleri ilk açıklayan ülke, krizin ana üssü ABD oldu. Kurtarma paketi I adı altında açıklanan paketin kapsamı 700 milyar Dolar gibi büyük bir rakamdı. Bush döneminde açıklandı bu paket. Ne var ki, alınan bu önlem, açıklanan bu destekleme reçetesi ne banka ve finansal piyasayı ve ne de sanayi sektörünün sivri ucu otomotiv sanayini ayakları üzerine dikemedi. Mali sermayeye ve onun serası bankalara pompalanan milyarlarca güven garantisi ve doğrudan yardım, ne hisse senetlerinin yerlerde sürünmesini engelleyebildi ve ne de dolaşımın tıkayıcısı haline gelen finansal kanalları açabildi. Sermayeler arasındaki güven bunalımı, mevduat sahiplerinin bankalara olan güvensizliği bütünüyle ayakta kalmaya devam etti. Üstelik iflaslar iflasları izlemeyi sürdürdü. 700 milyarlık paket dipsiz kuyuya atılan meblağ olarak kaldı ve; krizi ne hafifletti ve ne de hakkından gelebildi. Bu ilk paketin piyasaları rahatlatmadığını gören hükümet bir ikinci paket daha açtı. Evet sıra 787 milyar Dolarlık ikinci pakete gelmişti. Bu ikinci paket dünyaya umut olarak lanse edilen kuzu postuna bürünmüş kurt döneminde, Obama döneminde açıklandı. Bu paket de mali ve sanayi piyasasında gereken et-

kiyi getirmeden güneş görmüş kar gibi eriyip gitti. Ve sıra üçüncü pakete gelmişti. Bu paket tamı tamına 1 trilyon Dolardı. Bu da şimdide dek krizi bertaraf etmeye yetmedi. Şimdilerde yeni bir paketin gündeme getirilmesi bekleniyor.

Peş peşe açılan üç pakete karşın ABD hala krizde; mali piyasalar, borsa, banka vb. alanlar hala krizden çıkabilmiş değil. ABD'nin General Motors gibi büyük otomobil tekelleri hala çöküşte; ve ancak çoğunluk hisseleri devletleştirilerek ayakta tutulmaya çalışılıyor. Yatırım bankaları hala ayağa kalkabilmiş değil, bankaların batıkları hala ayıklanabilmiş değil, sistemin kan dolaşımını sağlayan parasal kanallar hala işlerliğe kavuşabilmiş değil. Ve üstelik, bu ülkedeki 150 milyar dolarlık vergi indirimi de etkisini göstermekten uzak kaldı. Gene açıklanan bu paketlerle alt yapı yatırımlarına aktarılan milyarlarca dolar, sağlık sigortaları için ayrılan para vb.nin hiçbiri piyasayı canlandırmadığı gibi, çığ gibi büyüyen işsizliğin de önüne geçemedi. Görülüyor ki, krizin tüm dünyaya yayıldığı ana üste, devlet tarafından açıklanan birkaç trilyonluk kurtarma paketleri krizden çıkış için çözüm olamadı; ve kriz, bu üç pakete karşın, bütünüyle ayakta kalmaya ve kasırğa şiddetiyle sistemi sarsmaya devam ediyor.

Sermayenin dikişleri tutmuyor. Banka ve sanayi tekellerini devlet eliyle ayakta tutmaya çalışma çizgisi de etkili olabilmiş değil. ABD'de, American International Group sigorta şirketini kurtarmak için devletin yaptığı yardım toplam 180 milyar dolar. Bu yardıma karşın bu grup hala ayakları üzerine dikilebilmiş değil. Bu sigorta tekeli 2008 itibarıyla 99,3 milyar dolar zarar etmişti. Birçok gelişmiş kapitalist ülkede mali ve ekonomik kuruluşlara verilen krediler, yardımlar, onlardan alınan hisse senetleri vb. şimdide beklenen çıkışı sağlayabilmiş değil. Tıpkı her ülkede açılan kurtarma paketlerinin yeterince etkili olamaması ve her paketin bir başka paketi çağırması gibi.

ABD'den sonra krizin büyük tahribat yarattığı İngiltere'ye gelmişti sıra. İngiltere'de de kurtarma paketleri açıklandı. Açılan ilk paket toplam olarak 500 milyar Sterlindi. Bunun 270 milyar Sterlini bankalar arası kredi garantisiydi. Otomobil endüstrisi için 2,5 mil-

yar Sterlin; 3 milyar Sterlin ise alt yapı hizmetlerine ayrıldı. Ayrıca yüzde 2,5'lik bir dilim de tüketim vergisinde indirime aktarıldı. Ve gene para piyasasını rahatlatmak için devlet Merkez Bankası yüzde 1,5 oranında faiz indirimine gidildi.

Krizin ağır biçimde vurduğu Avrupa da üst üste ekonomiyi kurtarma paketleri açıkladı. Almanya şimdiye dek iki kurtarma paketi açıkladı. Birinci paket 480 milyar Euro idi. İkinci paketi ise 50 milyar Euroydu. Fransa'da 320 milyar Euro; İtalya'da 40 milyar euro; İspanya'da 150 milyar Euro kurtarma paketleriyle bu koroya eşlik ettiler. Ayrıca İrlanda 485 milyar Euro; Rusya ise 157 milyar Euro-luk kurtarma paketleriyle krizi aşmaya çalıştılar.

Kurtarma paketleri her ülkede farklı zeminde planlandı ve uygulandı. Ancak hepsinin ortak bir noktası vardı. Yürümeyen sistemi, işlemeyen kapitalist tarzı işletmek, yürütmek. Devlet, serbest piyasa oyuncularının elinden tutup yürüme çağındaki çocuklar gibi piyasa-yı yola sokarak ayakta tutmak çabasında. Ama piyasa, doymak bil-meyen bir ahtapot gibi kurban üstüne kurban istiyor. Sermayenin egemenliği üzerine kurulu sistemse, banka ve mali şirketlere ve de sanayi alanına para pompalayarak sistemin bozulan dengesini, krizin vurduğu mali piyasayı diriltmeye çalışıyor. Bunun yetmediği yerde de mali ve sanayi şirketlerini ya devletleştiriyor ya da kendisi hisse satın alıyor bu kuruluşlardan. Tıpkı Almanya'daki Hypo Real Estate örneğinde olduğu gibi. Tıpkı İngiliz dev şirketi Northern Rock ve Lloyds örneğinde olduğu gibi. ABD'nin Merkez Bankası eski başkanı Alan Greenspan devletleştirmeye ilişkin şu açıklamayı yapmıştı:

“Hızlı ve düzenli bir yeniden yapılandırma gerçekleştirmek için bazı bankaları geçici olarak kamulaştırmak gerekebilir.”

Kimi ülkeler bankaları belli ölçülerde kamulaştırırken, kimi ülkeler doğrudan kredi garantisi ile omuz verdi; kimileri ise devlet güvencesi altına aldı bankaları. Almanya'yı ve Fransa'yı, Avrupa Birliği'nin bu iki motor gücünü alalım. Almanya'da yardım paketininin 400 milyar Euro-luk kısmı bankaların alacakları için garanti olarak ayrıldı. Bu, üç yıla kadar olan borçlara verilen garantiydi. Bu paranın 70 milyarı doğrudan bankalara aktarılmaya; 10 milyarı ise

bankaların batık kredileri için ayrıldı. Fransa'ya gelince: Yardım paketinin 320 milyar Eurosu bankaların beş yıla kadar olan borçları için garanti olarak ayrıldı. Bankalara doğrudan yapılan yardım ise 40 milyar Euro. Rusya ise geçen yıl ve bu yıl için tamı tamına 500 milyar Rublelik paket ayırdı. Bu paket Rus borsasını çöküşten kurtarmak için yapıldı. Bilindiği gibi krizden bu yana Rusya sık sık borsasını kapatmak zorunda kalmıştı.

Hayali para sermaye öylesine muazzam boyutlara varmış, değersiz kağıtlar öylesine uçsuz bucaksız genişlemiş ki, hiçbir parasal destek, varolan açığı kapatmaya yetmiyor. Borsa ve bankalar zehirli varlıklar denen değer yitirmiş ya da satılamaz denli ayaklar altında sürünen “değerli” kağıtlarla dolu. Bad Bank denen finansal kuruluşu, yani yeni bir banka türünü işe koşarak piyasayı değersiz ve riskli kağıtlardan arındırmak gibi bir yol da şu an için gelişmiş ülkelerin gündemine girmiş bulunuyor. Eğer bu mali araç işlerliğe kavuşursa, bu alan bir bakıma arındırma tesisi rolünü görecek. Böylece para piyasasının zehirli gazı bir ölçüde bu araçla alınmaya çalışılacak. Bu yolun da pek işlemeyeceğinin işaretleri şimdiden Almanya'dan gelmeye başladı bile. Bankalar buna mesafeli!

Alınan hiçbir önlem, baş aşağı yuvarlanan borsa, banka ve mali şirketleri ayakları üzerine dikemiyor ve krizin önünü kesmede yeterli olamıyor. Deniliyor ki, kapitalizm hiçbir zaman kendi doğurduğu sorunları çözümlemede bu denli yeteneksiz kalmamıştı. Tabii devamında bu yeteneksizliğin onun için ölümcül olmadığı söylenece de bu ilk cümle taşı gedğine oturmuş. Gerçekten de kapitalizm yetenek sınavından başarısızlıkla çıkmış durumda. Hiçbir kurtarma paketi, hiçbir banka yasası ya da mali piyasanın işleyişine dair hiçbir yeni düzenleme mali alandaki kaos ve keşmekeşe çözüm olamıyor. Açılan her paket yeni bir paketi davet ediyor. Krizin ağır biçimde vurduğu ülkelerin gündemleri yeni paket tartışmalarıyla geçiyor.

Ne ki, üst üste çıkarılan kurtarma paketleri hep devletin sırtından yapılıyor. Hem mali piyasaları canlandırmak için devletçe yapılan yardımlar ve hem de bankalara verilen ve birkaç trilyonu bulan krediler ve nihayet hem de batık bankaların devlet merkez

bankalarınca alınan tahviller, özellikle ABD, İngiltere, Almanya gibi gelişmiş kapitalist ülkeleri borç batağı içine sürüklemiş durumda. Dolayısıyla, bu ülkelerin kendileri de devlet olarak borç denizinde gemiyi yüzdürebiliyor ve üstelik krizin üstlendikleri faturaları ile de işin üstesinden öyle kolay gelemeyecekler. Üstelik krizle birlikte tüm kurallarını da çiğniyorlar. Örneğin 10 Aralık 1991 tarihli Maastricht Zirvesinde üzerinde mutabakata varılarak ortaya çıkan Maastricht Anlaşmasının birçok hükmü ayaklar altında. Bu anlaşmaya göre, bir ülkenin bütçe açığı, ülkenin gayri safi yurt içi hasılanının yüzde üçünü geçemeyecek diye bir madde var. Daha önce de Almanya örneğinde olduğu gibi zaman zaman çiğnenen bu madde krizle birlikte iyiden iyiye hallaç pamuğuna çevrildi. Birçok AB ülkesi bu oranı bir hayli aşar oldu. Öte yandan gene aynı şekilde toplam kamu borcu açısından da durum parlak değil. Bu anlaşmaya göre toplam kamu borcu da yüzde altmışı aşmayacaktı. Ne ki bu kural da özellikle krizle birlikte işleyemez oldu. Burjuvazi, krizi atlatmak için her türlü kuralını ve tabusunu yıkarak yol alsada, bu da krizden çıkış için çözüm olamadı.

Anlaşılır ki, krizden çıkma adına ortaya konan çözüm politikaları gelecekte daha büyük krizin tohumlarını da şimdiden ekmiş bulunuyorlar.

Ama biz devam edelim.

İki yıldır krizi nasıl engelleriz tartışmaları ve toplantıları gerek ülkelerin kendi içlerinde ve gerekse uluslararası alanda sürüp gidiyor. Nitekim 2 Nisan 2009 yılında Londra’da, dünyadaki ekonomik ve mali krize çözüm önerilerinin tartışılıp karara varıldığı “Mali Piyasaların Kontrolü” konulu bir G-20’ler toplantısı yapıldı. Bu toplantı öncesi Avrupa Birliği ülkeleri de kendi aralarında Şubat ayı içinde toplandılar. Bundaki amaç, Birlik içinde ortak bir payda bulabilmektir. Ama nafi! Her ülke başka telden çalıyor.

Özellikle İngiltere ile Almanya-Fransa ekseninde ortak bir temel yakalanabilmiş değil. Her ülke kendi ulusal önceliklerinde diretiyor. ABD ile Avrupa Birliği ülkeleri arasında da ortak bir payda oluşturulabilmiş değil. Atlantik’in iki yakası arasında, krizi

bertaraf etmek için ortak bir mutabakat yok ve herkes kendi kapısının önünü süpürmekle meşgul. Krizin ortaya çıktığı ilk aşamada, ABD tarafından, Avrupa Birliği ülkelerine, krize karşı birlikte hareket etme önerisi, başta Almanya olmak üzere Batı Avrupa yönetimleri tarafından soğuk karşılanmış ve ilgi görmemişti. Bir ülke bir başka ülkenin zararını paylaşmak istemiyordu. Kapitalizmin yasağıdır bu: Kârlar, ortalama kâr yasağına sermayeler oranında paylaşılır; iş zararlarına gelince, uzlaşmazlık su yüzüne çıkar. G-20'ler toplantısında çok somut sonuçlar elde edilmedi. ABD ile Fransa ve Almanya başta olmak üzere Avrupa Birliği ülkeleri arasında reform ve küresel finansal sektörün desteklenmesi çizgisinde farklı yaklaşımlar oluştu. ABD, mali sektörün hemen desteklenmesinden yana bir çizgide dururken, AB önce reform sonra destek denebilecek bir yerde durdu.

Öte yanda en önemli konu olan finansal sektörün trilyonları bulan zararlarının nasıl karşılanacağı ve hala bu sektörün elinin altında bulunan ve değersizleşmiş tahvillerin ne olacağı konusu açıklığa kavuşabilmiş değil. G-20'ler toplantısında da bu konuda ortak bir payda yakalanamadı. ABD'de 2,2 trilyon dolarlık bir kayıp ortaya çıkmış bulunuyor. Bunun, alacak ve zararların toplamı olduğu ve açıklanandan da fazla olduğu tahmin edilmektedir. Burada önemli olan nokta, ABD'de var olan ve değer kaybetmiş tahvilleri elden çıkarma noktasında mali sektörün ayak diremesidir. 100 birimlik bir tahvili 10 birime elden çıkarmak istemiyor mali sektör. Bunun fiyatının artması umuduyla elinde bulundurmaya devam ediyorlar. ABD hükümetinin tüm baskısına karşın bu değer kaybetmiş finansal kağıtlar hala banka bilançolarından temizlenebilmiş değil ve devlet de bir şey yapmadan durumu seyretmekle yetiniyor. Zira, finans sektör öylesine güçlü ki, devleti de kuşatmış ve denetimi altına almış durumda; hükümetin "baskısı" sonuç vermiyor. Şimdiye dek banka sektörüne yapılan mali destek sonuç verebilmiş değil; bankaların ellerindeki değersizleşmiş kağıtlar konusunu yokuşa sürmesi de işi büsbütün karmaşıklaştırıp içinden çıkılmaz hale getirmekte ve destek paketlerinin etkisi zayıflamaktadır.

Krizin bertaraf edilmesi için İMF'ye 500 milyar dolarlık bir fon sağlama önerisi bu toplantıda kabul gördü. Ve tabii 100 milyar dolarlık bir fon da Dünya Bankası'na sağlandı üye ülkelerce. G-20 zirvesinde çıkan bir diğer kararsa, dünya ticaretinin finansmanı için iki yıl üzerinden 250 milyar dolarlık bir ek finansmanın sağlanmasıdır. Ne var ki, bu tür mutabakatlara karşın, küresel planda mali sektörlerin desteklenmesi konusu bütünüyle boşlukta kaldı ve çözümsüzce de orta yerde duruyor. Herkes kendi paketi ve destekleme biçiminde şimdilik direniyor. Örneğin ABD şimdiki dek bankalara 200 milyar dolar destek sundu. İngiltere kendi bankalarına devlet garantisi sağlıyor; Almanya ve Fransa hemen hemen aynı kulvarı kullanıyor vs.

Avrupa Birliği içindeki Doğu Avrupa ülkeleriyle eski güçler arasında da ciddi orandaki farklı tutumlar giderilmiş değil. Macaristan'ın zor durumdaki Doğu Avrupa ülkelerine 190 milyar Euroluk yardım önerisinin reddedilmesi, mevcut uzlaşmazlığı apaçık gözler önüne serdi. Elbette burada temel önemdeki sorun, her ülke için ulusal önceliklerdir. Özellikle Avrupa Birliği'nin motoru durumundaki Almanya'nın kriz karşısındaki tutumu oldukça ilginç. Bu, ulusal önceliklerini AB'nin önüne çıkarma politikasıdır.

Ne var ki, sermayelerin, devletlerin ve emperyalistlerin aralarındaki tüm bu çelişiklere karşın, krize karşın mutabakata vardıkları noktalar da yok değil. G-20'ler toplantısında bu mutabakat açıklandı. Her ülke kabul gören bu ortak payda mali sistemin kontrolü konusudur. Bu noktada küresel bir düzenleme hemen her kesimin üzerinde anlaştığı paydadır: *Gözetim, denetim ve düzenleme*.

Bu, serbest piyasa lapasının iflasının ilanıdır. Bu, piyasa kendi kendisini düzenler mantığının ölüm çanıdır.

Nedir krizden çıkış için bulunan yol? Ya da o sihirli formül?

Sınırsız ve düzenden yoksun mali piyasaların az çok düzene sokulması; kamulaştırma ve korumacılık. Devlet eliyle batık bankaların içinin doldurulması ya da devletleştirilmesi, bankalar arası parasal işlemlerde devlet garantisi, sanayi tekellerine doğrudan devlet desteği ya da tıpkı bankalar örneğinde olduğu gibi gerekirse onların da dev-

letleştirilmesi. Halktan toplanan vergilerden oluşan devlet bütçesinin tüm bu sahtekarlara, bankacılara ve mali piyasa aktörlerinin hizmetine koşulması.

Krizden çıkmak için bulunan o sihirli formül budur. Bu formül çok eskilere dayanır. Bakın formül için Marx daha o zamanlar ne demişti:

“Yeniden-üretim sürecindeki zoraki genişlemeye dayanan bu baştan sona yapay sisteme, hiç kuşkusuz, İngiltere Bankası gibi bir bankanın, bütün dolandırıcılara, senetleri yoluyla değersiz sermaye vermesi ve değer kaybetmiş bütün metalleri eski nominal değerleri üzerinden satın almasıyla çare bulunamaz.”⁶

Ama dahası var:

Devlet eliyle piyasanın canlandırılması. Piyasa kendi kendini düzenler mantığı iflas edince; bu kez de devlet eliyle piyasanın canlandırılması işe koşulmaya başlandı. Zaten açılan ikinci paketlerin çoğunun içeriğini de bu mantık oluşturuyor. Devlet teşviki ile halkı tüketmeye yöneltmek ve devlet bütçesi üzerinden piyasayı ayakta tutmak. Özel sermayenin tıkanıdığı yerde devlet özel sermayenin elinden tutuyor ve kendi olanaklarını onun hizmetine sunuyor. Sermayenin devleti, sermayeye koltuk değneği oluyor; bunda tuhaf bir şey de yok. Zira biz biliyoruz ki, devlet cihazı tekellere tabidir. Tekellerin tökezlediği yerde devletin dümene geçmesi ve cihazı yeniden ayakları üzerine dikmesi.

Devam edelim.

Piyasanın devlet üzerinden ve devletin parasal desteğiyle nasıl canlandırıldığına hemen her ülkede tanık oluyoruz. Almanya'yı alın. Krizdeki otomobil sanayini diriltmek için en az dokuz yıllık bir eski arabaya sahip olan her kişiye, bu arabasını hurdaya çıkarma koşuluyla, yeni bir araba aldığı anda kendisine devlet tarafından 2500 Euro hurda primi ya da yeni araba satın alma primi veriliyor. Bu yol Almanya'da öylesine tuttu ki, bu alana ayrılan para bitti ve hükümet bu yılın sonuna dek hurda primi süresini uzattı ve şimdiye dek bundan yararlanan insan sayısı 1,5 milyonun üzerine çıktı. Bu, devlet

eliyle piyasaya yapılan müdahaleydi ve tekelci sermayeye yapılan dolaysız bir yardımdı. Aynı uygulamaya Fransa ve bir hayli geç de olsa İngiltere’de de tanık oluyoruz. Fransa’da hurda primi 1000 Euro iken, İngiltere’de 2300 Euro. İngiltere hurda primini Mayıs ayının sonunda ancak açıklayabildi. Bunun Almanya ayağındaki başarısını gören İngiltere, otomobil alanındaki krizi hafifletmeye katkı diye, nihayet bunu yürürlüğe koymuş oldu. İtalya’da bu prim 5000 Euro’ya dek genişletildi; Avusturya’da 1500, İspanya’da 2000 Euro; biraz gecikmeli de olsa bu prim ABD’de ise 4500 dolara kadar yükseltildi. Elbette yalnızca bu değil. Alt yapı tesislerine, okul, hastane, yol vb. alanlara ayrılan yardımlarla bu alanlarda iş sahası yaratmak ve piyasayı devlet kanalıyla ve devletin etkin para yardımıyla canlandırmak gibi çözüm reçeteleri de kriz içindeki kapitalist ülkelerin karar altına aldığı çözüm yollarından diğerleri.

Kriz, korumacılığı da devletlerin gündemine yeniden soktu. Örneğin Fransa’da korumacılık, krizle işbaşı yaptı. Fransa devletinin Fransa otomotiv sanayine yapılacak devlet yardımını yalnızca yerli yedek parça üreticisi şirketlerle çalışma koşuluna bağlaması örneğinde olduğu gibi, korumacılık duvarları da şu ya da bu ölçüde yükseltilmeye başlandı bile. Elbette ki Fransa bu konuda tek başına değil; diğer ülkeler de şu ya da bu ölçüde korumacılık şemsiyesi açmış durumda. Her ülke kendi çıkarına en uygun olanı gündemine alıyor. Dolayısıyla ulusal çıkarlar, yer yer genelin çıkarlarının önünü kesiyor, tıpkı bu örnekte olduğu gibi. Ne ki, buna karşı tepkiler de yok değil. Eğer korumacılık hız kazanırsa, bunun ticaret hırlaşmasına yol açması hiç de uzak bir ihtimal olmaz. Korumacılık ulusal çıkarları genelin çıkarlarının önüne geçirir. İthalatı kısıp ihracatı artırmak da korumacılık çizgisinin bir başka yanındır. Mümkün olduğunca yerli malına yönelmek ve dışardan mala olan talebi olabildiğince azaltmak. Bu, gümrük duvarlarının yükseltilmesidir. Tekeller ve devletler arasındaki çelişmelerin yeşinleştirilmesidir.

Bu genel tablo gösteriyor ki, kapitalist sistem ömrünü biraz daha uzatmak için neo-liberalizmden devletçilik çizgisine doğru bir yönelime girecek ve en azından karma işleyişle, bir yandan serbest pi-

yasa öte yandan bu piyasa tablosunun bir yanından tutan devletçilik. Buna neo-liberalizm artı devletçilik demek daha doğru olur.

Şu ana dek birçok bankanın devletleştirilmesi, devletin iflas durumundaki bankalardan hisse sahibi olması, mali piyasalara müdahalesi bunun açık örnekleri... Bu, başta ABD ve Avrupa ülkeleri olmak üzere çoğu ülkede böyle. Mali piyasa ilişkilerinin ve mali piyasanın denetimi, gözetimi ve düzenlenmesi, kapitalist sistemin üzerinde görüş birliğine vardığı ortak payda. Almanya'da bankaların devletleştirilmesi yasasının çıkması karar altında alındı. Ve bu, son birkaç yirmi yılda ilk kez olan bir olay. Elbette diğer devletler de aynı güzergahı kullanıyor.

Daha önce devlet her şeyden, piyasadan, ekonomi ve ticaretten, ulaştırma ve iletişim vb. tüm alanlardan elini çeksin diyenler; şimdilerde, devleti, elini çeksin dedikleri alanlara yeniden çekmek için seferber olmuş durumda. Serbest piyasa her şeye kadirdir çılgılığını avazı çıktığı kadar bağırınlar, sanki bu çılgılığı hiç atmamışlar gibi devlet bize yardım etsin ve gerekirse devletleştirsin diye tersten çılgılık atmaya başladılar. Rüzgar tersten esmeye başlıyor ve her şey karıştına gebe gibi duruyor: Müdahalecilik.

Nedir bu?

Keynesçilik denen şeyin kendisidir. En özlü anlatımla: Devlet piyasanın mali ve ekonomik serbestisine kendi eliyle çeki düzen vermeli; özellikle derinleşen krizin şiddetini en azından biraz azaltma ve belki de geçici bir çözüm yolu bulmada piyasaya müdahale etmeli. Somut olarak yapılmak istenen de para piyasalarındaki başboşluğa, hile ve zenginleşmeyi bir kumar haline getirme oyununa bir ölçüde belli bir düzen vermede devletin işin yönetimi, denetimi ve düzenlenmesine ortak olması. Elbette ki bu, katıksız bir neo-liberalizmden geri dönüştür. İşin özü ise, piyasanın riskli, zehirli ve değersizleşmiş menkul kıymetlerinin, kağıtlarının ve tahvillerin devlet kasasından karşılanmasından başka bir şey değildir. Piyasanın çöpünü devletin çöp kutusunda temizleme reçetesidir bu. Başta ABD olmak üzere, bir çok gelişmiş kapitalist ülkenin devlet hazinesi bu tür değersizleşmiş kağıtlarla dolu.

Bu, birkaç yüz yıldır işbaşında olan bir sistemin, kapitalist sistemin, tarihin sınavından geçemeyerek iflasının ilanından başka bir şey olamaz. Ve üstelik kapitalistler, çok önceleri denenmiş bu yola, bir kez daha girmek istiyorlar. Ünlü İngiliz ekonomisti John Maynard Keynes'in "Genel İstihdam, Faiz ve Para Teorisi" adlı ünlü kitabında ortaya konan teorileri, bir kez daha baş tacı edilmeye başlandı. Daha önceleri Keynesçilik soyundan ata binen sermayenin, yeniden bu denenmiş ata binmesi, "çaresizliğin çaresi" olsa gerektir. Zira, İngiliz soyundan bu ata daha önce binenler bir müddet sonra Keynesçilikten vazgeçip, tam tersi güzergaha girmişlerdi.

1936 yıllarında Keynes'in önerdiği modelin özü, devletin ekonomiye müdahalesi olarak özetlenebilir. Ona göre, kredi faizleri düşürülerek tekelci sermayeye daha fazla kredi alma imkanı yaratılmalı ve böylece, daha fazla yatırım olanaklarının önü açılmalıydı; sermaye yatırımları artırılmalı ve devlet kendi bütçesinden büyük sermaye yatırımlarına yönelmeliydi. Bu yolla hem yatırımlar artacak ve işsizlik azalacak ve hem de bu politikalar üzerinden tüketim mallarına olan talep yetersizliği sorunu aşılmış olacaktı. Tam istihdamı sağlayacak olan piyasa değil, devlettir; onun piyasaya müdahalesidir. Tam istihdam, Keynesçiliğin temel çizgilerindedir.

Evet, bu, neo-liberal politikaların yerine devletçilik çizgisinin geçirilmesi idi. Nitekim çeşitli ülkelerdeki KİT'ler (Kamu İktisadi Teşebbüsleri) tam da bu dönemde öne çıkacaktı. Anın tarihsel koşullarında, İkinci Paylaşım Savaşı sonrası Keynesçi ekonomik politikalar uygulamaya sokuldu. Ne var ki uzun bir dönem için kapitalistler için yarar sağlayan bu ekonomik açılımlar, bir dönem sonra sistemin efendilerinin gereksinimlerine, yani onların azami kâr hırslarına yanıt vermemeye başladı. Ve daha da önemlisi, krizi ve üretim anarşisini ortadan kaldırma adına ortaya konan bu teori, bir dönem sonra tozlu raflara kaldırılmıştı. Nitekim birkaç on yıl sonra ortaya çıkan krizi aşmada, yani 1970'li yılların ortalarından itibaren, ama daha tam bir biçimde 1980'lerin hemen eşiğinde Keynesçilik, devletin aşırı müdahale politikası, eleştiri yağmuruna tabi tutuldu ve adım adım yerini, dört dörtlük neo-liberalizme, Fried-

manıcı çizgiye bırakarak tarih sahnesinden ayrıldı. Bu çizginin gerçek uygulama dönemi İngiltere’de Thatcher, ABD’de Reagen hükümetleri döneminde yaşam alanı bulacak ve o tarihten sonra dünyaya yayılacaktı. Türkiye’deki Turgut Özal dönemi politikaları anımsansın. Bilinir ki, bu politik çizgi arz yönlü bir ekonomik politikayı öngörür. Deregülasyon diye bilinen kurlsızlık, sermaye hareketlerine serbesti, özelleştirme gibi uygulamalar, bu politikanın başlıca çizgileri olarak öne çıkmaktadır.

Böylece Keyneşçi gelişme modeli de, Keyneşçi hayaller de tarihin kenarında kaldı. Geriye tek şey kalmıştı. Neo-liberalizmin elinde bir tek, her derde deva pazar kalmıştı. Serbest piyasadan başka seçeneği olmayan neo-liberalizm, sonunda, Friedmancı piyasa modeline yönelmek durumunda kaldı. Serbest piyasanın kapitalist ekonomiyi yönetmesinin yolu açılmıştı.

Friedmancı çizgi serbest piyasa her şeydir cümlesiyle özetlenebilir. Bunu en iyi tanımlayan slogan, -Marx’ın Grundrisse’de açıkladığı gibi- “tarihsel yönden fizyokratlar tarafından çok doğru olarak, bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler” biçiminde birkaç yüzyıl önce açıklanmıştı.⁷

Pazara müdahale edilmemeli; o, kendi kendisini düzenler, başkasının ona yön vermeye, onu düzenlemeye ihtiyacı yoktur. Piyasanın sihirli eli her şeyi yoluna sokar ve her şeye muktedirdir. Devlet ekonominin her dalından çekilerek küçülmeli ve özelleştirme üzerinden ekonomi ve mali alan tümüyle özel sektöre terk edilmeliydi; KİT’ler de dahil. Öyle ki, bu çizgi, devletçiliği, her türlü kötülüğün sorumlusu ve sermayenin gelişmesinin önündeki frenleyici engel olarak görür.

Ve gene bu politik çizgiye göre, devletin tek işlevi vardır: Sermaye zaptiyeliği!

Neo-liberalizm yandaşlarına göre, bu politika hem geneldir ve hem de iktisadi ve siyasi gelişmenin kaçınılmaz bir evresidir. Şimdilerde ise, bu çizgi, sistemin bu sihirli formülü, yara-bere içinde ve serbest piyasa kendi kendisini yönetirken, arabayı çamura öylesine

sapladı ki, devlet bizi kurtarsın feryatları her yanı sarıp sarmalar oldu. Ve yeniden Keynes keşfedilmeye başlandı. Her şey sil baştan. Şeyler gene karşıtına dönüştü. Pazar her şeyi yönetir ve düzenler diyenler, pazarın yönetemediği bir noktada iflasını ilan edip yere çakılıp kaldılar. Ve şimdi başa döndüler: Pazar artı devlet.

Evet, birkaç yirmi yıl önce denenmiş bu ata, Keynesçiliğe, bu yeniden dönüş, burjuvazinin acizlik içinde her türlü çözüm reçetesini tükettiğinin işareti olsa gerektir. Ve dahası, kendisinin rezilce iflasının ilanıdır bu. Zira, kapitalist sistemin efendileri de biliyor ki, bir müddet sonra sarıldıkları bu silah da geri tepecek ve işe yaramayacaktır. Ve üstelik, piyasanın mantığı da bu çizgiyi tepeleyip geçecektir. Sermayenin kâr ve daha fazla azami kâr için yapamayacağı şey, işleyemeyeceği cinayet yoktur; bunun ucunda ölüm de olsa, yığma uğrama pahasına da olsa.

Piyasa mantığı her türlü müdahaleyi dışlayan bir güzergahtır. Vahşi kapitalizm, “herkesin herkese karşı savaşı”dır. Anarşi içinde, anarşiyle işleyen bir sistemdir söz konusu olan. Alınan yeni önlemler, sistemin işleyiş mantığına, doğasına pek uygun olmasa da; sistem bu zor geçidi aşmak için bu yola girmek zorunda. Aksi halde krizin genel bir çöküşe götürme tehdidi gerçeğe dönüşebilir. Anın koşullarında Keynesçiliğe dönüş, tek çözüm reçetesi; ne oranda çözüm sağlayacağını bir yana bırakarak. Devletçilik koltuk değneğiyle az çok ayağa doğrularak zararların telafisinin ertesinde, sıra kârlara geldiği an tekeller onlara tek başına sahip çıkmak isteyecek ve her şey gene tersine dönecektir. Zararı halka, kârları kendi hesabına yaz! Kârlar, tekeller için özelleşsin, zararlar, halk üzerinden kolektifleşsin. Zararları halkın verdiği vergilerle kapat; sıra kâra gelince ortadan kaybol ve onlara tek başına sahip çık.

Mantık, bu; gerçekte de, bu!

Özetle, çözüm diye sunulan reçete; devletin müdahalesi, gözetimi ve denetimi; mali piyasayı küresel düzeyde belli ölçülerde kontrol etmek ve bu piyasaya belli kurallar koymak ve sınırsızlığa koşullu sınır. Piyasanın kontrollü denetimi; bankalara yeni bir çeki düzen ve kontrol sağlayan yasalar vb. vb.

Sistem bu yolla krizi engelleyebilir mi? Onun yeniden dönemsel olarak geri gelmesini bu araçlarla, banka, borsa yasalarıyla frenleyebilir mi?

İşte bu konuda Marx'ın bizi uyaran, yanı başımızdaki o gür sesi:

“1844-45'te görüldüğü gibi, bilisizlik içeren ve hatalı banka yasaları bu para bunalımını daha da yoğunlaştırabilir. Ama hiçbir banka yasası bu bunalımı önleyemez.”⁸

1825'ten bu yana her on, sekiz, beş ve daha sık aralıklarla gündeme gelen ve nihayet son birkaç otuz yıldır artık düzensiz hale gelerek sistemle birlikte nefes alıp veren krizler için burjuvazinin aldığı hiçbir önlem krizi ne engelleyebildi ve ne de ortadan kaldıracı. 1825 yılındaki kriz için alınan önlemler, ne 1836 yılında İngiltere'de başlayıp Amerika'ya dek yayılan bunalımı ve ne de 1847 (bu yer küreyi kapsayan ilk dünya bunalımıydı), 1857, 1867, 1873 yıllarındaki bunalımları engelleyebildi. Marx ve Engels'in yaşadığı dönemki bunalımlardı bunlar. Onların ölümünden sonra da bugüne dek alınan tüm tedbirlere karşın onlarca bunalım ortaya çıktı. Daha yakın zamanda, 2002'li yılların başlarındaki mali bunalımı saymazsak, bunların en önemlileri 1929-1933 Büyük Buhranıydı ve tabii 1974 yılındaki bunalımı da saymak gerekir.

Ne diyor Marx, hiçbir banka yasası bu bunalımı önleyemez. Geçici olarak bertaraf edilebilir ya da ortadan kalktığı ve bir daha geri gelmeyeceği sanılabilir ama, o yalnızca gölgeye çekilmiştir ve her an kasırğa şiddetiyle sistemi sarsabilir. Zira, krizi ortadan kaldırma adına alınan önlemler, sonuçlara karşı alınan önlemlerdir, nedenlere karşı değil. Sorun, nedeni ortadan kaldırmaktır. Krizi temelli olarak yok mu etmek istiyorsunuz, onun yarattığı tahribatları ve yıkıcı sonuçlara değil, onu yöneten kendi özgün doğasına ve nedenlere yönelmek zorundasınız. Bu neden sistemin işleyişinin kendisindedir; sermayenin kendisini genişletme ve birikim sürecinin iç yasalarındadır.

Öyleyse, başta söylediğimiz şeyi yinelemek adına da olsa bir kez daha seslendirmek zorundayız: Sermayeye dayalı kapitalist üretimin ortaya çıkışıyla birlikte dünyaya gelen krizleri ancak bu sistemi ortadan kaldırarak yok edebilirsiniz. Kapitalist üretim sistemi var oldukça, krizleri ne ortadan kaldırmak ve ne de engellemek mümkün değildir. Zira, bu bir sistem krizidir.

Dolayısıyla, şimdilerde kapitalist dünyada üst üste alınan önlemler demeti krizi yok etmeye ya da bir kez daha heybetlice ortaya çıkmasını engelleyemez. Çünkü, şeyler nasıl ki, kendisini yıkıp yok eden kutupsal karşıtlıklar ile kuşatılmışsa; sermaye de kendi yıkılışının unsurlarıyla, çelişme ve uzlaşmazlıklarıyla kuşatılmıştır. O, hem bu krizle birlikte yaşamak ve hem onu aşmak ve hem de onu aşayım derken daha heybetli bir biçimde ortaya koyan çizgide genişler ve gelişir. Kriz, sermayeye özgü salınım limitlerini aşmadığı sürece kriz çöküşle sonuçlanmaz ve kapitalist çevrim devam eder; ta ki, kırık bir kamış gibi kendi içinde kırılıncaya dek. Metanın sermayeye, sermayenin de merkezileşme ve yoğunlaşmaya geliştiği her adımda, kriz, onun astarı ve yıkılışının eğeri olarak işlev görür. Onun dönemsel olarak keskinleşerek yatağından taşıp geri gelmesi bu gerçeğin en yalın tanıtlanışdır.

Tüm sorun, krizin niteliği ve nedenlerinde yatmaktadır; sorunun gerçek çözümü burada, yalnızca buradadır. Bu tabloya yönelmeyen tüm önlem ve çıkış reçeteleri kriz karşısında aciz kalır. Tıpkı 1825 yılında ortaya çıkan ilk aşırı-üretim krizinden bu yana ortaya çıkan onlarca kriz karşısında kapitalist sistemin aciz kalması gibi.

Kriz, sistemin içindeki kurt mu; onunla birlikte nefes alıp-veren? Krizin varlık koşulu bizzat sermayenin kendisinde mi? Yani Marx'ı yinelersek, kapitalist sistemin gerçek engeli sermayenin kendisi mi? Yani sermayenin artı-değerden, artı-değerin sermayeden çıkma koşullarının kendisinde mi?

Ama önce krizin gerçek bir tanımını ele almak gerekir. Bu da onun niteliğini açıklamaktan geçer.

III. BÖLÜM

MARKSİST KRİZ TEORİSİ

-SERMAYENİN GERÇEK KRİZİNİN VE ÖZEL TÜRDEN KRİZLERİN NİTELİĞİ-

KRİZİN TANIMI YA DA NİTELİĞİ

Krizin tanımı, onun doğasını, bu doğa da onun niteliğini çözümlenmeyi gerektirir. Bu bakımdan krizin niteliği nedir sorusu, nasıl bir kriz sorusunun karşılığıdır.

Evet, nasıl bir krizdir yaşanan? Kimilerine göre mali bir kriz; kimilerine göre de sanayi krizidir, anın tarihsel krizi.

En sonda söyleneni en başta söyleyerek, nasıl bir kriz sorusunun karşılığını bulmaya çalışalım: Kapitalist sistemin karşı karşıya kaldığı kriz; mali bir kriz olarak başlayıp, sistemin kendi içinde saklı olan asıl şeyi, aşırı-üretim krizini de açığa çıkaran çifte bir kriz, eşanlı bir mali ve sanayi krizidir. Başlangıçta salt para ve kredi krizi olarak ortaya çıkan mali kriz, çok geçmeden sanayi krizini de etkileyerek, kapitalist sistemin genel bir krizine, bir dünya krizine dönüştü. Ama, fitili ateşleyen finansal sektördü; kilitlenen asıl sektör de burasıydı. ABD ve Avrupa Birliği ülkeleri başta olmak üzere birçok ülkede yürürlüğe konan ekonomik teşvik paketleri ilk önce bu alana ayrıldı. Banka ve mali sektör piyasasının tıkanan kanalları bu yolla açılmaya çalışıldı ve hala da çöküntüyü en sarsıcı biçimde yaşayan da bu mali çevredir.

Bu tanımda aslolan şudur ki, çifte krizin fitilini ateşleyen mali

kriz, nasıl bir mali krizdi sorusu açıklığa kavuşmadan, krizin gerçek niteliği kavranamaz. Nasıl bir kriz sorumuz, şimdi, nasıl bir mali kriz sorusuyla ancak açıklığa kavuşabilir.

Soru şudur:

Kapitalizmin karşı karşıya kaldığı mali kriz, Marx'ın sözünü ettiği genel aşırı-üretim krizi tablosunun bir bileşeni, onun yoğunlaşmış şekli midir; yoksa kendi başına ve bağımsız ortaya çıkan ve salt mali sermaye eksenini etrafında dönen bir mali kriz midir? Çifte ve eş zamanlı ortaya çıkan krizlerden ilkinin doğasına erişmek için, bu soruların Marx'ın bakış açısıyla yorumlanması zorunludur. Bu da iki tür mali krizin ve genel aşırı-üretim tabanına dayalı sanayi krizinin ayrı ayrı açıklanmasını gerektirir.

Ancak, burada, özellikle altının çizilmesi gereken bir nokta var: Marx, özel türden kriz olarak tanımladığı mali krizi hiçbir zaman kapitalizmin gerçek krizi olarak adlandırmadı yazdıklarında; ne temel eseri Kapital'de ve ne de diğer eserlerinde. Bu krizin, kapitalizmin gerçek krizinden ayrı, kendine özgü özel hareket yasaları olduğuna hem Marx ve hem de Engels özel olarak vurgu yaptılar.

MALİ KRİZ NEDİR; HANGİ TÜR MALİ KRİZ?

Marksizm iki tür para ya da mali kriz tanıır. Birincisi, diğerlerini saymazsak, Marx'ın, Kapital Birinci Ciltte, üçüncü bölüm, üçüncü kesim-para alt başlığı altında ve ayrıca Kapital Üçüncü Cilt, on sekizinci bölümde "Tüccar Sermayesinin Devri Fiyatlar" başlığı altında, nedenini de ele aldığı, para krizidir. Diğeri, gene aynı bölümün 99. dipnotunda ve ayrıca, Engels'in de Conrad Schmidt'e gönderdiği 27 Ekim 1890 tarihli mektubunda sözünü ettiği para krizidir.

Neydi, aşırı-üretim yasalarına tabi olmayıp kendi özel gelişme yoluna sahip mali kriz; ve neydi, genel ekonomik aşırı-üretim krizinin yalnızca bir perdesini oluşturup onun yasalarına tabi olan diğer kriz?

Birincisi, her genel ya da gerçek bunalımın bir aşamasını oluşturan ve bu bunalımın yoğunlaşmış şekli olarak ortaya çıkan para

bunalımıdır. İkincisi ise, bu gerçek bunalımlardan bağımsız olarak gelişen ve kendi başına ortaya çıkan para bunalımıdır. Her ikisi de para bunalımıdır, ancak, hem ortaya çıkış koşulları ve hem de kendi özel gelişme yasaları ve kendine özgü doğaları ve gelişme yolları bakımından birbirlerinden ayrılırlar.

Genel olarak kapitalizmin kriziyle ilgili en geniş malzemenin sunulduğu “Artı-Değer Teorileri/İkinci Kitap”, Bunalımlar (Sunuş Niteliğinde Bazı Düşünceler) bölümü ve gene aynı derecede önemli olan ve “Kapital-III”. cildin kendisidir. Özellikle Üçüncü kısım, kredi ve faiz getiren sermaye bölümleri.

İlkiyle, her genel krizin bir evresini ve yoğunlaşmış şeklini oluşturan mali krizle başlayalım. Ama bu açıklamalarımız krizin niteliği çerçevesinde olacağı ve asıl kapsamlı açıklamaların, krizin nedenleri bölümünde ele alınacağını belirterek bu alt başlığı kısa tutacağımızı şimdiden söyleyelim. Bu kısa açıklamalarımız yalnızca krizin niteliğine yöneltmiş açıklamalar amacına hizmet ettiği ölçüde kriz sorununa işaret edecektir.

(1)

HER GENEL KRİZİN BİR AŞAMASI OLARAK MALİ KRİZ

Kendi başına gelişmeyen ve kendi iç yasalarınca hareket etmeyen ama, tümüyle genel aşırı-üretim krizinin bir aşaması, bir evresi olarak kriz sürecinde yer alan bu para bunalımının kendisi, genel aşırı-üretim krizinin “sonucu” ve onun “yoğunlaşmış şekli” olarak ortaya çıktığı için, bu kriz, kapitalist sistemdeki her gerçek ekonomik bunalımın bir unsuru, bir bileşeni olarak, genel kriz tablosunun içinde yer alır. Genel ekonomik krizde bir aşamadır bu. Çoğu kesime başlı başına bir para krizi olarak görünse de, ya da kendisi o sanıyı verse de, ya da kendisinin özel koşulları gereği, para krizi olarak ortaya çıksa da; bu kriz, genel aşırı-üretim krizinin bir aşamasından ibarettir ve; yeniden-üretim sürecindeki alt üst oluşlar ve dalgalanmaların bir sonucudur; asla nedeni değil.

David Ricardo ve izleyicilerinin, kapitalist sistemin her bunalımını para ve kredi bunalımı olarak açıkladığı bir dönemde, Marx, hem Ricardo'nun bu hatasını ve hem de onun ardıllarının Ricardocu yanlışlarını gün ışığına çıkararak kendi "kriz ve çöküş" teorisini ortaya koydu. Ve bu arada, her krizin para ve kredi kriziyle açıklanmaya çalışıldığı bu mecrada, Marx, para krizi olarak gözüken krizin aslında genel aşırı-üretim krizinin sonucu ve onun bir aşaması olduğunu açıklığa kavuşturdu.

Marx berrakça çözümlenmiştir ki, bu tür para krizlerine yol açan nedenlerin kendisi üretim sürecinin kendi içinde gizlidir; bu sürecin kendisinde potansiyel olarak vardır. Her alandaki görelî aşırı-üretim zaten genel aşırı-üretim saklı durağıdır. Dolaşım süreci, üretim sürecinin yolu üzerindeki potansiyel krizin kendisini dış vurduğu mekandır. Üretim ve dolaşım sürecinin birliği olarak yeniden-üretim süreci de bunalımın taşıdığı yataktır. Üretken sermayenin işlev gördüğü üretim sürecinin aksine, meta ve para sermaye dolaşım sürecinde işlev görür. Kredi ekonomisinin para ekonomisinin tahtına oturduğu modern kredi sisteminde, dolaşım sürecinde hareket eden tüccar sermayesinin yeniden-üretim sürecinin sınırlarından bağımsız hareketi, bu alanda ortaya çıkan para bunalımını kendi başına bağımsız bir bunalımın gibi yansıtır. Oysa, bu bunalım, yeniden-üretim sürecindeki rahatsızlıklardan, dalgalanmalardan ve dolayısıyla görelî aşırı-üretim genel aşırı-üretim evrilmesinden başka bir şey değildir. Değildir çünkü, dolaşım sürecinde bir ölçüde ve belli sınırlar içerisinde "bağımsız" hareket eden tüccar sermayesinin hareketinin kendisi, sanayi sermayesinin dolaşım alanı içerisindeki hareketinden başka bir şey değildir. Zira biz biliyoruz ki, gerek üretim sürecindeki üretken sermaye ve gerekse dolaşım sürecinde hareket eden para ve meta sermaye, sanayi sermayesinin kendisidir; onun toplam devresi sürecinde büründüğü biçimlerdir yalnızca.

Öte yandan, dolaşım sürecinde, kredinin birden bire kesilmesiyle başlayan korkunun yol açtığı panikte "yalnızca meta paradır" çılgınlığı, yerini, "yalnızca para metadır" haykırışlarına bırakır. Ve para,

böylesi kriz anlarında, tek ödeme aracı olarak ve değerin gerçek varlık biçimi ve aynı zamanda maddi biçimi olarak ortaya çıkar. Böylesi durumlarda para, hesap parasının düşünsel biçimi rolünden soyunarak nakit para haline gelir. Ve hiçbir şey onun yerini tutamaz olur. O ise güvenilir bir limana sığınarak ortalıktan kaybolur. Tıpkı şimdilerde “güven bunalımı”ndan dolayı yaşanan para kıtlığında olduğu gibi. Gerçek anlamda bir para kıtlığı yok. Salt güvenli bir ortam yokluğundan dolayı para bulmak zorlaşmış durumda. Her yerde baş gösteren nakit sıkıntısının bir büyük temel nedenidir bu.

Böylesi dönemlerde ortaya çıkan kriz, para ve kredi krizi olarak algılanır, oysa bu kriz, üretim ve yeniden-üretim sürecindeki alt-üst oluşlardan, bu alt-üst oluşlara neden olan görece aşırı üretimin genel aşırı-üretim evrilmesinden kaynaklanır.

(2)

GERÇEK KRİZDEN “BAĞIMSIZ” VE KENDİ İÇ YASALARINA TABİ MALİ KRİZ

İkinci türden mali krize, genel aşırı-üretim krizince tetiklenen, yeniden üretim-sürecindeki rahatsızlıkların sonucu olarak ortaya çıkmaz. Bu krizin ortaya çıkmasında sanayi ve ticaret alanındaki dalgalanmaların payı ya yok ya da yok denecek denli azdır. Bu kriz, tamamen bağımsız ve kendi başına gelişir. Kendisi, biricisinde olduğu gibi her genel bunalımın bir aşaması olarak ortaya çıkmaz. Sanayi ve ticaret üzerinde dolaylı olarak etkide bulunan bu para krizinin, hareket alanı borsa, banka ve finans çevrelerdir. Özel türden bir kriz olan bu finansal kriz, para eksenli etrafında gelişir ve döner. Bu kriz, hem sanayi ve ticaret üzerinde tali bir etki yapar ve hem de kendisi sanayi krizinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaz; tamamen bağımsız olarak varlık bulur.

Engels’in, Conrad Schmidt’e, 27 Ekim 1890 yılında yazdığı mektup, sorunumuzu açıklığa kavuşturmak bakımından son derece değerli çözümlerle dolu. Para piyasasındaki insanların, her şeyi para piyasasındaki bunalımlarla açıklayıp, kapitalist sistemin

gerçek bunalımını ve onun nedenlerini çarpıtanlara neden-sonuç bağlamında özlü yanıtlar verdikten sonra, gelinen aşamada böyle bir şeyin artık söz konusu olmadığını sözlerine ekleyerek, gerçek bunalımlardan ayrı olarak kendi başına gelişen para bunalımlarının da olabileceğini şöyle dile getiriyordu:

“...ayrıca şu bir gerçek ki, para piyasasının da kendine özgü bunalımları olabilir; o bunalımlarda, doğrudan doğruya sanayiden kaynaklanmış rahatsızlıkların payı, yalnızca ikincil ya da hiç olabilir; ve bu alanda henüz birçok şeyin, özellikle son yirmi yılın tarihi çerçevesinde, araştırılması ve incelenmesi gerekmektedir.”⁹

Bırakalım üretim sürecindeki alt-üst oluşların ve rahatsızlıkların bu kendine özgü kriz üzerindeki tali etkisini, tam tersine, kendi başına ve bağımsız gelişen bu mali krizin üretim üzerinde, ondan kaynaklanan gerçek krizin açığa çıkarılmasında ciddi yansımından söz etmek gerekir artık.

Zira bilinir ki, ve Engels’in de mektubunda ayrıntılı biçimde işlediği gibi, günümüzde para piyasasını kontrol edenler öylesine güçlenmişler ve sanayinin çeşitli kolları üzerinde öylesine kontrol gücü kazanmışlardır ki, para sektöründe ortaya çıkan bir bunalımın bu alana şu ya da bu biçimde yansımaması düşünülemez. Hele hele para piyasasında ortaya çıkan bunalım eğer tek yanlı olmaktan çıkmışsa, eğer yalıtık olmayı bir yana bırakıp; genel, yaygın ve uzun süreli genel mali bunalıma dönüşmüşse, bunun, sanayi üzerinde ağır etkisi olacağı ve o alandaki bunalımı da açığa çıkaracağı anlaşılsın olsa gerekir.

Marx, her iki para bunalımını da kabul ediyordu. Her ikisinin de kapitalist sistem koşullarına, sermayeye dayalı üretim koşullarında kaçınılmaz olduğuna inanıyordu.

İşte söyledikleri:

“Emeğin toplumsal niteliği, metaların para-varlık biçimi ve dolayısıyla da gerçek üretime yabancı bir şey olarak görüldüğü sürece para bunalımları –gerçek bunalımlardan bağımsız ya da onların yoğunlaşmış şekli olarak- kaçınılmazdır.”¹⁰

Ne diyor Marx?

Yineleme adına açıklayalım: Gerçek bunalımlardan “bağımsız” ya da onların “yoğunlaşmış şekli” olarak para bunalımları. Demek ki, iki tür para bunalımı ya da mali bunalım var. Birincisi, her genel ya da gerçek bunalımın “bir aşamasını” oluşturan ve bu bunalımın “yoğunlaşmış şekli” olarak mali bunalım; ikincisi, kendi başına ve kendine özgü iç yasalarca hareket eden ve gerçek ya da genel bunalımlardan “bağımsız” olarak gelişen mali bunalım.

Öte yandan Marx’ın Kapital Birinci Cilt, para teorisini incelediği kesimde Ödeme Aracı başlığı altında işlenen yerde düştüğü 99 nolu dipnot, konumuz açısından son derece önemlidir. Bu başlık altında paranın işlevlerini tartıştığı yerde, ödeme aracı rolünün çelişkilerine de değinir ve bu bağlamda ortaya çıkan para bunalımına işaret ederken bunun gerçek bunalımların bir aşamasını oluşturan para bunalımlarından ayırt edilmesi gerektiğini söyler.

Dipnotta dedikleri şunlar:

“Metinde işaret edilen para bunalımı, her genel bunalımın bir aşaması olarak, kendilerine gene para bunalımı adı verilen, ama kendi başlarına ortaya çıkabilen ve böylece ticaret ve sanayi üzerinde ancak dolaylı bir etki yapan özel tür bunalımlardan açıkça ayırt edilmelidir. Bu bunalımlar, para sermayesi eksenini etrafında döndüğü için, doğrudan doğruya hareket alanı da, bu sermaye, yani bankalar, borsalar ve mali çevrelerdir.”¹¹

Dolayısıyla, Marx ve Engels’in bu çözümlmelerini dikkate almayan ya da görmezlikten gelerek, genel olarak yapılacak bir para krizi tanımı eksiktir, tek yanlıdır ve hatta yanlıştır. Elbette ki şu gerçektir: Marx, ömrünün sonuna dek Ricardocu kriz teorisine eleştirel yaklaştı ve; D. Ricardo ve A. Smith’in, her krizi para ve kredi krizi olarak ele alan yaklaşımlarına karşı kendi “kriz ve çöküş” teorisine karşı çıktı. Bu arada söylemeliyiz ki, Smith, aşırı-üretimden kaynaklanan bunalımlardan habersizdi; Ricardo, üretim sürecinden ileri gelen bunalımları bilmiyordu. Ne var ki, bu durumdan, her gerçek ya da genel bunalımın dışında başka tür bunalımların, “özel

türden” bunalımların, para piyasasının kendine özgü bunalımlarının olmayacağı anlamı çıkarılamaz.

Lenin’de de bu ayrımı görebilmekteyiz. Marksizm ve Revizyonizm başlıklı makalesinde, revizyonistlerin “Kriz ve Çöküş”e ilişkin Marksizm’i revize eden tezlerini eleştirdiği yerde, “Birçok belirtinin işaret ettiği yaklaşan sanayi krizini tamamen bir yana bırakırsak, Amerika’daki en son mali kriz”¹² diyerek, sanayi krizlerinden ayrı olarak mali krizlerin varlığına işaret ediyordu.

Günümüzde, ve özellikle de son birkaç on yılda ortaya çıkan bunalımlar içinde, bağımsız para bunalımlarının önemli bir yer tuttuğuna da işaret etmek gerekiyor. Hatta şunu söyleyebiliriz ki, yalnızca son 40 yılda 120 kadar para ve kredi krizi yaşandı. Oysa bugüne dek yaşanan ve aşırı-üretimden kaynaklanan bunalımların toplamının 1825’ten bu yana, otuzu bile bulmadığı bilinen bir gerçektir.

Yakın dönemin tarihi, daha az sanayi krizi ve daha çok finansal krizlere tanıklık ediyor. Bunun da anlaşılır nedenleri var. Kapitalizmin emperyalist aşamasıyla birlikte finans kapitalizmin başat rolde gözükmeye başlamesi temelinde, özellikle de son birkaç beş yılda küresel kapitalizm üzerinden ya da onun sağladığı elverişli ve ideal koşulları arkasına alan finansal sermaye giderek bu alana, finansal sektöre yığılmaya başladı. Bunun sonucu olarak da reel ekonomi denen maddi varlıkların dolaysız üretiminde düşen kârların telafisi için bu alan kârlı yatırım alanıydı ve azami kârların katlanarak kazanıldığı ve herkesin küplerini altın yağmuru ile doldurduğu para piyasasıydı.

Kapitalist kâr oranı düşme eğilimi yasası eşliğinde azalan kârların yarattığı kronik durgunluğu aşmak için, sermaye, finans varlıkları piyasasına yatırımı, riskli de olsa, azami kâr elde etmenin etkili yolu olarak gördü. Elbette, bunda, sermaye birikiminin genişleyen yeniden üretimin üzerinde süregelen bir fazlalık vermesi de çok önemli bir etkendi.

Sermayenin daha çok bu alanda faaliyet göstermesi ve bu alanın spekülasyon ve hileye açık temeli ve bu alandaki trilyonlarca

doları bulan “hayali sermaye”, ülkesel ve bölgesel para ve kredi krizlerinin sık sık ortaya çıkması için yeterince çürük bir temeli daha baştan sunuyordu. İşte bu temelde iş gören muazzam orandaki mali sermayenin sık sık bu çürük temel üzerinden bu “gazino kapitalizmi” zemininde arabayı çamura saplayarak krize girmesi kaçınılmazdı. Bildik klasik kapitalizm gelişerek gazino kapitalizmine dönüşmüş ve para kazanmak bu gazinoda oynanan bir kumar halini almıştı.

Kredinin kendisine elverişli ve uygun koşullar sağladığı bu tür bir kapitalizmde kârlar yüksek, riskler yüksek ve çöküntü her an kapıyı çalacak bir tehlike olarak bir adımlık mesafededir. Üretimin yönetim organı ve aynı zamanda bozulmanın ana üssü borsa da, tam bir kumar mantığıyla işleyince, her şey kaygan bir zemin üzerinde hareket eder oldu mali piyasalarda; ve bu da kriz için bir temel oluşturdu. Bir de para ekonomisinin tahtına oturan modern kredi sistemi bu gelişmeye kol kanat gerince, mali krizlerin sık sık ortaya çıkması için uygun zemin zaten oluşmuş oluyordu.

Engels’in, yukarıdaki önemli pasajında, son yirmi yılın tarihi içinde bu bunalımların incelenmesini önermesi boş ve amaçsız olarak ağızdan çıkan bir sözcük olmasa gerektir. Bunu 1890’lı yıllarda söylüyor. Oysa aradan geçen bunca zaman sonra ve özellikle de borsanın hem üretimin yönetim merkezi olmasından ve hem de spekülasyonun şah damarı olmasından sonra, durumun daha da önem kazandığını ve kendi başına ve bağımsız gelişen para ve kredi bunalımları için gerekli temelin daha da ideal hale geldiğini söyleyebiliriz.

Tıpkı 1990’lı yıllarda Japonya, 1997 yılında Uzak Doğu’nun kaplanlarında, Tayland’da başlayıp Singapur, Hong Kong ve sonra Rusya’ya dek uzanan ve de 2001 yılında Türkiye’de bankaları sarsan mali fırtına; borsa, banka ve para çevrelerinde ortaya çıkan ve sanayi alanını tali planda etkileyen para eksenini etrafında gelişen mali bunalımlar gibi. Bu bunalımlar, kapitalist sistemin aşırı-üretim bunalımını açığa çıkarmadan ya da ona yol açmadan esas olarak banka, borsa ve mali çevrelerde etkili oldular ve etki sahası

ise para eksenini idi. Gerek Asya Pasifik'te, gerek Rusya ve Türkiye'de etkili olan krizlerin kendileri mali sektörleri tahrip ederek yol aldı; ve, özel bunalım olarak, salt finansal sektör bunalımı olarak kaldılar.

Demek ki, para krizi var, para krizi var. Yapay bir sistemin kredi ekonomisi ile zorla ayakta tutulduğu yerde her yerinden kopan ödemeler zincirinin fitilini ateşlediği, ama kendisi bizzat doğrudan üretim süreci ile dolaşım sürecinin zaman ve mekan olarak ve de mantıken ayrı olmasında ve dolayısıyla özdeş olmaması çelişme ve uzlaşmazlığından, doğrudan üretimin dolaşım süreci engelini aşamamasından kaynaklanan ve genel ekonomik krizin bir aşamasını oluşturan ve onun yoğunlaşmış hali olarak para sermaye krizleri ile Marx'ın sözleriyle, "gerçek bunalımlardan bağımsız", yani bu tür krizlerden ayrı, kendi başına ortaya çıkan ve kendi doğasının öngördüğü özgün iç yasalara tabi olan ve kendi hareket yasalarının yönlendirilen para sermaye krizlerini birbirinden ayırt etmek gerekir. Marx, birincisine sanayi ve ticaret krizinin bir aşaması; ikincisine ise kendine özgü bir gelişme çizgisinde kendi başına ortaya çıkan para krizi olarak adlandırır.

İşte, kapitalizmin şimdilerde karşı karşıya kaldığı küresel kriz, bu sözünü ettiğimiz mali krizle başladı. Ve dünyada daha sıklıkla yinelenen ve neredeyse kronik bir hal kazanmış olan da bu krizdir.

(3)

ANIN KRİZİ: EŞANLI OLARAK GELİŞEN MALİ VE SANAYİ KRİZİ

Şimdi artık başta sorduğumuz şu sorunun yanıtını verebilecek durumdayız: Bu mali kriz, genel aşırı-üretim kriz tablosunun bir bileşeni ve sonucu mudur; yoksa ondan bağımsız, kendi başına ortaya çıkan bir mali kriz midir?

Marx ve Engels'in bakış açısıyla diyebiliriz ki, bu finansal kriz, kredi ve para krizi niteliği ile ortaya çıkan ve ekonominin diğer dalları üzerinde, örneğin sanayi ve ticaret üzerinde ağırlıklı etki

yaparak genel aşırı-üretim krizini de tetikleyerek açığa çıkaran bir küresel krizdir. Eğer bu kriz ara ara, tek yanlı olsaydı; eğer yalnızca belli bazı alanlarla sınırlı kalsaydı ve de görelî ve bölgesel kalsaydı, yalnızca birkaç ülke ya da bir bölgenin ötesine geçme-seydi, bunun sanayi ve ticaret üzerindeki etkisi ya çok az ya da hiç olmazdı. Ne var ki, tek yanlı ve yalıtılmış olmaktan çıkıp yayılan anın tarihsel mali krizi, derinleşerek ve genişleyerek ve de uzun bir zamana yayılarak genel ve evrensel olarak üretim ve dolaşım sürecindeki ciddi ve ağır rahatsızlıkların da nedeni olmuştur artık. Anın dünya krizi, para sermaye ekseninde çakılı kalmamış, derinleşerek ve uzun zamana yayılarak hem kendi mali krizini dünyalılaştırmış ve hem de iktisadi ve ticari ilişkiler küresel tablosunda sayısız yönlere doğru uzanan ve kredinin “aşırı üretimi” üzerinden birbirine dolanan milyonlarca aralıksız kredi köprüsü (avans alışverişi) yoluyla genel aşırı-üretim krizine, sanayi krizine de yol açmıştır.

Evet, bu bunalım, para ve kredi bunalımı niteliği ile ortaya çıkmış olsa da, bağımsız ve kendi başına gelişse de, her şeyin birbiriyle iç içe geçtiği küresel kapitalizm tablosu içinde, ve de para sermayenin yalnızca mali değil, ekonominin bütün dalları üzerinde olabildiğince güç kazanarak onlar üzerinde kontrol gücü kazandığı bu özgün mecrada, uzun zamana yayılan hiçbir para bunalımı, bağımsız olarak gelişse de, doğrudan üretim ve hatta dolaşım sürecinden ayrışık da olsa, kendi güzergahında ve kendi doğasının saptadığı iç yasalara tabi de olsa, kapitalist üretim sisteminin bütününe sıçramadan, yer sarsıntısı yaratmadan, üretim ve dolaşım sürecinde dalgalanmalara yol açmadan edemez. Evet her ne kadar para sermaye kendi iç hareket yasalarına, kendine özgü güzergaha sahip olsa da, her şeyin birbirine dolandığı, birbirine bir iç bağımlılık ilişkisi içinde olduğu bir tabloda, bu krizin genel aşırı üretim krizine yol açmaması düşünülemez.

Dolayısıyla anın dünya ekonomik krizi, ne salt kredi ve para krizidir ve ne de sanayi krizidir. Her ikisinin yan yana, iç içe, biri diğerinin koşulları ve sonuçları altında gelişen ve biri diğerinin so-

nucu olan çifte bir krizdir yaşanan. Mali sermaye krizi dibe vurmamışken başlayan üretim krizinin her yana yayılması, sermayede çok büyük değer kayıplarının ve sermaye tahriplerinin yaşanmasına etkili araç oldu.

Marx'ın Biyografi'sinde de doğru olarak saptandığı gibi, hem sanayi krizine yol açan aşırı-üretim krizleri ve hem de parasal krizler, kapitalizm çerçevesinde kalındıkça kaçınılmazdır.

İşte dile getirilenler:

“Marx sürekli yeniden-üretim için gerekli olan ideal oranları belirledi; ama bununla da kalmayarak kapitalizmde bu oranların gerçekleşemeyeceğini ve pratikte çeşitli oransızlıkların, kısmi ve genel aşırı-üretim krizlerinin ve parasal krizlerin kaçınılmaz olarak ortaya çıkacağını gösterdi.”¹³

Aşırı-üretim krizinin yanında ve ondan ayrı, özel olarak mali krizler gelişse de, kapitalist kriz ya da Marx'ın özgün sözcükleriyle “gerçek bunalım”¹⁴ aşırı-üretim krizidir. Kendine özgü iç yasalara tabi olan mali krizler, kapitalizmin gerçek bunalımlarını oluşturmazlar; onlar ancak belli koşullar altında ortaya çıkar; ya sanayi ve ticaret üzerinde hiçbir etkiye sahip olmadan, üretim ve dolaşım sürecinde anormal dalgalanmalara yol açmadan kendine özgü bir yol çizerler ya da gerçek krizleri açığa çıkarırlar; ve kapitalizmin bu gerçek bunalımı karmaşıklarıp derinleştirirler. Tıpkı güncel mali krizin sanayi ve ticaret bunalımını açığa çıkararak ağırlaştırması gibi. Ne var ki, Marx'ın “kriz ve çöküş” teorisinin “kriz ayağını” kapitalizmin sanayi ve ticaret krizine yol açan aşırı-üretim krizleri oluşturur.

Krizin niteliği ile ilgili olarak son olarak şu söylenebilir ki, verili krizin bunca boyutlu, ağır ve karmaşık hale gelmesinde, aslo-lan şey, yalnızca, mali ve sanayi çifte krizin eşzamanlı olarak ortaya çıkması değildir; ama aynı zamanda, anın sanayi ve mali krizinin, Birinci Emperyalist Paylaşım Savaşı ile birlikte Sovyetler Birliği'nin kapitalist sistemden kopmasıyla başlayan kapitalist-emperyalist dünya sisteminin “genel krizi” koşulları altında gelişmesi

ve kapitalist sistemin bu genel bunalımı zemini üzerinde ortaya çıkmış olmasıdır. Ve nihayet, o günden bu yana, “toplumsal” ve “siyasal” tehdidin, genel dünya krizinin bir bileşkeni olarak sürece dahil olmasıdır.

Bu, kriz içinde krizdir. Dahası: Krizde kriz. Güncel krizin kaotik karakteri ve derinliği, verili krizin, kapitalizmin evrensel krizinin kolları arasında gelişmesindedir.

Anın tarihsel krizi, finansal alanlarla, kredi sistemi ve borç yükümlülükleri, banka, para birimi sistemi, mali çevrelerle sınırlı kalmayıp, üretim ve ticaret alanlarını da içine çekerek ve politik ve toplumsal alanını da kuşatarak bütünüyle bir kapitalist dünya sisteminin genel krizine dönüşmüş; ve bu süreç, derinleşerek ve etkisinden bir şey yitirmeden, “ne zamana dek” sorusunu boşlukta bırakarak, bir dizi tekeli, şirketi, mali çevreleri yıkıp geçerek, misli görülmemiş oranda sermaye tahriplerine yol açarak, yeniden-üretim süreçlerinde ani kesinti ve duraklamalara neden olarak; işsizliği, yokluğu ve yoksulluğu kitleselleştirerek, sürüp gitmektedir.

IV. BÖLÜM

SERMAYENİN KRİZİNİN TEORİK TEMELLERİ

I/ GENEL ÇERÇEVE

Kapitalist sistemin kaçınılmaz bir unsuru olarak krizler, sermaye ile birlikte dünyalaştı. Başlangıçta her on, sekiz, beş ve giderek daha kısa aralıklarla “dönemsel olarak geri gelen” kapitalizmin ekonomik krizleri; sonraları görünüşleri, biçimleri ve çevrim sıralaması değişerek ve karmaşıklaşarak, uzayarak ve düzensiz hale gelerek kapitalist yeniden-üretim sürecinin süregelen bir unsuru haline geldi. Ve öyle ki, onlar artık, kapitalist düzenin gölgesiydi. Her adımda onu izleyen -onun yapışığı. Krizleri ortadan kaldırmanın ve engellemenin olanaksız olduğu bir durumda, sistemin elindeki tek ve geçici çözüm reçetesi, olağan “salınım limitlerini” aşmadığı sürece, onunla birlikte yaşamayı öğrenmek ve kontrollü bir biçimde yönetmekti. Ne ki, sistem tarafından aşılan her kriz, yeni bir krize davetiye çıkarır ve onu daha büyük ölçekte ortaya çıkarır.

Krizin nedenleri aynı kalmasına karşın, onun biçimleri ve görünüşleri ve de döngüleri Marx’ın yaşadığı dönemlerdekinden *farklılık* arz ediyor. Altı çizilmesi gereken genel çerçeve budur. Bu, Marx sonrası klasiklerin de ortak görüşüdür. Bu konuda, gerilere, Engels dönemine dek uzanarak, soruna ustaların bakış açısının ve özellikle de bu konuda en kayda değer yargıları dile getiren Marx’ın en yakın yoldaşı Engels’in değerlendirmelerinin neler olduğunu tek tek ele alalım.

Engels'in kriz hakkında geniş değerlendirmeleri var. Ancak, biz, okuru bolca alıntıyla sıkmamak için tüm değerlendirmeleri içinde en çarpıcı olan birkaçı ile yetinelim. Bu değerlendirmelerden ilki, Kapital, Birinci Cildin, İngilizce Baskıya Önsöz'ünde, 5 Kasım 1886 yılına ait; ikincisi, 20 Ocak 1886 yılında, Bebel'e yazdığı bir mektupta yazdıkları; üçüncüsü, Kapital, Üçüncü Cilt'in Otuzuncu Bölümündeki bir dipnotta yazdıklarıdır. Bunun tarihi de, Kapital, Üçüncü Cildin Engels tarafından yazıldığı tarihtir; yani 1894 yılı. Tartışmamıza doğrudan ışık tutacak bu değerlendirmelerin nasıl yapıldığını öğrenmek için Engels'i adım adım izleyelim istiyoruz. İşte söz konusu değerlendirmelerden üçü.

Birincisi, Kapital, Birinci Cilde yazdığı İngilizce Önsöz'de yazdıklarıdır:

“Üretici güç, geometrik oranla arttığı halde, pazarlar olsa olsa aritmetik oranla büyüyor. 1825'ten 1867'ye kadar durmadan yinelenen onar yıllık durgunluk, gönenç, aşırı üretim ve bunalım dönemleri, gerçekten ömrünü tamamlamış gibi görünüyor; ama yalnızca bizi devamlı ve süregelen bir depresyonun bataklığına bırakmak için. Özlemler beklenen gönenç dönemi gelmeyecek; bunu haber veren belirtileri görmemizle bunların ufukta kaybolmaları bir oluyor.”¹⁵

Demek ki, Marx döneminin, periyodik olarak geri gelen kriz dönemleri, artık tarih olmuştur ve yeni dönemde, yerini, süregelen bir depresyona bırakmıştır. Kapitalist çevrimin döngüleri değişmiş, refah dönemleri adam akıllı geri gelmemek üzere yaşamın kenarında kalmıştır. Kapitalist sistemin gönenç dönemlerinin ömrü olabildiğince kısalarak, yerini, uzun süreli durgunluk ve sürekli bir krize bırakmıştır.

Engels'in yargılarından çıkan sonuç şudur ki; yeni dönemde, kapitalist çevrim sürecinde depresyon dönemleri *esas*, gönenç dönemleri *daha kısa süreli olarak tali* hal almıştır ve hatta bir damla suda yansıyan ışık kadar.

İkincisi, Kapital, Üçüncü Cilde düştüğü uzunca dipnotta da söyledikleridir:

“Bir başka yerde de değindiğim gibi ... son büyük genel bunalımdan beri burada bir değişiklik olmuştur. Daha önceki on yıllık döngüleriyle, devresel süreçlerin had biçimi, yerini –çeşitli sanayi ülkelerinde çeşitli zamanlarda yer alan- işlerde nispeten kısa ve hafif bir iyileşme ve nispeten uzun ve kararsız depresyon arasında değişen, daha kronik ve daha uzun süreli biçimlere bırakmış görünmektedir. Ama bu, belki de, yalnızca döngülerin sürelerinin uzaması sorunudur. Dünya ticaretinin ilk yıllarında, 1815-1847 arasında, bu döngülerin yaklaşık beş yıl sürdüğü gösterilebilir. 1847 ile 1867 arasında, döngü açıkça on yıldır; şimdi, acaba, bugüne değin eşi görülmemiş yeni bir dünya bunalımının hazırlık aşamasında mı bulunuyoruz? Pek çok şey buna işaret ediyor. Son 1867 genel bunalımından beri, birçok derin değişiklikler olmuştur. Ulaştırma ve iletişim araçlarındaki dev genişleme –okyanuslardaki şilepler, demiryolları, telgraf, Süveyş Kanalı- gerçek bir dünya piyasasını bir olgu haline getirmiştir. İngiltere’nin sanayideki eski tekeline birtakım rakip sanayi ülkeleri karşı çıkmıştır; dünyanın her yanında, Avrupa’daki fazla sanayi yatırımı için, uçsuz bucaksız ve çeşitli alanlar açılmış, böylece daha geniş alana dağılması ve yerel aşırı-spekülasyonun daha kolay önlenmesi olanağı sağlanmıştır. Bütün bunlar aracılığı ile, eski bunalımı üreten ortamlar ve bunların gelişmesini sağlayan olanaklar, ya yok edilmiş ya da çok azaltılmıştır. Aynı zamanda, karteller ve tröstler karşısında, iç piyasadaki rekabet gerilediği halde, dış piyasalarda, İngiltere dışında bütün sanayi ülkelerinin çevresini çevirdikleri koruyucu gümrük tarifeleriyle sınırlandırılmış bulunmaktadır. Ne var ki, bu koruyucu gümrük tarifeleri, dünya piyasasına kimin egemen olacağını kararlaştıracak olan, son genel sanayi savaşı için yapılan hazırlıklardan başka bir şey değildir. Şu halde, eski bunalımların yinelenmesine karşı işleyen her etmen, kendi içerisinde, gelecekteki çok daha güçlü bir bunalımın tohumlarını taşımaktadır.”¹⁶

Demek ki, 1867 yılındaki büyük krizden sonra, dünyada meydana gelen derin değişikliklerden dolayı, Marx döneminde ortaya çıkan bunalımı üreten ortam ve bunalımı geliştiren olanakların altındaki zemin önemli ölçüde kaymış ve dolayısıyla, bunalımın bi-

çimi, sıralaması ve görünümü yeni koşulların ve etmenlerin ışığında değişmiştir. Düzenli aralıklarla, on ya da sekiz yılda ortaya çıkan bunalım, yeni dönemin yeni unsurları üzerinden artık değişmiş ve yerini, uzun süreli ve kronik bunalım içinde, kısa süreli ve güdük bir gönenç dönemlerine, Engels'i yinelemek gerekirse, işlerde nispeten kısa ve hafif iyileşme, nispeten uzun ve kararsız bir depresyon arasında değişen daha kronik ve daha uzun süreli biçimlere bırakmıştır.

Engels'in uzunca pasajından çıkan sonuç şu ki; kapitalistler, bu yeni dönemde bir türlü rahat yüzü göremeyecek; uzayan kriz dönemleri, kronik niteliğe bürünen kriz yeni dönemin özelliği olarak sermayenin karşısına çıkacaktır.

Ve, üçüncüsü, 1866 yılında August Bebel'e yazdığı bir mektupta söylenenlerdir:

“Eski toplumun varoluşu açısından, on yılda bir gelen bunalım dönemlerine oranla, çok daha tehlikeli bir döneme girdik.”¹⁷

Demek ki, kapitalizmin çevrim sıralamasının geride bırakıldığı yeni süreç, kapitalizm açısından hem daha karmaşık ve hem daha vahim duruma işaret ediyor.

Özellikle ikinci uzunca pasaj konumuz açısından oldukça zengin malzeme içeriyor. Engels'in güçlü analizi her satırda kendisini hissettiriyor. Ve bu pasajın zengin değerlendirmeleri de gösteriyor ki, sermaye açısından refah dönemleri, güneşin ufukta gözükmeye başlayıp kaybolmasının bir olduğu kadar kısa ve depresyon dönemleri ise hem kronik bir nitelik kazanmış ve hem de daha uzun süreli. Bütün bunlar krizin çevrim sıralamasının değiştiği, karmaşıklaştığı ve sistemin *süreğen* bir krizle birlikte yaşamak zorunda kaldığı bir döneme girildiğinin işaretleridir. Kaldı ki, Marx ve Engels sonrası Lenin de yazdığı bir makalede, Engels'in işaret ettiği değerlendirmelerin izinde yürüyordu.

İşte, Lenin'in kısa ve öz değerlendirmesi:

“Tek tek krizlerin biçimleri, sıralaması, görünüşü değişti, fakat krizler kapitalist düzenin kaçınılmaz bir unsuru olarak kaldı.”¹⁸

Demek ki, kapitalist ekonomiden ayrılamayan krizler, Marx sonrası düzensizleşti, çevrim döngüsü değişerek farklılaştı.

Ve işte Mao'nun aynı konudaki yargıları:

“Kapitalist toplumda İkinci Dünya Savaşı'ndan beri görülen bunalımlar, Marx'ın yaşadığı günlerin bunalımlarından farklıdır. O zamanlar bunalımlar genel olarak, her yedi veya on yılda bir baş gösteriyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan 1959'a kadar geçen on dört yılda, üç tane bunalım baş gösterdi.”¹⁹

Ve nihayet demek ki, Marx sonrası bunalımlar farklılaşmıştır ve üstelik çevrim döngüsü giderek kısalmış ve düzensizleşmiştir.²⁰

Tüm bunlardan çıkaracağımız toplu sonuç şudur ki; gelişmeler tam da bu doğrultuda ilerlemiş ve hatta kapitalist ekonominin çevrimi bütünüyle düzensizlikle sürmektedir. Krizler yalnızca kapitalist ekonominin bir unsuru, bileşeni ya da parçası olarak kalmamış ama, aynı zamanda süreğen bir karakter de kazanmıştır. Bundan kapitalist ekonomik düzenin hiç nefes alamayacağı anlamı değil, gönenç dönemlerinin giderek daha seyrek ve yetersiz, depresyon dönemlerinin daha sancılı ve kesin geçeceği anlamı çıkarılmalıdır. Bundan kapitalizmin uzun süreli genel bir kriz içinde bu krizle birlikte yol almak zorunda kalacağı sonucu çıkarılmalıdır. Engels'in sözünü ettiği gibi, kısa süreli hafif iyileşme ile uzun süreli ve kararsız depresyon arasında gelip giden kronik ve daha uzun süreli krizler artık kapitalist sistemin süreğen ve değişmez bir özelliği olmayı sürdürecektir.

Tanrıların Alacakaranlığı'nda söylediklerimizi konumuzla ilişkisi açısından bir kez de burada aktaracak olursak:

Hala Engels'in sözünü ettiği gönenç dönemi adam akıllı geri gelebilmiş değil; kapitalizm hala duraklama ve depresyondan kendisini bütünüyle kurtarabilmiş değil; ve sınai çevrim, bunalım ve duraklama evresinde çakılı kalmış gibi. İşlerde hafif ve kısa süreli iyileşme, bulutlu havada zaman zaman kendisini gösteren güneş kadar etkili olabiliyor. Sistemin ekonomik havası bir türlü günlere varamıyor.

Demek ki, kapitalizmin uzun süreli gelişimini ifade eden İkinci Emperyalist Paylaşım Savaşı sonrası otuz yıllık “altın yılları”nı kapitalizmin gelişmesinde bir parantez sayarsak, genel gidişat Engels’in sözleriyle uyumludur: İşlerde nispeten kısa ve hafif bir iyileşme ve sonra uzun ve kararsız depresyon arasında değişen daha kronik ve daha uzun süreli bunalımlar bu dönemin tipik özelliğidir. Sermayenin yoğunlaşmasının ve merkezileşmesinin gitgide durdurulamaz biçimde doruklara çıktığı ve tekelci kapitalizmin her yana egemen hale gelerek tüm üretimi kontrol ettiği bir durumda, tekel, kapitalizmin çelişmelerini daha da eşitsiz hale getirerek büyüttü; ve üretimin bilimsel uygulaması halini bütünüyle alması da ekonominin çeşitli dalları arasındaki dengesizliği ve uyumsuzluğu genişlettiği için bunalım bu yeni dönemde çok daha kesin hale gelir oldu.²¹

Şimdi artık, sistemin krizlerinin nedenlerine geçebiliriz.

Sermayeyi güçten düşürerek, gelişmesinin iç sınırlarına gelip dathan bu süreç nasıl oluşur? Bunun temel nedenleri, çelişme ve uzlaşmazlıkları nerede aranmalıdır?

İlkönce, sorunu, sanayi krizini açığa çıkararak kendine özgü bir yol çizen kredi ve para krizi, sonra sanayi krizine dönüşen genel aşırı üretim krizi ve onun yolu üzerindeki, onun belli bir aşamasını oluşturan mali kriz açısından incelemek istiyoruz. Elbette ki, dönemselsel olarak geri gelen bu tür ekonomik krizlerin, içinde geliştiği ve dünya tarihini yeni bir gelişme aşamasına ulaştıran ve Birinci Emperyalist Paylaşım Savaşı sırasında başlayan kapitalist sistemin uzun süreli genel krizinin nedenleri de analizimiz içinde güncel krizle bağlantısı ölçüsünde yer bulacaktır.

Bu incelememizde, her şeyden önce dayanacağımız temel, bize yol gösteren eksen, güncel küresel krizin bir kez daha haklılığını burjuva dünyaya bile söyletmek zorunda kaldığı Marx’ın (ve de Engels) o güçlü analizi ve zengin çözümlenmeleri olacaktır. Marx’ın penceresinden bakacağız krizlere.

II/ MALİ KRİZİN NEDENLERİ-TEORİK ÇERÇEVE

(1)

SORUNUN KONUSU

Marx, Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap'ta serbest bir çeviri ile şöyle demişti: Üretime yatırılabilir olandan daha fazla bir sermayenin birikmesi durumunda; bu sermaye, ya bankalarda hareketsiz bir birikim olarak yatar; ya kredi parası olur; ya yurtdışına ödünç verilir ve nihayet, ya da kısa spekülasyon yatırımlara yöneltilir.

Marx döneminde “kısa spekülasyon yatırımlara” yönelen bu hareketsiz birikim, zamanla, üretken yatırım talebini sürekli aşarak, bir birikim krizine yol açtı. Ve Marx döneminde kısa spekülasyon yatırımlara yönelen başat halde olmayan bu sermaye, zamanla, tüm ekonomi üzerinde denetimi ve yönetimi sağlayan esas biçim olarak, spekülasyon güzergahı kendisine temel alarak “sanal para-servetin” başlı rolü oynayacaktı, sermayenin gelişim tarihinde.

Marx'ın ölümünden 12 yıl sonra, kendi ölümünden de yalnızca iki ay önce, Mayıs 1895 yılında, Marx'ın Kapital'in Üçüncü Cildine yaptığı son “Ek”in “Borsa” alt başlığı altındaki değerlendirmesinde, Engels; Marx zamanında fazla öne çıkmayan bu sermaye biçimini ve onun sanayi üzerinde oynadığı rolü değerlendirerek; bu konuya, gelişimin yeni ve özgün koşullarında, ortaya çıkan yeni ve özel etkenlerin ışığında yeni ve güçlü bir açılım getirir.

İşte, o açılımdan bir bölüm:

“1865'ten beri, bugün borsaya, önemli ölçüde artan ve sürekli büyüyen bir rol yükleyen bir değişiklik olmuş, sınai ve tarımsal tüm üretimin, tüm ticaretin, ulaştırma ve iletişim araçlarının olduğu kadar değişim işlevlerinin de borsa yöneticilerinin elinde toplanmasına doğru bir gelişme görülmüş, ve böylece, borsa, bizzat kapitalist üretimin en seçkin temsilcisi halini almıştır.”²²

1865 yılına dek borsayı, kapitalist sistem içinde ikincil bir öge olarak ele alan Engels, bu tarihten sonraki gelişmeyi devamla şöyle açıklayacaktı:

“1866 bunalımından beri, birikim gitgide artan bir hızla arttı ve

böylece, hiçbir sanayi ülkesinde ve hele İngiltere’de, üretimdeki genişleme, birikime ayak uyduramadı ya da bireysel kapitalistin birikimi, sırf kendi işinin genişletilmesinde kullanıldı; daha 1845’te İngiliz pamuklu sanayi; demiryolu sahtekarlıkları. Ama bu birikim ile birlikte rantiyelerin, iş yaşamının devamlı gerilemesinden bıkip usanan ve bunun için de, şirketlerin müdürleri ya da yöneticileri olarak sırf kendilerini eğlendirmek ya da hafif bir iş tutmak isteyenlerin sayıları arttı. En sonu, para-sermaye olarak başıboş dolaşan bu kitlenin yatırımlarını kolaylaştırmak için, henüz kurulmamış bulunan yerlerde, yeni sınırlı sorumlu şirket türleri kuruldu...

Bunu sanayiin giderek hisse senetli girişimlere dönüşmesi izledi. Sanayi kolları birbiri ardına bu kadere kurban gitti.”²³

Verili dönemin, serbest rekabetin adım adım yerini tekelci kapitalizme, emperyalizme bırakmaya başladığı ilk dönemlerin, Engels tarafından berrakça resmedilişidir bu. Evet, Engels’in sözünü ettiği üretimdeki genişlemenin birikimin gerisinde kalması yargısı olsun, atıl kalan para-sermayenin kullanılması için yeni tür şirketlerin kurularak bunların hisse senetli şirketlere dönüşmesi olsun ve nihayet sanayiın diğer dallarının bu yola adım adım kayması çözümlemesi olsun; mali sermayenin ve hem de tekelci kapitalizmin rüşeym halindeki gelişmesi olarak görülmelidir.

Kapitalist üretim tarzının adam akıllı yerleşmesi ve modern kredi sistemiyle sınırlarının ilerisine itilerek günümüzdeki finansal sermayeye omuz veren süreçtir bu. Bu süreç, sonraları, Lenin’in Emperyalizm kitabı başta olmak üzere çeşitli makalelerinde, kapitalizmin tekelci aşamaya ulaştığı dönem üzerinden çözümlendi. Ve finansal sermayenin tüm ekonomi içinde oynadığı rol, hem iç ulusal ekonomiler ve hem de sermayenin dışa açılma çizgisi temelinde ele alınıp işlendi.

Anlaşılır ki, finans-sermaye biçimi, uygun ve elverişli koşulları arkasına alarak para piyasasında egemen güç olarak maddi üretim üzerinde de kontrol gücüne kavuşacaktı sonraları. Ne ki, bu sermaye, daha Marx döneminde bile az çok para piyasasının hükümranı olmuştu bile.

İşte Marx'ın söyledikleri:

“Maddi servetin büyümesiyle birlikte, para-kapitalistler sınıfı da büyür; bir yandan, işten elini eteğini çekmiş kapitalistlerin, rantiyelerinin sayısı ve serveti artar; öte yandan, kredi sisteminde gelişme daha da hızlanır, ve bankerlerin, borç para verenlerin, para babalarının sayısını çoğaltır. Mevcut para-sermayedeki gelişmeyle birlikte, faiz getiren senetlerin, devlet tahvillerinin, hisse senetlerinin miktarı, daha önce de gördüğümüz gibi büyür. Şu da var ki, aynı zamanda, mevcut para-sermayeye olan talep de büyür ve bu senetler üzerinden spekülasyon yapan komisyoncular, para piyasasında ege-men bir rol oynarlar.”²⁴

Daha 1900'lerin eşiğinde, birikim arzı üretken yatırımdaki genişlemenin çok üstüne çıktı ve fazlasıyla atıl bir para-sermaye oluştu. Daha anlaşılır bir anlatımla, genişleyen yeniden üretimde kullanılmayan bir para fazlalığı ortaya çıktı. Genişleyen yeniden üretimde üretken sermayenin unsurlarına dönüştürülemeyen bu sermaye fazlalığı, yeni kanallar bulmada gecikmedi. Üretken yatırım talebi, birikim arzını gerisinden izleyince; boş kalan sermaye de yeni kârlı yatırım alanları arayışına yönelerek, hisse senetli anonim ortaklıklar biçiminde yeni bir sermaye yapılanması kulvarına girmiş oldu. Böylece hisse senetli ortaklıklar borsası oluşmuş oldu.

Başlangıçta kapitalistlerin birbirlerinin birikmiş sermayelerini alıp götürdüğü ve artı-değerin el değiştirdiği yer olan borsa; zamanla, hisse senetli şirketler vb. temelinde üretimin yönetim merkezi ve geçmişteki emeğin sömürülüşünün ürünü olan artı-değerin borsa dolandırıcılarının amaçlarına hizmet ettiği alan haline geldi. Ve bilinir ki, burada mülkiyet hisse senedi biçiminde işlem görmektedir. Burada el değiştirerek hareket eden metaların kendileri değil, onlar üzerindeki mülkiyet haklarıdır.

Kısa bir parantez açalım burada: Bu hisse senetli girişimler giderek bu ortak yönetim altında devasa büyüklükteki tröstler, karteller ve tekeller de bu sürecin ürünü olarak ortaya çıkacaktır. Özellikle İngiltere'de, alkali üretiminin tek bir şirketin elinde toplanmasıyla bu alanda ortaya çıkan tekelci şirket buna en çarpıcı örnektir.²⁵ Daha

Engels döneminde ve Engels'in tahlil ettiği gibi tekelci kapitalizm serbest rekabetçi kapitalizm toprağından adıma dım ayağına doğru muştur. Ama biz, bu konuyu tartışma dışı bırakarak parantezi kapatalım.

Devam edelim.

Üretim sürecinde kullanılmayan ya da kullanılamayan ve boş duran sermaye çoğalınca, bu para-sermayenin iş gördüğü para piyasaları oluşmaya başladı. Kredi ve bankacılık sistemi aracılığıyla gitgide merkezleşip ve tek tek ellerde toplanmasıyla birlikte biriken para-sermaye, hisse senetleri, tahvil ve benzerinin alınıp satıldığı ve bunlarla hem spekülasyonun ve hem de sahtekarlığın yapıldığı dev borsa piyasaları ve bu piyasalarda işlem gören borsa ticareti başat hale gelmeye başladı. Ve Lenin, hisse senetlerine ilişkin olarak yıllar sonra şöyle diyecekti: “hisse senetleri bankaların temelidir, hisse senetlerinin birikmesi ise emperyalizmin temelidir.”²⁶ Ve öyle ki, zamanla para-sermaye olarak para-sermaye, yani finansal varlıklar üzerinden spekülatif işlerin döndüğü bu alan, gerçek üretim üzerinde muazzam bir güç elde etmeye başladı ve tüm bir kapitalist ekonominin yönetim merkezi olarak dünya ekonomisinin gidişatı üzerinde tayin edici bir etkinlik kurarak ve yönetim gücü kazanarak bugünkü krizin de ana üssü oldu.

“Kapitalist üretimin en seçkin bir temsilcisi”²⁷ olan borsa, nasıl oldu da, aynı zamanda “aşırı bozulmanın kalbi”²⁸ de oldu?

Ve nasıl oldu da, borsa, finansal krizin merkez üssü haline geldi? Soru budur; finansal krizin nedenleri de, bu sorunun yanıtındadır.

Çünkü, borsa, mülkiyetin karşılığı olan ya da burjuva basınında sıkça kullanıldığı gibi “mal ve hizmetleri” temsil eden hisse senedi, tahvil, bono, türev finansal varlıklar gibi “değerli” kağıtların sayısız ölçüde ve akıl almaz bir hızla alınıp satıldığı “sanal para-servetin”²⁹ sürgün verdiği bir tür “gazino kapitalizmi”, örneği görülmemiş bir tür kumarhanedir. Mülkiyet haklarının el değiştirmesi ve hareketi değerli kağıtlar üzerinden işlem gördüğünden, bu el değiştirme ve hareket, bu arenada, sonu gelmez bir kumar ve sahtekarlık niteliğine

bürünerek yol alıyor. Ve ayrıca burada oluşan servet, sanal bir servet, hayali bir sermaye olarak vücut bulur. Anlaşılır ki, burada hareket eden şey, gerçek sermaye değil, yalnızca onun kağıt üzerindeki kopyalarıdır. Ve temsil edilen şey gerçek sermaye değil, var olmayan *hayali* bir sermayedir.

Nasıl mı?

Mortgage sistemi piyasası örneğine yaslanarak açıklayalım. İpotekli konut kredileri piyasası, klasik anlamda bir avans alış verişi sistemi ile iki kesim arasında yürümüyor. Bu sistem karmaşık ilişkileri olan ve birçok mali kuruluşla iç içe. Krediyi alan konut sahibi, evin ipotegi karşılığı krediyi alıyor. Bu birinci aşama. Sonra, bu ipotek stoklarını ya da teminat belgelerini alan alt mali şirket bunu bir üst mali yatırım bankalarına belirli bir faiz karşılığı devrediyor. Bu ikinci aşama. Daha sonra, bu teminat stokları karşılık gösterilerek piyasaya tahvil, değerli kağıtlar sürülüyor. Nihayet, bu değerli kağıtlar çeşitli banka ve mali kuruluşlarca arz küreye yayılıyor. Herkes bu saadet zincirinden pay almak için bunlara hücum ediyor. Çünkü bunlar üzerinden hiçbir yerde elde edemediği gelir elde ediyorlardı. Bunu alan banka ve mali çevreler, bunları kendi müşterilerine satıyor. Böylece bu alanda oluşan 10 trilyon dolayındaki pastadan bankalar ve mali çevreler teminat stoklarını yeni kazançlar elde etmenin araçları haline getirerek vurgun üzerine vurgun yaptılar.

En nihayet, bu tabloda bir de *hedge fonlar* var. Bunlar da çok çeşitli menkul kıymetleri bir araya getirerek en büyük kârları elde etmek için bulunmaz bir fırsat doğurdu bunlara. Bir yandan tüketim kredi borçları, bir yandan da konut kredi borçlarının stoklarını bir araya toplayıp sonu bilinmeyen maceracı yolculuğa çıkan da ve bu yolla en yüksek kârı elde eden de *hedge fonlar* oldu. Finans varlıklar üzerinden sayısız biçimde türev finans varlıklar türetildi ve bu varlıklar kulvarında bu kumar oyunu genişledikçe genişledi.

Her şey yün yumağı gibi iç içe geçmiş durumdaydı. Yalnızca alacaklı verecekli yok ortada. Birçok alacaklı ve bir çok borçlu var. Konut kredisini kullananlar cephesinde yaşanan bir tikanma, kredi zincirinin birçok halkada kopması, tüm bir mortgage sistemini alt-

üst etmeye yetti. Ve bu durum, karmaşık ve onlarca ilişki ağıyla birbirine dolanmış her kademedeki mali kuruluşu ve özellikle de büyük yatırım bankalarını çöküşe sürükledi. Yaşanan, mortgage piyasasında oynanan bir kumardı ve bu tüm mali piyasayı içine alarak sonu gelmez yıkıma neden oldu. Zira, ortaya çıkan sanal para-servetti; ağırlıklı olarak fiili bir temele sahip değildi. Fiili bir temeli olmadığı için de hayali idi, sanaldı ve balondu. Sanal para-sermayenin, ansızın kopan saadet zinciri ile balon patlayınca çürük bir kamış gibi kendi içinde kırıldı ve bu kez de iflaslar zinciri uzadıkça uzadı. Ve bilinen sonuç: çöküş.

Çünkü, a) satın alınan konutun normal fiyatı 100 bin dolarken, bu konut zamanla 200 bin dolara alıcı buldu. Fiyatlar düşünce ve çöküş başlayınca, bu konu, normal fiyatının, yani 100 bin doların bile çok altına inerek değer yitimine uğradı. Ve aradaki fark balondu, şişirmeydi. b) bu konutların ipotek ya da teminat stokları ya da belgeleri karşılığında çıkartılan tahviller, ev fiyatları yükseldikçe, talep arttıkça aşırı değerlendirilmiş ve karşılığı olduğu fiziki değerlerin birkaç kat üstünde piyasada alıcı bulur olmuştur. Konut alanında kredi zincirinin ansızın kopmasıyla, konutla onu temsil eden değerli kağıtlar arasındaki derin uçurum ortaya çıkmış ve konuta talep azalınca ya da yok olunca finans piyasasındaki tahviller de değersizleşmiş ve elde kalmış oldu. c) bu alanda yatırım yapan tüm kuruluşlar aşağıdan yukarıya dek hepsi menkul kıymetlerdeki değersizleşme sonucu (ki bunun yalnızca riskli kredi kullananlar cephesinde 1,4 trilyon olduğu tahmin ediliyor), çöktü ve hepsi tek tek ya tarih oldu ya da devletin desteğiyle ayakta tutulmaya çalışıldı.

Sorun burada tam da yapay olarak yaratılan ve Marx'ın "sanal para-servet" dediği şeydedir. Hiçbir karşılığı olmayan, gerçek temeli hiçbir yerde gözükmeyen hayali bir sermayedir yaratılan. Maddi bir ürünü temsil eden menkul bir kıymetin; bu değerden, nominal değerinden uzaklaşması durumudur ortaya çıkan.

Değerden sapma değil, *değeri temsil etmeme* durumudur. Konut kredileri örneğinde, hacmi 10 trilyon dolara ulaşan tabloda, bu paranın önemli bir bölümü hayalidir, sanal para-servettir. Bu meblağın

ağırlıklı bölümü her türlü fiili temelden yoksun ve dolayısıyla bu maddi varlıkların, yani konutların toplam gerçek değerinin ifadesi değildir. Bu meblağ, yalnızca alacak talebidir. Banka defterlerindeki kayıtlardan ibarettir ve gerçekte ise yoktur. Teminat belgelerinin piyasa değerleri spekülâtifti; çünkü, bunların değerleri yalnızca fiili gelir üzerinden değil, ama önemli ölçüde önceden saptanan ve tahmin edilen gelirle, faizle belirlenmişti; ve bu, mali piyasanın kendi özel gelişme kulvarıydı.

Toplumun ilerlemesiyle birlikte, kapitalist üretim tarzının iyiden iyiye gelişmesi ve genişlemesiyle eşanlı olarak büyüyen maddi servet, para sermayeyi de büyütür. Para ekonomisinin yerini alan kredi sistemiyle birlikte de birikim arzı artar ve atıl kalan para-sermaye gerçek birikim süreciyle örtüşmeyen bir kulvarda, kendine özgü hareket tarzıyla para piyasasında dolu dizgin at oynatır. Ve öyle bir noktaya gelinir ki, gerçek birikimle ilişkisi kalmayan para sermaye tüm piyasayı hisse senedi, tahvil, bono vb. faiz getiren senetlerle kaplar. Bunların borsa pazarındaki fiyatıyla, temsil ettikleri gerçek sermaye ile olan ilişki tümüyle kaybolur. Oluşan sanal para-servet de, ne gerçek sermaye birikiminin bir ifadesi ve ne de genişletilmiş yeniden-üretim bir karşılığı olur. Mortgage sisteminde “ansızın” patlayan bir kriz esnasında da bu hayali sermaye ya da faiz getiren senetler, bonolar, tahviller, katılım fonu belgeleri, türev finansal varlıklar potansiyel para-sermaye niteliklerini ağırlıklı olarak kaybetti ve bu finansal varlıkların borsa piyasasındaki para eşdeğerleri küçülerek minimum seviyeye indi ve hatta tümüyle yok oldu.

Finansal kriz, tam da bu temelde ani olarak patlak verir ve para piyasasının hareket yasalarını işleyemez hale getirerek sistemi kilitler. Verili kriz bunun en iyi resmedilişidir.

Basit bir örneğe yaslanarak açıklarsak: Bir şirketin, örneğin toplam mal varlığının değeri, yani şirketin toplam değeri 800 milyon Euro olsun. Ama öte yandan bu aynı şirketin piyasaya çıkardığı hisse senetlerinin borsadaki toplam değeri bunun beş katı olsun, yani 4 milyar. Bu örnekte hisse senetlerinin toplam değerine dayanan finansal alandaki değer ile bu hisse senetlerinin dayandığı fiili ya da

gerçek değer arasında korkunç bir uçurum ortaya çıkmış oluyor. Dolayısıyla, burada, iki değerle karşı karşıyayız. Birisi, gerçek sermaye-değer, diğeri de finans piyasalarındaki hisselerin toplam değeri. Bu iki değer ne denli birbirinden uzaklaşırsa, ne denli uyumsuz hale gelirse, hisselerin piyasa değeri o denli sanal para-serveti temsil eder, yani hayali sermaye denen şeyi. Bu aynı yola tüm şirketler girince, ortaya trilyonlara varan hayali ya da sanal para-servet ortaya çıkar ve bu sanal-servet üzerinden finans piyasasının gözü dönmüşçesine elde ettiği vurgun kumarbazın sonu gelmez oyunu halini alır.

Marx'a dönüyoruz:

“Bu değerli senetlerin fiyatlarındaki dalgalanmalar yoluyla elde edilen kazançlar ya da uğranılan kayıplar... öz ve nitelikleri gereği gitgide daha fazla bir kumar konusu haline gelir,”³⁰

Bu piyasa artık tam anlamıyla bir maceralar topluluğu yatağıdır; finans varlıklarının piyasa değeri önemli ölçüde hayalidir ve de bu menkul kıymetler üzerinden yapılan spekülasyonlar yoluyla kurulan ve geliştirilen de, tam bir sahtekarlık ve dolandırıcılık sistemidir.

Zamanında ne de mükemmel resmetmiş Marx:

“Kredi sisteminin özünde yatan iki karakteristiğinden birisi, kapitalist üretimin itici gücü olan, başkalarının emeğinin sömürülmesi yoluyla zenginleşmeyi, en katıksız ve en dev boyutlara ulaşmış bir kumar ve sahtekarlık sistemi halini alıncaya kadar geliştirmek, ve toplumsal serveti sömüren azınlığın sayısını gitgide azaltmak, diğeri de, yeni bir üretim tarzına geçiş biçimini oluşturmaktır.”³¹

Hisse senedi, tahvil, bono ve benzerini ele alalım. Bu senetlerin temsil ettiği şey gerçek sermayenin değerinden bağımsız olarak oluşur. Finansal varlıkların tümü açısından aynı durum geçerlidir. Bu varlıkların borsadaki değerleri, karşılığı olduğu fiili sermaye değerden bağımsız olarak gelecekteki hayali değeri üzerinden saptanır ve bu, “gelecekteki üretimler üzerinden birikmiş alacak ya da yasal haklardan başka bir şey değildir” ve bu da sürekli olarak inip-çıkan yani değişken bir hayali para sermaye ile kendisini ortaya koyar. Bu faiz getiren menkul varlıkların kaynağının ne olduğu önemli değildir. Bu taşınmaz mal da, tasarruf hakkı

da olabilir, hiç fark etmez. Burada önemli olan nokta, Marx'ın sözleriyle, bu üretim ögesinin ya da tasarruf hakkının “doğrudan doğruya aktarılabılır olması ya da aktarılabilecek duruma gelebileceği bir biçime girmesi durumları dışında tamamen hayali bir anlayış”³² olmasıdır.

Elimizde on bin dolarlık bir sermaye üzerinden yıllık yüzde on dolar faiz getiren bir hisse senedi olduğunu varsayalım. Bu hisse senedi hayali bir sermaye oluşumunu ifade eden sermayeleştirilmiş değerlerin bir parçasını temsil eder. Ne ki, buradaki sermayeleştirme ya da hayali sermaye, gerçek sermayenin değerinden bağımsız olduğu için bu sermayenin fiili genişleme süreciyle bütün bağı kaybolur ve bu kaybolma ölçüsünde de hayali para sermaye kavramı genişler ve güç kazanır. Hayali sermaye üzerinden sermayeleştirme, fiili temeli ile bağdaşmaz haldedir ve bu hisse senedinin sermaye değeri aldatıcıdır; mülkiyet hakkı olarak işlev görse de!

Ortalama bir çeviri ile Marx'ı yinelersek:

Bir mala ait yüklenme belgeleri, yüklenen maldan bağımsız olmaz; onunla eşzamanlı ayrı değere sahip bulunamaz. Ne var ki, sermayeleştirme denen hayali sermayede olan tam da budur. İki değer yan yana bulunur. Bir yanda bir malın kendi değeri; öte yanda onun hisse senetleri üzerinden borsadaki fiyatı. Çünkü bu finansal varlıklar bağımsız saptanan bir fiyatla ve kendi kulvarında hareket eden kendine özgü varlıklar halini almışlardır.

Ve dolayısıyla, bunların piyasa değeri gerçek sermayenin değerinde hiçbir değişiklik olmaksızın farklı bir biçimde belirlenir. Bu değer bir yandan fiili gelir, öte yandan önceden hesaplanan, tahmin edilen gelire; yani sermayeleştirilmiş gelir, hayali sermaye üzerinden verili faiz oranı tabanında saptanır. Bu bakımdan önemli ölçüde spekülatif ögeyi kendi içinde barındırır. Bu ikisi arasındaki derin uçurum ne denli genişlemişse ve aşırı kredi üretimi bu tarzı ne denli ileri itmişse, bu genişleme sürecinin engelleyici bağları o denli yaygın, ve finansal krizin olanca heybetiyle patlak vermesi o denli yakın olur. Biz biliyoruz ki, kapitalist üretim tarzının gelişmesi kredi ekonomisini, kredi sistemi de kapitalist ekonomik tarzını genişletir ve geliştirir.

Gerçek sermayenin kağıt üzerindeki kopyaları olarak, ya da gelecekteki üretimler üzerinden birikmiş alacaklar olarak ya da yasal haklar olarak bu kopyalar; gelecekteki gelir üzerine kağıtları ifade ettikleri, sermaye üzerine mülkiyet haklarından oluştuğu ve de harcanmış sermayeyi temsil ettikleri ölçüde hayali para-sermayedir ve sanal bir serveti ifade ederler. Dolayısıyla bu alandaki para-sermaye birikiminin gerçek birikimle ilişkisi yoktur. Çünkü, bu birikim, salt mal ve hizmet üzerindeki birikim haklarını ifade eder. Buradaki para-sermaye birikimi, hayali sermaye birikimidir; gerçekte ise böyle bir sermaye yoktur. Yoktur çünkü, bu sermaye ya harcanmıştır; ya alacak talebidir; ya gelir üzerine çeklerden ibarettir; böyle olduğu için de hayali sermaye-değerlerinin birikimidir söz konusu olan.

Eğer bu gerçek olsaydı, eğer finansal varlıklar ve onlardan türetilen sayısız türev finansal varlıkların değerlerinin birikimi gerçek birikimi ifade etseydi; bu birikim ulusal servete dahil olurdu. Bu değerli kağıtların değerindeki oynamalar ya da borsadaki son krizle yaşanan trilyonlarca kayıp gerçek yani fiili temelden yoksun olduğu ve dolayısıyla onu temsil etmediği ölçüde ulusal zenginlikte en ufak bir değişikliğe yol açmaz.

Gene Marx'a dönüyoruz:

“Bu senetlerin değerindeki düşme ya da artmanın, temsil ettikleri gerçek sermayenin değerinin hareketinden bağımsız olması ölçüsünde, ulusun sahip olduğu servet, değerdeki düşme ya da yükselmeden sonra da gene eski büyüklüğündedir. ‘Kamu hisse senetleri ile kanal ve demiryolu hisseleri 23 Ekim 1847 tarihine kadar toplam 114.752.225 Sterlin tutarında değer kaybetmiş bulunuyordu.’... Bu değer kaybının, üretimde ve kanallar ve demiryolları üzerindeki gidiş-gelişte fiili bir durmayı, ya da başlamış bulunan girişimlerin askıya alınmasını ya da sermayenin beş para etmeyen serüvenler peşinde çarçur edilmesini yansıtmaya dışında, ulus, nominal para-sermayenin bu sabun köpüğünün patlamasıyla zerre kadar yoksullaşmış olmaz.”³³

Zira bunu saptayan şey, sanal para-servet üzerinden sermayeleştirilmiş değer değerdir. Bu sermaye, ulusun sahip olduğu servette hiç-

bir rol oynamaz, oynayamaz da. Verili durumda finansal işlemlerin yıllık toplam değeri, maddi üretimin yıllık toplam değerinin çok üstündedir. Ama bu, bir ülkenin ya da dünyanın yıllık toplam üretimini ifade etmez. Birincisi, bu sermayeleştirilmiş değer, hayali para sermaye olduğu ölçüde üretimi ifade etmez; ikincisi, bir sermaye, bir defasında gerçek sermayenin kağıt üzerindeki bir kopyası ya da borç senedi örneğinde olduğu gibi mülkiyet hakkının sermaye değeri olarak, bir defasında da bu girişime yatırılmış fiili sermaye olarak çifte olarak ortaya çıkamaz, var olamaz. Var olduğu tek biçim, onun fiili sermaye olarak bu girişime yatırılmış biçimdeki ve rolüdür.

Dolayısıyla, borsa piyasasında hisse senetlerinin değerinin düşmesi ya da verili krizde olduğu gibi dünya borsalarının trilyonlarca dolar kayba uğraması gerçek üretim değerlerinin ya da metallerin ekilmesi ya da değer kaybı anlamına gelmez. Finans varlıklar üzerinden özel servetin gazino kapitalizmi içinde tam bir kumar oyunuyla yüksek kavans alış verişiydirli yatırımlara dönüştürülmesi ve bunlardan sayısız türev finansal varlıklar türetilerek bu servetin hayali büyümesi, bu finans varlıkların, gerçek değerlerinin olduğu sanısını uyandırır da, bu servet, sanal para-servetten başka bir şey değildir ve dolayısıyla da bu servetteki bir azalma ve artma meta varlıkların değerindeki bir azalma ve artmaya denk düşmez.

Eğer öyle olsaydı, borsalarda son krizle kaybedilen 60 trilyon dolarlık kaybı kapitalist dünyanın telafi etmesi olanaksız olurdu. Zira bu kayıp dünyanın en büyük ekonomisi olan ABD ekonomisinin yıllık toplam üretim değerinin tamı tamına dört katı kadardır.

(2)

PARA-SERMAYENİN KENDİNE ÖZGÜ

HAREKET TARZI

Ne var ki, bu para, hayali para sermaye de olsa, sanal da olsa kendine özgü bir kulvarda yol alıyor ve kendi doğasının ön gördüğü kendi iç yasalarınca yönetiliyordu. Bu şu anlama gelir ki, para olarak para-sermaye, genişletilmiş yeniden üretim sürecinden ve ger-

çek sermaye birikiminden ayrı kendine özgü bir güzergahta yol alır. Dolayısıyla bu sermaye türü sanal serveti temsil ettiği ölçüde, genişleşmiş ölçekte yeniden-üretim bir ifadesi değildir. Hareketi de gerçek sermaye birikiminin hareketinden ayırır; çünkü bu sermaye biçimi, sanayi sermayesindeki genişlemeye denk düşmez. Hareketi ve birikimi, kendi iç yasalarına göre olur.

Marx'a kulak veriyoruz:

“Bununla birlikte, bu hayali sermayenin de, ... kendi hareket yasaları vardır.”³⁴

Demek ki bu özel türden hayali para-sermaye, sanayi sermayesinin tabi olduğu yasalara göre değil, para piyasasının tabi olduğu kendi iç yasalarına göre hareket ediyor. Dolayısıyla, borsanın sık sık bozulmanın merkez üssü olmasında şaşılacak bir şey yok; ve bozulma, üretim ve dolaşım sürecinin birliği olarak fiili üretim sürecindeki rahatsızlıkların ürünü olmaz. Bunun olduğu durumlar da var; ancak aşırı-üretim krizini açığa çıkaran finansal krizde, üretimdeki dalgalanmaların rolü belirleyici olmamıştır.

Açıktır ki, bu para piyasasında finansal varlıklar yoluyla yaratılan, sanal para-servettir ve hayali para sermayedir. Bunun sanayideki aşırı-üretim karşılık düşmeyeceği ya da aşırı-üretimi ifade etmenin özel bir şekli olmayacağı ve dolayısıyla gerçek bir maddi üretimin karşılığı olmayacağı ya da gerçek değerleri ifade etmeyeceği apaçıktır. Ne var ki, gerçek birikimin büyük bir bölümü de bu piyasanın kurtları tarafından cebe indirilir. Bu alandaki para olarak para-sermaye birikimi ile gerçek birikim aynı yolu izlemez. Bu birikim gerçek sermaye birikiminden farklı hareket yasalarınca, para piyasasının yasalarınca yönetilir.

Ve tam da burada Engels'in 27 Ekim 1890 tarihli mektubuna geri dönüyoruz; onun, para piyasasının da kendine özgü bunalımları olabilir ve bunalımlarda sanayideki alt üst oluşların payı ya yok ya da yok denecek denli az olabilir yargısına. Bu mektuptan söz ederken, Engels'in bu yargıya nereden ulaştığını, bunu bu başlık altında ele alacağımız için belirtmemiş ve sorunun teorik yanını atlamıştık.

Şimdi işin bu yanına, Engels'in uzunca mektubu temelinde biraz daha yakından bakalım istiyoruz.

Engels, son konumda belirleyici etken üretimdir dedikten sonra, asıl konuya geçer. Üretim esastır ancak, ürünler değişime girdikten sonra bağımsız hale gelirler. Bu bağımsızlık onları, onların hareketlerini kendine özgü bir güzergaha sokar. Bir kez üretimden kopup değişime girdikten sonra ürünler bu alanda kendine özgü bir hareket tarzı çizerek kendi iç yasalarınca yönlendirilirler. Bu hareket tarzı diyor Engels, büyük ölçüde üretim tarzı tarafından belirlense de ya da yönlendirilse de, üretim evresinden değişim evresine girdikten sonra; kendi doğası tarafından harekete geçen nesnelere, bu genel bağımlılık çerçevesi dışında, kendi özel yasalarına uyar ve Marx'ın sözleriyle de kendi hareket yasaları eşliğinde yol alırlar. Sorun burada şudur ki, genel bağımlılık ağları dışında, verili ürün değişimi üzerinden bir kez bağımsız olur olmaz, kendine özgü bir hareket tarzı edinir ve onun yasalarınca yönlendirilir.

Şöyle diyor Engels:

“Yeni bağımsız güç, asıl olarak üretimin hareketini izleme durumunda kalarak gelişmiştir; ama hareket sırası kendine gelince, içsel, göreceli bağımsızlığıyla -yani ona aktarılan ve adım adım daha ileriye gelişen göreceli bağımsızlığıyla- bu kez o üretimin gidişini ve koşulları etkiler.”³⁵

Bu gelişme mali sermaye açısından da aynıdır. Uzunca mektubunda Engels, para piyasasında oluşan bu özel gelişme yolu için şunları söyler:

“Para piyasası için de böyle olmuştur. Meta ticaretinden ayrıştığı andan itibaren para ticareti –üretim ve meta ticareti tarafından belirlenen belli koşullar altında ve sınırlar içinde- kendine özgü bir gelişmeye, bizzat kendi doğasının belirlediği özgün yasalara ve ayrı evrelere sahip olur.”³⁶

Engels, aynı mektubunda, konuya ilişkin analizlerini daha da iletir. Para piyasasındaki para ticareti daha ileri evresinde, yani gelişmesinin ileriki bir mecrasında tahvil, hisse senedi ve benzeri ticareti

de içine alarak daha da gelişir. Bu gelişme çizgisi yalnızca devletin bono ve tahvillerini değil, özel sektöre ait olanları da kendi ticaretine dahil ederek, yani özgün evrede sanayi ve ulaştırma sektörünün pay senetlerinin de ticaretini yapan bir gelişme evresine ulaşır. Böylece para piyasası üretimin diğer alanları üzerinde ve en azından o dönem için bir bölümü üzerinde dolaysızca denetim gücü kazanır hale gelir. Bu temelde, para piyasasındaki dalgalanmaların üretim üzerindeki yansımaları, Engels'in sözcüklerini kullanacak olursak, "daha kuvvetli ve daha örgün hale" gelir.

Demek ki, bir kez görelî de olsa bağımsız bir duruma geçen para piyasası, giderek kendine özgü iç yasalara ve kendi güzergahına sahip olur; ve giderek, kendine özgü bir hareket tarzı edinerek, para piyasasının kendi yasalarına tabi olur. Çünkü, bu alandaki sermaye türü, gerçek sermayeyi temsil etmez ve dolayısıyla hareketi de gerçek sermaye hareketinden farklıdır. Ve üstelik, bilinir ki, bu alandaki finansal varlıkların piyasa değerleri gerçek sermayenin, yani temsil ettikleri sermaye değerinden bağımsız saptanır. Gerçek sermayenin nominal değerinde herhangi değişme olmaksızın, bu finansal varlıkların değeri farklı biçimde belirlenir. Ve dolayısıyla, buradaki sanal varlıklar, kendine özgü hareketleri olan ve bu hareketlere tabi sanal varlıklar halini alırlar. Ve çizdiği güzergahtaki hareketi de kendine özgüdür.

Ama önce şu:

Marx, böylesi hayali sermaye oluşumuna "sermayeleştirme" diyor, dedikten sonra; bu sanal sermayenin çizdiği hareketi de bir örnekle açıklıyor. Biz, şimdi, bu örneğe yaslanarak, bu hareket tarzını görelim. Her devresel gelir diyor Marx, ortalama bir faiz oranıyla borç alınan sermaye tarafından gerçekleştirilebilecek bir gelir gibi, faiz oranı üzerinden hesaplanarak sermayeleştirilir. Böylece hayali sermaye oluşur.

Nasıl mı?

Çizdiği hareket şu: % 5 faizle yılda 100 Sterlin gelir getiren 2000 Dolarlık bir sermayeyi ele alalım. Burada 100 Sterline 2000 Sterli-

nin yıllık yasal mülkiyet hakkının sermaye-değeri gözüyle bakılır. Bu mülkiyet hakkını satın alan birisi için bu, yani 100 Sterlinlik yıllık gelir % 5 faizle yatırılmış sermayesi üzerinden alınan faizi temsil eder. Buradaki sermayenin hareketinin sermayenin fiili genişleme süreciyle olan bütün bağları kaybolur ve kendine özgü bir yol çizerek otomatik olarak kendi kendisini genişleten sermaye kavramına ulaşılır ki, bu da hayali sermayedir.

Devam edelim: Hissenin başlangıçta temsil ettiği yatırılan değer ya da meblağ 100 Sterlindi ve bu hisse senedi ortaklığı kuruluşu % 5 faiz veriyordu ve şimdi eğer bu % 5 yerine % 10 faiz verirse, hissenin piyasa değeri, verili durumda hiçbir değişme olmaksızın faiz oranı % 5 olduğu sürece 200 Sterline yükselir. Çünkü diyor Marx, başlangıçta % 5 üzerinden sermayeleştirilmişken şimdi 200 Sterlinlik sermayeleştirilmiş değeri yani hayali bir sermayeyi temsil eder duruma gelmiştir. Buradaki verili senedin piyasa değeri yalnızca fiili gelir ile değil, beklenen gelire de hesaplandığı için işin içine spekülasyon ögesi girerek hayali sermaye kavramına güç kazandırır. Ve böylece, bu alandaki finansal varlıklar kendine özgü hareket tarzı edinen hayali metalar halini alırlar ve sanal para-serveti oluştururlar. Böylece de, hem gerçek sermaye birikiminden ve hem de onun hareket tarzından ayrı ve kendine özgü bağımsız bir kulvarda hareket ederler.

Ne diyor Marx:

“Kapitalist üretime dayanan bütün ülkelerde bu türden büyük miktarda sözde faiz getiren sermaye ya da para getiren sermaye vardır.”³⁷

Ve biz biliyoruz ki, bu tür sanal varlıkların ya da Marx'ın örneğine yaslanarak konuşursak, verili senedin temsil ettiği şey, gerçek sermaye-değerini temsil etmez; temsil ettiği şey, gelecekteki gelir üzerine yasal haklardan ibarettir. Zira, gerçek fiyatla onun gerçek temeli birbirinden uzaklaşmış ve senet dünyasının fiyatları bağımsızlaşmıştır.

Dolaysız üretim sürecinin ürünlerinden oluşan artı-değer ya da daha gelişmiş haliyle kârla doğrudan bir bağı olmayan finansal var-

lıklardan elde edilen zenginlik ya da burada oluşan ama gerçek sermaye birikimi ile ilgisi olmayan ve salt hayali varlıkların birikimi olan birikim, *dolaysız emek ürünü olmadığı için* gerçek birikimi ifade etmez. Burada oluşan birikimin kendine özgü yolu, doğası ve iç hareket yasaları vardır. Biz biliyoruz ki, gerçek birikim, artı-değerin sermayeleştirilmesi ve sermaye olarak kullanılması çizgisinde oluşur. Oysa finansal varlıklar tabanında ortaya çıkan birikim, ya da bu çizgide oluşan sanal para-servet; artı-değerin sermayeleştirilmesi tabanında oluşmaz, ve dolayısıyla da, doğrudan üretim sürecinin bağışık ve “emek gücü” sömürsü sürecinin dışında *kendine özgü bir süreçle* varlık bulur; gerçek birikiminden tümüyle farklı olarak.

Anlaşılır ki, buradaki sermayenin hareketi, yani sanal para-servetin hareketi, gerçek sermaye-değerin hareketinden tamamen bağımsız hale gelerek hayali para-sermaye olarak hareket eder. Daha önce de değindiğimiz gibi, bu para piyasasında hareket eden sermaye değerinin birikimi, üretim üzerinde biriken hakların hayali sermaye değerinin birikiminden başka bir şey değildir. Bu bakımdan bu hayali sermaye birikimi ile gerçek birikimin izlediği süreç ve tabii oldukları gelişme yasaları konusunda yeterince açık bir görüşe sahip olunmadığı durumlarda, sanal para-servetin birikimine “gerçek birikim” gözüyle bakılabilir ve bu da her şeyi daha başında karmaşılaştırarak içinden çıkılmaz hale getirir. Marx’ın bu konudaki güçlü açıklamalarıyla yaptığı uyarı son derece önemlidir.

(3)

GÜNCEL OLAN

Küresel finansal kriz penceresinden baktığımızda görürüz ki, Marx ve Engels döneminde gitgide artan biçimde kendine özgü bir hareket tarzı içinde gelişen ve genişleyen finans sermayesi, artık, anın hükümranı olmuş ve finansal işlemler, dünyadaki toplam ticareti akıl almaz bir şekilde aşmıştır. İşte bu sermaye türü ve onun kredi köprüsüyle uçsuz-bucaksız yayılması, finansal krizi kendi içinde beslemiştir. Kriz, bizzat bu bolluk içinde; ucuz ve bol para ortamında;

ucuz ve kolay kredi koşullarında ortaya çıktı. Bu koşullar, etmenler ve unsurlar onun ayağa doğrulmasının döl yatağıydı.

Kapitalist üretim sisteminin adamakıllı yerleştiği; para ekonomisinin, yerini kredi ekonomisine bıraktığı; paranın “satın alma aracı” olarak değil, genellikle ve ağırlıklı olarak “ödeme aracı” rolüne soyunduğu; kredinin uçsuz bucaksız genişleyerek “başkalarının emeğinin sömürülmesi yoluyla zenginleşmeyi, en katksız ve en dev boyutlara ulaşmış bir kumar ve sahtekarlık sistemi halini alıncaya kadar geliştiren”³⁸ sermayeye dayalı bir sistemde; mali piyasada dolu dizgin at oynatan para ticaretinin, tahvil, hisse senedi, borç senedi vb, ticaretini de içeren inanılmaz genişleme ve gelişmesinin tam bir dolandırıcılık ağıyla kuşattığı kapitalist sistemin, iç frenleyici engellerine takılarak kafasını “aşırı-kredi üretimi” ile, kredi enflasyonu ile duvara çarpması kaçınılmazdı.

Marx, zamanında nasıl da taşı gediğine koymuş:

“...kapitalist üretimin çelişkili niteliğine dayanan sermayenin kendi kendisini genişletmesi, ancak belli bir noktaya kadar gerçek serbest gelişmeye izin verir ve böylece, aslında, sürekli olarak kredi sistemi ile yıkılması ve kopartılması gereken kaçınılmaz engeller ve bağlar yaratır.”³⁹

Yeterince açık ve net.

ABD’de ipotekli konut kredileri üzerinden yaşanan tam da buydu. Kredi aracılığıyla konut alımındaki “zoraki” genişlemenin, kredi sistemindeki uçsuz-bucaksız genişlemenin gelip dayandığı kredi ve para piyasasında para ticareti yapan sermayenin iç engelleyici sınırındaydı bu.

İpotekli konut kredisi yoluyla yaygın bir sahtekarlık sisteminin yerleştiği ve muazzam bir asalaklar zümresinin boy attığı elverişli bir ortamda; konut piyasasındaki alım-satımların genişliğinin, toplumun ödeme gücünün çok üzerinde olması; ve, sonunda, ödeyebilme gücüyle desteklenen talebin yetersizliğinin açığa çıkması, bunalımın temelini oluşturdu. Bu alım-satımlar salt krediye dayanıyordu ve üstelik bu kredinin de “geriye akışı” hiçbir zaman garanti

altına alınmamıştı. Kredi şiştikçe şişmiş ve aşırı kredi üretimi, (ki bu kredi enflasyonudur) aşırı ticareti genişletmiş ama bu yayılmanın dayandığı zemin daima çürük kalmıştı; ve genişleme, ağırlıklı ölçüde hayali genişlemeydi. Yaratılan sanal para-servetti ve bir yerinden kopması kaçınılmazdı. Zira dayanağı yoktu; genişleme, kredi üzerinden bütünüyle borç denizinde yerine getirilmişti. Borç denizinde yüzdürülen bir sistem, borç denizinde, kredi üzerinden sanal bir servet yaratmıştı ve bunun bir halkasından kopması sadece zaman sorunuydu. Halkalar artarda kredi zincirini uzattıkça, zincirin halkaları da aynı oranda zayıflamış ve kopacağı noktaya gelip dayanmıştı.

Marx, kredi sistemi bir azınlığa gitgide daha fazla sırf bir maceralar topluluğu niteliği verir, derken; günceli ne de güzel resmetmişti yıllar önce. Bu maceralar topluluğu piyasa oyuncuları, para piyasasının asalakları, üretimden kopuk ve ellerini hiç taşın altına koymadan kolay yoldan milyarlarca dolar kazanmışlardı.

Bakın zamanında, Marx bu kan emiciler için neler yazmıştı:

“Odak noktası sözde ulusal bankalar ile büyük para tüccarları ve bunların çevresindeki tefecilerden oluşan kredi sistemi, büyük bir merkezileşmeyi içermekte ve bu parazitler sınıfına yalnızca, zaman zaman sanayici kapitalistleri soyma olanağını vermekle kalmamakta, aynı zamanda da fiili üretime en tehlikeli biçimde burnunu sokma gücünü vermektedir –ve bu çete, üretim konusunda hiçbir şey bilmediği gibi, onunla en ufak bir ilgisi de bulunmamaktadır. 1844 ve 1845 tarihli yasalar, sayıları, maliyeciler ve borsa komisyoncuları ile artan bu eşkıyaların büyüyen gücünün bir kanıtıdır.”⁴⁰

Durum birçok açıdan değişmiş olmakla birlikte, bugün de Marx’ın para piyasasının bu kumarbazları için çizdiği tablo esas olarak güncelliğini koruyor. Üretime katılmayan bu çete, “gazino kapitalizmi” zemininde para ticareti yaparak ve finansal varlıklar üzerinden, faiz vb. yollarla şişindikçe şişinir ve üstelik Marx’ın dediği gibi üretime de yabancısıdır çoğu kez bu kumarbazlar çetesi.

Ama biz günceli tahlilimize devam edelim.

Ne ki, ödemeler zinciri birden bire kopunca, kıyamet de koptu, ve

bu durum, konut fiyatlarındaki aşırı şişmenin hemen ardından gelen düşmenin menkul kıymetlerdeki değersizleşme örneğinde yaşandığı gibi başarısız spekülasyonları ve ABD’deki konut kredileri örneğinde açığa çıkan dolaysız bir dolandırıcılıkla beslenen para sermayenin iç zaafalarını ve açmazlarını bütünüyle gün ışığına çıkardı.

Zira, kredi, “ve bununla ilgili olarak büyük kapsamlı ticaret ve borsa vb., dolaşımın ve değişim alanının sınırını genişletme ve aşma zorunluluğuna dayanır”⁴¹; ve o, yalnızca üretimin ve dolaşımın çapını genişleterek sistemin ertelediği patlamaları hızlandırarak daha heybetlice ortaya koymakla kalmaz. Kredi, aynı zamanda, ödeme aracı hizmeti rolüyle, satın alma ve satma hareketlerinin birbirinden uzun süre ayrı kalmalarına da yardım ederek spekülasyon için de bir temel hazırlar; ve bu, bunalımın kaynağı olur.

Mortgage denilen ipotekli konut kredileri olayında olduğu gibi, konut alıcılarından alınan teminatlar stoku karşılığında piyasaya çıkartılan tahvillerin fiili temelinin çürüklüğü açığa çıkınca, sanal servet de sabun köpüğü gibi söndü. Bu menkul kıymetler kağıt üzerinde vardı ama bunların fiili temeli yoktu; milyarlarca doları bulan bu tahviller vardı ama bunlar yalnızca bankalarda ipotek stokları üzerinden “alacak talebi” olarak duruyordu. Dar bir alım gücü içine hapsedilmiş olan konut alıcıları, konutlarını bu kredi ile alarak borçlanmışlardı ve konutların satışında patlama yapan avans alış veriydi. Ne ki konut fiyatları düşüp de konutların satın alındığı andaki değeri ile sonraki (satılmak istendiği andaki) değeri arasında derin bir uçurumun olduğu bir durum oluşunca; karşılıklı yükümlülükler yerine getirilemedi, konutların güncel fiyatı, borçlardaki genişlemenin çok gerisinde kalarak “geriye akış” aksadı ve ödemeler zinciri art arda her yerinden kopar oldu; ve ödeme güçsüzlüğü ödeme güçsüzlüğünü izleyerek, karışıklık ve bunalım kapıyı çalarak her yeri iflaslar ve çöküş dalgası kaplar oldu.

Birkaç-elli yıl önce ne de güzel resmetmişti Marx:

“Bu karışıklık ve durgunluk, paranın, gelişmesi sermayedeki gelişmeye bağlı bulunan ve önceden belirlenen fiyat ilişkilerine dayanan ödeme aracı işlevini felce uğratar. Belirli tarihlerde vadeleri dolan

ödemeler zinciri yüzlerce yerinden kopar. Karışıklık, sermaye ile birlikte gelişen kredi sistemindeki çökmeye daha da büyür ve, şiddetli, ağır bunalımlara, ani ve zoraki değer kayıplarına, yeniden-üretim sürecinde fiili durgunluklara ve kesintilere ve böylece de yeniden-üretimde gerçek bir düşmeye yol açarlar.”⁴²

Yatırım bankaları üzerinden var olan alacak talebi, bankalarda para olarak bulunmuyordu ve yapay olarak oluşturulmuş olan bir kredi sisteminde başka türüsü de olamaz. Piyasada milyarlarca dolar pozisyon alan para ticareti sahiplerinin kendi kasalarında bunun yüzde biri bile zor bulunur. Marx, Kapital’de şunları aktarıyor.

İşte o uzunca pasaj:

“ ‘Bugün A’ya yatırmış olduğunuz 1.000 Sterlinlik mevduatın, yarın tekrar kullanılarak B’de bir mevduat olması, hiç kuşkusuz doğrudur. Ertesi günü ise B tarafından tekrar kullanılır ve C’de bir mevduat teşkil edebilir ... ve böylece devam edip gider; ve para olarak aynı 1.000 Sterlin böylece ardi ardına yapılan transferler ile, mutlak olarak sonsuz bir mevduat toplamı halinde çoğalır. Demek oluyor ki, Birleşik Krallık’taki bütün mevduatın onda-dokuzunun, bunlardan sorumlu bulunan bankerlerin defterlerindeki kayıtlardan öte bir varlığa sahip bulunmamaları pekala olasıdır. ... Böylece, İskoçya’da, dolaşımdaki para hiçbir zaman 3 milyon Sterlini geçmediği halde, bankalardaki mevduatın 27 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Bankalardan toplu halde para çekilmediği takdirde aynı 1.000 Sterlinin yoluna devam etmesi halinde, aynı kolaylıkla, sonsuz miktarda borcu tasfiye etmesi olasıdır. Perakendeciye olan borcunuzu bugün kapatmışınız aynı 1.000 Sterlin ile o da yarın tüccara olan borcunu, tüccar da ertesi günü bankaya olan borcunu kapatabilir ve bu böyle sürer gider; böylece aynı 1.000 Sterlin ile, elden ele, bankadan bankaya geçebilir ve akla gelebilecek miktarda borcu kapatabilir.’ ”⁴³

Aynı bölüme Engels’in düştüğü bir dipnot da var. Engels bu dipnotta, 1844 tarihli Banka Yasasının yürürlükten kalkmasıyla birlikte, İngiltere bankası, sahip olduğu altın rezervi hesaba katılmaksızın istediği kadar banknot çıkartabiliyor ve böylece, güncel kriz için son derece önemli olan şu noktaya dikkat çekiyordu. Böylece diyordu

Engels, dilediği miktarda hayali kağıt para-sermaye yaratılıyor ve bunlar, bankalara, komisyonculara ve bunlar üzerinden de ticaret alanına borç olarak kullanırlıyordu.

Demek oluyor ki, aynı para parçası geriye akış güven altına alındığı sürece, ve herkes aynı anda bankadan para çekmediği sürece ve farklı borçlular tarafından yapılan satın almalar bir kârla birlikte para olarak eşit bir değeri geri getirecek şekilde kullanıldığı sürece, sonsuz alım-satımları gerçekleştirebilir, sonsuz borcu kapatabilir ve güvenlik altında maceracı yolculuğuna devam edebilir.

Fakat, bu durum, “en riskli spekülâtif serüvenlere yol açar.”⁴⁴ *Mortgage* sistemi tam da bu riskli serüvene çıkışın kendisiydi. Ve sonu belli olan bu macera, sonunda, taşıdığı riskin altında kalarak finansal krizin fitilini ateşledi.

Ne ki, bu zincirin *mortgage* sisteminde olduğu gibi her an bir yerinden koparak her şeyi alt-üst etmesi sistemin içinde saklı duran en büyük tehlikedir. Biz biliyoruz ki, para ekonomisini bir yana iterek onun tahtına oturan kredi sistemi, toplumsal servetin bir biçimi olarak meta ve onun hareketinin maddi ve hayali engelini durmaksızın aşarak kapitalist üretimi ileri bir noktaya taşır ama bu güzergahta yol alırken, her seferinde kafasını kredi duvarına çarpmadan da edemez.

Bu aynı durum, aşırı-üretimden kaynaklanan ve onun bir aşamasını oluşturan sanayi krizinde de, dolaşım sürecinde yer alan ticaret sermayesinin, sanayi sermayesinin bir evresini oluşturan mali sermaye tablosunda da ortaya çıkar. Ama bu, özünde, birinci mali krizden ayrı olarak, bağımsız değil, kendi başına değil, doğrudan doğruya sanayi alanındaki altüst oluşlardan doğar ve bu alandaki krizin yoğunlaşmış ifadesi olarak ortaya çıkar.

Tam da burada denilebilir ki, para ve kredi krizi olarak ortaya çıkan bu kriz, aşırı-üretimden kaynaklanan bir kriz değil miydi? Yanıtımız gayet açık: Hayır değildi. Bu mali kriz, Marx’ın sözünü ettiği kapitalist üretim ve yeniden üretim sürecinin iç işleyişinden kaynaklanan bir kriz değil, onun yasaları tarafından yönlendirilen bir kriz değil, bütünüyle kendine özgün güzergah çizen bir mali krizdi;

para piyasası işleyişinden, mali mekanizmaların kendi tablosundan ortaya çıkan krizdi.

Nasıl mı?

Marx ve Engels özellikle vurgulamışlardı ki, kapitalist üretimin krizleri aşırı-üretimden kaynaklanan krizlerdir ve Marx, bu krizleri sermayenin “gerçek krizleri” olarak adlandırmıştı. Ne ki, mali piyasanın da kendine özgü krizleri var demişlerdi Marx ve Engels. Ve bu krizlerde, üretim sürecinden kaynaklanan altüst oluşların, dalgalanmaların ya da rahatsızlıkların payı, ya hemen hemen yoktur ya da ikincildir diye de eklemişlerdi teorilerine.

Burada açıklığa kavuşması gereken son derece önemli iki nokta kalıyor geriye. Onlardan biri şudur ki, eğer bu finansal kriz, sanayi sermayesi cephesindeki kredi zincirinin kopmasıyla oluşsaydı; yani eğer, finansal krizde temel rolü oynayan krediler, geriye akışı sağlanamayan krediler, sanayi kapitalistlerinin ödeme güçlüğünden kaynaklansaydı, bu kriz finansal alanda başlamış olsa da, sanayi krizinin bir perdesini oluşturan finansal kriz çizgisinde olacaktı. Zira bu krizi başlatan aşırı-kredi de olsa, aşırı-kredi bu övgülde aşırı-ticaret, o da aşırı-meta üretimi demek olacaktı. Sonuç bu nedene dayalı olacağı için para ve kredi krizi aşırı-üretimden yalnızca bir evresi olacaktı; ateş ilk önce ticaret sermayesinin üzerinde yürüdüğü dolaşım alanında ortaya çıkmış olsa da.

1866 yılındaki kriz, bu söylediklerimiz açısından çok çarpıcı bir örnektir. Bu dönem ortaya çıkan krizin fitilini ateşleyen gene mali kriz olmuştu. Marx, bu krizi tahlil ederken, çok miktarda sermayenin kendi asıl yatırım alanlarından çıkıp, para piyasasının büyük merkezlerine kaymasına neden olan pamuk kıtlığı nedeniyle, krizin o özgün aşamada mali kriz niteliğine büründüğünü söylüyordu. Londra Bankası iflas etmiş ve bir dizi hileli şirket çökmüş ve bu da 1866 yılındaki bunalımın işareti olmuştu. Ama durum, bu krizin gerçek niteliğini ve nedenini gizleyemezdi. Çünkü, bu krizin arka planında yatan temel, Marx'ı yinelemek gerekirse, *aşırı-üretim*di. Satışların iyi olduğu dönemde ölçüsüzce aşırı-üretim yapılmış ve ayrıca bu satışlar aşırı-kredi üretimiyle genişletilmişti; yani, yeniden-üretim sü-

recinin devamlılığını sağlayan kredi akımındaki düzgün işleyiş, ya da bu akımın devamlı olacağı düşüncesi, büyük sözleşmelerin yapılmasında yol açmıştı. Ne ki bu da bir noktadan sonra koparak krize yol açmıştı.

Evet, Marx'ın söyledikleri özetle bunlar.⁴⁵

Bu somut durumdaki kriz belli bir mecrada mali kriz niteliğine bürünmüş olmasına karşın, aşırı-üretim kriziydi ve verili mali kriz de onun yoğunlaşmış bir şekli olarak süreçte yer almıştı. Mali alanda ateş alan kriz, Londra'daki sanayi birçok kolunda iflaslara yol açmıştı. Kredi akımının ansızın kopmasıyla başlayan fırtınada krizin ilk önce dolaşım alanında ortaya çıkıyor olması ve ilk önce mali kriz niteliğine bürünmesi, bu bürünmeye yol açan nedeni, aşırı-üretimi gizleyemez. Paranın ödeme aracı rolü oynadığı bir yerde, bu görüntü ve aşırı-üretim krizlerinin para krizleri biçiminde belli bir evrede yer alması kaçınılmazdır.

Bu özgün durum için Marx'ın yaptığı analiz şu:

“Ama ikinci durumda bunalım, meta satılmadığı için patlak vermez, belirli bir zaman süresi içinde satılmadığı için patlak verir; bunalım ortaya çıkar ve karakterini yalnızca metaların satılmamış olmasından değil, ama bu belirli metanın belirli bir zaman süresi içinde satılmasına bağlı olan bir dizi ödemenin yerine getirilmemiş olmasından alır. Bu para bunalımının karakteristik biçimidir.”⁴⁶

Ne var ki:

“Demek oluyor ki, para-piyasasında bir bunalım gibi görünen şey, aslında, bizzat üretim ve yeniden-üretim sürecindeki anormal koşulların bir ifadesidir.”⁴⁷

Ne ki, verili mali kriz, bu güzergahta ortaya çıkmadı. Tümüyle yatırım bankaları ve daha alt mali şirketler ve türev finansal varlıklar temelinde ortaya çıktı ki, bunlar da sanayi üretimi ile dolaysızca ilintili değildi. Bu şu anlama gelir ki, ortaya çıkan her para ve kredi krizi salt finansal alandaki krizi temsil etmez; salt para piyasasının krizi olmaz. Bu kriz doğrudan üretim ve dolaşım alanındaki dalgalanmalardan ve alt-üst oluşlardan kaynaklanıyorsa, o alandaki aşırı-

üretimden kaynaklanıyorsa bu kriz sanayi krizidir. Ne var ki, verili küresel kriz böyle bir kriz olarak başlamadı.

Diğeri de şu:

Ticari sermaye, üretim sürecinde elde edilen artı-değerin gerçekleştirilmesini sağlar; ve burada, yani dolaşım alanında hareket eden ticari sermaye, daha önce elde edilmiş olanı artı-değerin realize edilmesi görevini üstlenir; ve dolayısıyla, bu görevi yerine getirirken, ödeme aracı rolüyle işlev gören kredinin ansızın kesilmesi, para sermaye çemberi içinde de olsa, bu, üretim sürecinde elde edilmiş olan metaların paraya çevrilememesinden, potansiyel para sermaye niteliklerini yitirmesinden doğar ve dolayısıyla bu alandaki bunalım, üretim sürecindeki anormal hareketlerden kaynaklanır. Oysa finans sermayesinin hareketi, ya da soyut para-servetin hareketi, gelecekteki üretimler üzerinde mülkiyet hakkı olarak ortaya çıktığı ve henüz elde edilmemiş ama sonradan, gelecekte elde edilecek olan alacak talebi olan artı-değer üzerinden işlem gördüğü içindir ki, bu sermaye doğrudan üretim süreciyle direkt alakalı değildir ve burada ortaya çıkan bunalım da kendine özgü para bunalımı olarak vücut bulur.

Bu kriz, kendi doğasından kaynaklanan, kendi özel gelişme yolunda ayağa doğrulan ve kendine özgü özel yasalar tarafından yönlendirilmiştir; kendi doğasının belirlediği kendi iç yasaları tarafından. Bu özel türden krizin dolaysız etki alanı, banka borsa ve mali çevreler oldu. Yangının tuttuğu alan burasıydı ve genişleyen yangın giderek üretim süreçlerini de manyetik alanı içine çekti ve böylece genişleyen yeniden üretimdeki çelişme ve uzlaşmazlıkları da öne çıkararak sistemi güçten düşürdü. Bu arada üretim ve dolaşım süreçlerinde saklı olan potansiyel bunalım olasılıklarını gerçeğe dönüştürdü.

Güncel mali krizde, bırakalım sanayiden kaynaklanan dalgalanmaların rol oynamasını; tersine, bu kriz otomotiv ve yedek parça sanayi başta olmak üzere, sanayideki dalgalanmaların nedeni oldu ve buradaki aşırı-üretimi açığa çıkardı. Bunun böyle olması da doğaldı.

Bililir ki, kendine özgün gelişme yasalarına tabi olan “bu” mali sermaye, sayısız birleşme kanalları ile sanayi sermayesine bağlanmış; öylesine yatay ve dikey ilişkilerle bu sermayeyle iç içe geçmiştir ki; ara ara olmayıp, tek yanlı olmayan ve uzun süreli ve derin olan böyle bir krizin sanayi krizine yol açmaması, özellikle de küresel kapitalizm ilişkileri içinde olanaksızdır. Para ticareti yapanların aynı zamanda ekonominin diğer dalları üzerinde kuvvetle etki sahibi oldukları ve de sanayi ve para piyasasının yün yumağı gibi iç içe geçtiği anımsanırsa, bu alandaki bir krizin genel ekonomik krizi açığa çıkararak üretim ve dolaşım alanında ciddi alt-üst oluşlara neden olmaması düşünülemez. Kaldı ki, verili kriz, çoktandır eş zamanlı çifte kriz niteliğine bürünmüş ve mali alandaki kriz özellikle ABD başta olmak üzere dünyada sanayi krizinin şiddetlenmesine yolu açmıştır.

Şimdi biz, yeni bir başlık altında bu kez de aşırı-üretim temeli üzerinde gelişen kapitalist üretimin bu gerçek krizinin nedenlerini, niçinlerini ve hareket tarzını inceleyelim.

III/ SANAYİ KRİZİNİN NEDENLERİ-TEORİK ÇERÇEVE

Önce şu:

19. yüzyılın ikinci çeyreğinin eşiğinden yana, daha tam ifade etmek gerekirse 1825 yılından bu yana, üretim ve dolaşım; döngüleri, Marx sonrası düzensizleşip farklılaşsa da, düzensiz aralıklarla yatağından taşmakta ve kapitalist ekonomi; genel aşırı-üretim krizi tufanına yakalanmaktadır. Marx’ın kapitalist üretimin “gerçek” krizleri olarak adlandırdığı ekonomik aşırı-üretim krizleri, kapitalist düzenin ana rahminde ürer ve gelişmesi içinde kapitalizmin tüm çelişme ve uzlaşmazlıklarını yeğinceştirerek patlamalarla sermayenin karşısına dikilirler. Buna yol açan nedenler, kapitalist ekonomik sistemin kendi içinde saklıdır. Sistemin işleyiş yapısı, yasaları ve mantığı, krizlerin üzerinde yeşerdiği alandır. Sistemi aşırı-üretim boğarak nefessiz bırakan alan da burasıdır.

Sonra şu:

Her alanda fazladan üretim, birikim ve genişleyen yeniden-üretim gereğidir.⁴⁸ Birbirine milyonlarca bağla bağlı bulunan, bir alandaki üretimin diğer alandaki üretime bağlı bulunduğu, sanayi dallarının karşılıklı bağımlılık içinde olduğu, ancak bir alanın üretiminin diğer alandaki tüketimi kavramadığı bu sistemde, her alanda fazladan üretim, bu tarzın zorunlu koşuludur. “Ama, kapitalist toplumda bu, bir anarşi ögesidir.”⁴⁹ Gereğinden fazla üretilmiş belli miktarda sabit sermaye ve gene gereksinimlerden fazla hammadde ikmali, sistemin işleyişinin gereğidir ve; bu demektir ki, sürekli bir görelî aşırı-üretim, genişleyen yeniden-üretim de, birikimin de temelidir.

Ama daha da önemlisi:

Meta üretimine dayanan sermaye üzerine inşa edilmiş kapitalist sistemde, üreticiler kendi karşılıklı toplumsal ilişkileri üzerindeki denetimlerini yitirdikleri için herkes elindeki verili araçlarla rasgele üretir. Pazara süreceği metasının pazarda satılıp satılamayacağını bilmez. Kendi malına bir talep olup olmayacağını da önceden kestiremez; ve dolayısıyla, üretim ve değişim ya da toplumsallaştırılmış üretim önceden saptanan bir plan dahilinde yerine getirilemez. Marx’ın Ricardo gibi burjuva iktisatçılarla girdiği polemikte açıkladığı gibi, pazar, eşzamanlı olarak genel bir mal fazlalığına boğulur. “Her bir sermaye (sipariş, özel gereksinim gibi) bireysel taleple belirlenmeyen ama olabildiği ölçüde emeği ve dolayısıyla olabildiği kadar çok artı-değeri gerçekleştirme ve belli bir sermayeyle olabilecek en fazla metayı üretme çabasındadır.”⁵⁰ Bundan dolayıdır ki, “toplumsallaştırılmış üretimde anarşi egemen” hale gelir. Meta üretimine dayanan kapitalist bir toplumda, ve özellikle de, kredi ve rekabetin iyiden iyiye yatağından taşarak ileriye ittiği sistemin üretim ve değişim yasaları “anarşi içinde ve anarşiyle işler”. Kriz döneminde bu yasalar altüst olarak, işleyemez hale gelir.

Nihayet:

Aşırı-üretim bunalımları, Marx’ın ısrarla yinelediği gibi ne “ras-

lansal” ve ne de “şans meselesi”dir.⁵¹ Bunlar, dönemsel olarak geri gelen kapitalist işleyişin süregelen bir özelliği ve yapıışıdır; sistem bundan kaçınmaz. Kapitalizm sınırları içinde kaldığı sürece de, krizler, kapitalist üretimin gelişmesinin belli bir aşamasında ortaya çıkan kaçınılmaz patlamalar olarak kalır. Burada temel rol oynayan faktör, pazarın massedebileceğinden (emebileceğinden) fazla meta üretilmiş olması ve dar bir alım gücü içine hapsedilmiş olan tüketiciler kitlesinin gereksinim duyduğu halde gereksinim duyduğu metaları satın alamamalarıdır. Yani bolluk içinde yokluk.

Fourier, ne de özlü tanımlamıştı bu durumu: bolluk, sıkıntının ve yoksunluğun kaynağıdır. Bir yanda aşırı bir üretim, öte yanda tüketimi sınırlandırılmış, satın almaları önüne fena halde frenleyici engeller konulmuş ezici tüketiciler kitlesi; yalnızca gerekli geçim araçları sınırları içine hapsedilmiş milyonlar. Bu demektir ki, ana tüketiciler kitlesi olarak halkın satın alabileceğinden fazla meta üretilmiş ve pazar metaya boğulmuştur. Depolar geçim araçları ile dolup taşarken, halk bu malları satın alacak güçten yoksun olduğu için açlık ve sefalet içindedir. Pazarlar ağzına kadar üretim ve geçim araçlarıyla dolup taşarken; daralan pazarlar, bu metaları tüketemez ve halk sefalet ve açlık içinde bu metaların yokluğunu çekmektedir.

Zamanında ne de güzel resmetmişti Marx bu durumu:

“Aşırı-üretimin daha da garip yanı, pazarı doldurup taşıran aynı metaların fiilen üreticisi olan işçilerin, o metalara gereksinim duymalarıdır.”⁵²

Üretim ve geçim araçlarını alabilecek, emebilecek pazar yokluğu –işin özü budur. Peki bizi bu öze taşıyan temel nerededir?

(1)

AŞIRI-ÜRETİMİN TEMELLERİ

Genel aşırı-üretim neden olan şey; üretici güçlerin gemlenmemiş gelişmesinin yol açtığı üretimin sınırsız gelişimi ile gerekli geçim araçlarının sınırları içine hapsedilmiş gerçek üreticilerin sınırlı tüke-

timi arasındaki çelişmedir. Toplumun ilerlemesiyle birlikte, emek üretkenliğinin muazzam artışı üzerinden kapitalizmin üretim kapasitesinin inanılmaz ölçüde büyümesi bir yanda, yaşam düzeyi sermaye tarafında asgari sınırlar içinde tutulan miyarlarca emekçinin dar sınırlar içine çekilen ödeme gücü öte yanda –bu, aşırı-üretim açığa çıkmasına temel oluşturur.

Marx'ın mükemmel saptamasıyla:

“Aşırı-üretim, halk kitlelerinin hiçbir zaman ortalama gerekli geçim araçları miktarından fazlasını tüketmeyişi ve dolayısıyla tüketimlerinin emeğin üretkenliğine tekabül ederek büyümeyişi olgusundan kaynaklanır.”⁵³

Sermaye birikiminin artmasıyla, sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasıyla birlikte ya da kapitalist üretimin gelişmesiyle eşanlı olarak toplumsal emeğin üretici güçleri akıl almaz çabuklukla büyür. Sermaye, bu güçlerin geliştirilmesini kendi varlık koşulu olarak görür. Emeğin üretkenliğinin artmasıyla da bir metanın üretilmesi için toplumsal olarak gerekli-emek zamanı azalır, artı-emek zamanı çoğalır ve böylece de daha az emekle daha fazla kullanım değeri üretilmiş olur. Varsayalım ki emeğin üretken güçleri iki ya da dört katına çıksın, yani aynı sürede iki ya da dört kat kullanım değeri yaratarak büyüsün. Ama bu ilerlemeye karşın, emek-gücünün değeri gerekli geçim araçları miktarıyla sınırlı kalsın, ki kapitalizm koşullarında olan da budur.

Böyle bir tabloda, daha az emek gücü kitleleriyle daha fazla sömürü ve daha fazla kullanım değeri elde edildiği halde, bu değeri üretenlerin tüketimleri bu üretkenliğe denk düşen bir oranda yükselmek bir yana, yani iki ya da dört kat artmak bir yana, zorunlu geçim araçları sınırları içinde kalmaya devam eder. Zaten sermayenin genel eğilimi de, bu güçlerin tüketimini, yani değişim gücünü, ücretini, olabildiğince kısıtlayarak bu sınırdan tutmak ve hatta daha da aşağılara çekmektir.⁵⁴ Her kapitalist, işçinin tüketimini, dolayısıyla onun değişim gücünü olabildiğince kısıtlamak istegindedir her daim. Bir yanda emeğin üretkenliği üzerinden git gide artan bir oranda emeğin sömürsünün yoğunlaştırılması ve kitleselel üretimin devasa boyutlara ulaşması, ama öte yanda işçinin ya da geniş halk kitlelerinin zorunlu

geçim araçları miktarı içinde tutulması. Aşırı-üretim bu yataktan taşar.

Ne demişti Marx; aşırı-üretim, ödeme gücüyle desteklenen taleple ilgilidir.

Ne demişti Engels: Üretimin sınırlarını, aç midelerin sayısı değil, ama satın alma ve ödeme gücü olan cüzdanelerin sayısı belirler.⁵⁵

Kapital, İkinci Cilt'te aynı konuya bir dipnotla, Marx'ın getirdiği açıklamayı da burada aktarmadan olmaz. İşte söyledikleri:

“Kapitalist üretimin bütün gücünü harcadığı dönemler her zaman aşırı üretim dönemleri olmaktadır, çünkü üretim potansiyelleri, hiçbir zaman, daha fazla değer yalnız üretilmekle kalmayıp aynı zamanda gerçekleşebileceği ölçüde kullanılmaz; ama metaların satışı, meta-sermayenin ve dolayısıyla artı-değerin gerçekleşmesi, yalnız, genellikle toplumun tüketim gereksinimleri ile değil, aynı zamanda, büyük çoğunluğu daima yoksul olan ve daima da yoksul kalması gereken bir toplumun tüketim gereksinimleri ile de sınırlıdır.”⁵⁶

Olabildiğince zengin bir düşünce bolluğu içeren bu formülasyon, aşırı-üretimi anlamada ve nedenine ulaşmada son derece önemlidir. Bir yanda nihai tüketicilerin önüne konan aşılmaz duvar; öte yanda tüm sınırlarından kurtulmuş fazla-üretim amacına yönelmiş bir sistem. İşte bu tablo, artı-değeri realize etmede en büyük engel olarak dikilir sermayenin karşısına ve, genel aşırı-üretim de bu yataktan hoyratça fıskırır.

Sermaye üretirken, üretimle pazar arasında oluşan derin gediği dikkate almaz; o üretirken, halk kitlelerinin ödeyebilme gücüyle desteklenen gereksinimlerini dikkate almaz; o üretirken, büyüyen üretim olanaklarına dar gelen pazarları hesaba katmaz. Onun dikkate aldığı tek şey, ya da daha tam ifadeyle, sermaye üretiminin “genel yasasının” öngördüğü tek şey; üretici güçlerin belirlediği sınıra dek üretmektir. Bu da mevcut sermayenin durmaksızın, bir sarmalı andıran hareket çizerek kendisini genişletmesi ve bunu özellikle de kredi ekonomisi üzerinden olabildiğince ileriye doğru, kapitalizmin sınır taşından da ileriye doğru itmesidir. Bu gelişme, onun yıkılışının unsurlarını içinde taşısa da.

Ne var ki, kapitalizm altındaki sınırlı tüketim ile sınırsız üretim arasında sürekli bir açığın olması kaçınılmazdır. Zira o, pazarın fiili koşullarına ve de zorunlu geçim gereksinimleri içine sıkıştırılmış halk yığınlarının sefil yaşam koşullarına sırtını döner; yalnızca azami kâr peşinde koşar; birikim ve genişleyen yeniden üretimi daha büyük ölçekte büyütme hedefi dışında hiçbir şey onun ilgi alanı içine girmez. Marx'ın, Kapital'deki analizlerinde, kapitalizm altında sınırlı boyutlardaki tüketim ile, bu frenleyici engeli durmaksızın aşmaya çalışan üretim arasında süregelen bir gediğin zorunlu olduğuna dönme işaret etmesi boş yere olmasa gerektir.

Dinliyoruz Marx'ı:

“Sermayenin amacı, belli gereksinimleri karşılamak olmayıp, kâr üretmek olduğu ve bu amacı, üretimin ölçeğini üretimin kitlesine uyduracak yerde, bunun tersini sağlayan yöntemlerle gerçekleştirdiği için, kapitalizm altında sınırlı boyutlarda tüketim ile, durmadan bu kendisine özgü engeli aşmaya çalışan üretim arasında sürekli bir gedik olması zorunludur.”⁵⁷

Gereksinimleriyle insan onun ilgi alanı dışındadır. Marx'ın isabetlice saptadığı gibi, kapitalist üretim tarzı gereksinimlerin karşılandığı bir tabloda değil, kâr üretiminin ve bunun gerçekleştirilmesinin amaç edinildiği bir temelde yol alır ve; tam da bu noktada sermayeye dayalı üretim tarzı durağan hale gelerek batağa saplanır. Bu çizgide gelişen ve genişleyen sermaye bir noktadan sonra kendi gelişmesinin iç sınırlarına gelip dayanır; çelişme ve uzlaşmazlıkları bütünüyle ve kolektif olarak gün ışığına çıkar.

Aşırı-üretimin temelini açıkladığı şu yargılarıyla, Marx'a geri dönüyoruz:

“Modern aşırı-üretimin temelini (oluşturan) şey ise, bir yandan, gerekli geçim araçlarının sınırları içine kapatılan üreticiler kitlesi temelinde üretici güçlerin gemlenmemiş gelişimi ve dolayısıyla kitle- sel üretim, öte yandan kapitalistlerin kârının belirlediği engel.”⁵⁸

Sermaye üzerine kurulu kapitalist üretim tarzının tek amacı, artı- değeri kurt açlığı ile ele geçirmektir. En büyük artı-değeri ele geçir-

mek bu üretim tarzının tek amacıdır. Marx'ın, artı-değer, kapitalizmin mutlak yasasıdır tezi, işin özü ve iliğidir; her şeyin, çevresinde döndüğü eksendir.

Temel eserinde ısrarla vurgular ki, kapitalist üretimin tüm niteliği, yatırılmış bulunan sermaye değerini kendisini genişletmesidir. Bunu bir yandan mutlak artı-değer bir yandan da nispi artı-değer yöntemleriyle yapar. İster işgününün uzatılması yoluyla olsun, ister emeğin üretkenliğinin yükseltilmesi yoluyla olsun, sermayenin tek amacı, kitlesel üretim, ya da geniş ölçekli üretim yoluyla, bu amacı doğrultusunda bu biricik ve tek amacı çizgisinde durmaksızın daha fazla emeği elde etmektir. Bu, kapitalist üretimin doğasıyla da uyumludur.

Ayrıca şu da var ki, genişleyen yeniden üretim çizgisinde, sermaye, sürekli olarak sarmal bir hareket içinde yol alarak genişler. Böylece, üretim gitgide artan bir ölçüde genişler. Bu iki bakımdan böyledir. Birincisi, her yıl üretime yatırılan sermaye büyüdüğü için, ikincisi, sermaye daha üretken kullanıldığı için. Burada temel nokta; üretimin sınırlarının nasıl çizildiğidir. Bu sınırları belirleyen halkın gereksinimleri değil, kapitalistin kârıdır. Bu nokta, tam da kapitalizmin, iç sınırlayıcı engellerine takıldığı noktadır da. Bu böyle olduğu içindir ki, burjuva üretimi kendi ana rahminde üretici güçlerin serbestçe gelişmesi önüne engeller de koymuş oluyor. Bu engeller aşırı-üretimde bütünüyle gün ışığına çıkar. Aşırı-üretim, çelişme ve uzlaşmazlıkların açığa çıktığı mekandır. Ne ki, üretimin sınırsız olarak genişletilmesi, genişleyen yeniden-üretim daha büyük boyutta yerine getirilmesi, sermayenin doğasında var olan bir istek ve onun başlıca amacıdır.

Gene Marx'a dönüyoruz:

“Aşırı-üretimi, sermaye üretiminin genel yasası özellikle koşullandırır; bu yasa, üretici güçlerin belirlediği sınıra kadar üretme, başka deyişle, pazarın fiili koşullarını ya da ödeyebilme gücüyle desteklenen gereksinimleri dikkate almaksızın, belli bir miktardaki sermayeyle emeği azami ölçüde sömürme yasasıdır; ve bu, yeniden-üretim ve birikimin sürekli genişletilmesiyle ve dolayısıyla gelirin yeniden sermayeye dursuz dönüşürülmesiyle

sürer giderken öte yandan üretici kitleleri, ortalama gereksinim düzeyiyle sınırlı kalırlar ve kapitalist üretimin doğası gereği öyle kalmaları gerekir.”⁵⁹

Anlaşılır ki, meta üretimine dayalı kapitalist üretim tarzı, dolaysızca, üreticilerin tüketimine yönelmiş bir üretim tarzı değildir. Gereksinimlerin tatmini değil, kâr üretmeye yönelmiş bir tarzdır söz konusu olan. Onu, gelişmesinin belli bir mecrasında durağan hale getiren de, içine girdiği bu güzergahtır.

Ayrıca Marx çözümlenmiştir ki, toplumsal emeğin üretici güçlerindeki gelişme, sermayenin tarihsel işlevi ve varoluş nedenidir. Ne ki, kapitalist üretim tarzının çelişme ve uzlaşmazlıkları da bu noktada başlar. Zira, bu tarzın çelişkisi, üretici güçleri mutlak bir biçimde geliştirmeye doğru bir eğilim içinde olmasıdır. Bu mutlak eğilim, özgün kapitalist üretim koşullarıyla sürekli çatışma içine girse de... Sermaye, bu tarihsel görevine dört elle sarılırken, inanılmaz bir biçimde üretimi genişletir, sermaye değeri git gide çoğaltır, büyütür ve büyüme üretim ve dolaşımı yatağından taşırır.

Elbette ki, sermaye, aşırı-üretim kulvarında yol alırken, o aynı zamanda yalnızca genişleyen yeniden-üretim yanıyla ilgili kalmaz; aynı zamanda “yeni tüketimin üretilmesi” yanıyla da ilgilidir. Daha tam ifade etmek gerekirse; sermayeye dayalı üretimin koşulu salt üretim değil, dolaşımın da genişletilerek üretilmesi ve dahası, üretilen dolaşım çemberi içinde, tüketim çemberinin büyütülmesidir. Marx’ın açıkladığı gibi, bunu bir yandan tüketimin nicel genişletilmesi, bir yandan gereksinimlerin daha fazla alana yayılması ve yeni gereksinimlerin yaratılması, bir yandan da yeni gereksinimlerin üretilmesi ve dahası, yeni kullanım değerlerinin keşfedilmesi ve yaratılması yoluyla yapar.

Kaldı ki, belli bir aşamada diyor Engels, insan üretimi öylesine yüksek bir düzeye ulaşır ki, yalnızca tüketim maddeleri değil, lüks mallar da üretilir; ve dahası, yalnızca temel tüketim maddeleri değil, yalnızca “geçim” maddeleri değil, “gelişme” araçları da üretilir olur. Başlangıçta bunlar salt belli bir azınlık için olsa da, zamanla toplumun belli bir kesimini de aşan tüketicilerin bir kısmı için de üretilir

olur. Böylece de üretimin çemberi gitgide genişler. Ve zamanla, savaşım, salt geçim araçları için bir savaşıma değil, geçim ve “gelişme” araçları için savaşıma da dönüşür hale gelir.

Çeşitlendirme, talep yaratma, kendi içinde farklılaştırma ve yeni üretim dalı yaratma. Dolaşımın çemberini sürekli bir biçimde genişletmek ve aynı zamanda artı-değer üretiminin gereği olarak yeni tüketicinin üretimi, sermayeye dayalı üretimin üzerinde yürüdüğü temeldir. Ve öte yandan, dünya pazarını yaratmak; iç pazardan dış pazara, oradan dünya pazarına yönelmek sermaye kavramının kendi içinde vardır.⁶⁰ Fakat bu yöneliş de, kapitalist üretim tarzının, gelişmesi içinde kendisiyle girdiği çatışmayı önlemede yetersiz kalır.

Ne ki her şeye karşın, ne dolaşım için yeni tüketicinin üretilmesi, ve ne de genişleyen bir dolaşım çemberinin üretilmesi, tek amacı artı-değer üretmek olan sermaye için, genel aşırı-üretim dönemsel olarak açığa çıkmasını engelleyemez ve ortadan kaldıramaz. Kaldıramaz çünkü, yeni talep yaratılması, lüks maddelerinin üretilmesi, yalnızca temel geçim araçları değil, gelişme araçlarının da bolca üretilmesi, aşırı-üretimi daha da gerer. Zira, kapitalist üretimin artan gelişme kapasitesi üzerinden gereğinden fazla üretilen geçim ve gelişme araçlarının üretimi ile, yapay biçimde bu araçları elde etmekten uzak tutulan toplumun büyük bir kesiminin, gerçek üreticilerin satın alma gücü arasında oluşan gedik, aşırı-üretim temel hazırlamadan edemez. Tüketicinin çok dar çizilen sınırları, sınırsız üretime gerçek engel haline gelmede asla gecikmez.

Zira, sermayeye dayalı üretimde, tüketicinin de dolaşımın da kendi sınırları vardır, ve; bu sermaye kavramının kendi içinde verilir. Örneğin dolaşımı alın: Dolaşım, bütün noktalarda kendi karşılığı olan karşıt-değerleri öngörür. Yaratılan değer, karşıt bir değerle değişime girmezse ya da giremezse; bu, dolaşımda tıkanmaya ve sermaye tahriplerine götürür. Ve buradaki tüm sorun da, üretim ile dolaşım sürecinin zaman ve mekan olarak ayrı ayrı yerlerde duruyor oluşu, birbirlerinden bağımsız oluşu ve sermayenin değerlendirilmesinin dolaysızca üretim sürecinde olmaması, yolu üzerindeki dolaşım engelinin bulunuyor olmasıdır.

Tüketime gelince: Anarşi içinde anarşi ile işleyen sermayeye dayalı bir üretim sisteminde, ya da daha tam ifadeyle raslantı, plansızlık ve anarşiyle işleyen bir sistemde; sermaye, bir alandaki üretimin diğer alandaki tüketimi kavradığı ölçüde ve oranda dağılmaz. Dolayısıyla üretimle tüketim arasında oranlı bir çizgi varolamaz. Üretim ile tüketim ya da arz ile talep özdeş ya da aynı olamaz. Üretim ile tüketim arasındaki dengeye ancak bir dizi dalgalanmalarla ulaşılabilir. Üretim çapı ne denli çok artarsa, söz konusu dalgalanmalar da o denli güçlü ve etkili olur. Kapitalizm düzenli oranlar sağlayamaz. Gerçekleştirme teorisinde varsayılan şey, ya da varsayılan oran ya da uygunluk “teoride” varsayılır. Sistem, bu oran ya da uygunluğun sürekli bozulduğu ve sürekli olarak bunalımlarla yeniden kurulmayı gerektirdiği bir temelde yol alır. Denge ve dengesizlik; bunalımla kurulan dengenin, aşırı-üretimin genel hale gelmesiyle gene bozulması ve dolayısıyla yeni bir krizle yeniden kurulması. Bu bir kısır döngüdür; ta ki kendi içinde çöküşle sonuçlanıncaya dek (Elbette kendiliğinden bir süreçle değil, iradeci-öznelliklikle; sınıfın sürece bilinçli müdahalesi ile).

Marx der ki:

“Kapitalist üretim temelinde, herkes kendisi için çalıştığına göre ve belli bir emeğin de aynı anda onun karşıtı olarak, soyut genel emek olarak ve bu biçimiyle toplumsal emek olarak ortaya çıkması gerektiğine göre, çeşitli üretim alanları arasında karşılıklı bağımlılığı ve bu alanların boyutlarıyla birbirlerine oranı arasında gerekli dengeyi, süregelen bir uyumsuzluğun sürekli düzeltilerek etkisizleştirilmesi dışında başarmak nasıl olanaklı olabilir?”⁶¹

Kapitalizm altında orantısızlığı oranlı hale getiren, bozulan dengeyi tekrar kuran tek şey, bunalımlardır. Zira bu, yani denge ya da uygunluk, toplumsal üretimin önceden planlanmış bir örgütlülüğünü öngörür. Çok daha önemlisi, bu planlı örgütlülük de, özel mülkiyeti değil, toplumsal karakter kazanmış bir mülkiyeti gereksir. Bu da toplumun kendi üretim ve geçim araçlarını, kendi toplumsal gereksinimlerini, gereken ölçü ve derecede dağıtabildiği planlı bir toplumda olanaklıdır; özel mülkiyete dayalı kapitalizmde değil.

Şunu söyleyebiliriz ki, sermayeye dayalı olmayan salt kullanım değerlerine dayalı, salt takasa dayalı bir üretim tarzında; ve, üretim çemberinin bu çizgide çok dar olduğu toplumlarda bu durum olanaklıdır. O tür toplumlarda üretim ve tüketim özdeş bir hareket oluştururlar. Kapitalist bir toplumda ise, tüketim, bu tablonun her santimetre karesinde, her noktasında değişimi öngörür ve bu toplumda, emeğin çalışanlar için doğrudan kullanım değerleri yoktur, olmaz da. Bu bakımdan sermayenin değerlendirilmesiyle ilgili olarak meydana gelen aşırı üretimin tüketimi kavraması, kapitalizmin doğasıyla uyumlu değildir. Kaldı ki ve Marx özellikle vurgulamıştır ki, sermaye “üretirken” ve “üretirken” tüketimi hesaba katmaz; ve bu, onun amacı ve itici gücü olan artı-değeri elde etme çabası ve hırsı ile de örtüşmez. Bunun içindir ki, geniş ölçekte üretim ya da kitlesel üretimin ölçütü tüketim değil, varolan üretim koşullarının düzeyidir, sermaye sınıfının kendisini sınırsız zenginleştirme isteğidir, sermayelerini büyütmedeki karşı konmaz arzudur; ama asla tüketim değildir.

Marx’ın sözleriyle, zenginleşme uğruna çok fazla üretilir; ürünün çok büyük bir kısmı gelir olarak tüketilmez, daha fazla para getirsin diye üretken sermayenin unsurlarında dönüşümü amaçlanır; para, soyut toplumsal zenginlik, sermaye getirmesi ve emek üzerinden daha fazla güç sağlama amacına yönelir her kapitalist. Tüketim hiçbir noktada gözükmez ve hesaba katılmaz.

Kaldı ki, nüfusun büyük çoğunluğu, yani milyonlarca emekçi, tüketimini çok dar sınırlar içinde genişletebildiklerine göre, diyor Marx; “emek talebi, her ne kadar mutlak olarak büyüyorsa da, kapitalizmin gelişimi ölçüsünde, göreceli olarak azaldığına göre, tüketim daha başından engellenmiştir.”⁶²

Bu demektir ki, üretildiği kadar tüketim, sermayeye dayalı üretimin kendisine terstir ve üretim tüketimin sınırlarını dikkate almadan gerçekleştirilir; ve bu, -Marx’ın sözleriyle- “bu üretim biçiminin karakteristiğidir.”

Kredi ve rekabet de aşırı-üretim için bulunmaz Hint kumaşı rolü görür. Kapitalist üretim ve birikimin gelişmesi ölçüsünde iki güçlü mekanizma gelişir; bunlardan biri rekabet, öte ki ise kredidir. Kav-

ram olarak rekabet der Marx, sermayenin içsel doğasından başka bir şey değildir; onun temel belirlenimidir. Dışsal bir zorunluluk olarak içsel eğilimdir. Ve bilinir ki, sermayenin varlığı ancak sermayelerin varlığıyla yaşam hakkı bulabilir. Sermaye değil, sermayeler vardır; ve sermayenin bir hareket olarak anlaşılması bu tabloda anlaşılabilir. Sermaye bir yandan üretimdeki gerekli oranların getiricisiyken, öte yandan bu oranların aralıksız götürücüsü rolü oynar. O, bir yandan üretimin aynı anda ve eşzamanlı olarak aynı oranda genişletilmesini yolundaki bir gerekliliğe yönelirken, bir yandan da toplumsal üretimin anarşik karakteri, verili oranı terk etmeye ve eşit olmayan oranlarda üretim çizgisine iter. Sermaye, doğru oranların dışına taşmak gibi zorunlu bir eğilimi kendi içinde taşır. Oranlı üretim yönündeki her çaba, bu oranın dışına itilerek eşit olmayan bir orantısızlığa doğru dolu dizgin yol alır; ve, aşırı-üretim bu yataktan ayağa doğrulur.⁶³

Kim kimi pazardan edecek sorunu, geniş ölçekli üretim ile sermayenin dur durak bilmez çoğaltılmasıyla, ve rekabet mücadelesi yolu ile yaşam bulabilir. Bu yol, sınırsız bir üretimin ta kendisi olur çıkar. Zira, “pazarların genişlemesi, üretimin genişlemesine ayak uyduramaz.”⁶⁴ Sermayenin egemenliğine dayalı bir toplumda pazarların sınırlarını hesaba katmadan üretmek sistemin niteliğiyle uyumludur. Temel sorun, en büyük artı-değeri ele geçirmektir. İşçinin bu ödenmemiş emeğini ele geçirmede, rekabet mücadelesi, sermayeler arasındaki savaşı kızıştırır. Her kapitalist için temel hedef en büyük artı-değeri ele geçirmektir. Bu bakımdan geniş ölçekli üretim ya da kitlesel üretim her kapitalistin girdiği temel kulvar olur. Burada sorun, üretilen metallerin geniş bir pazar alanına yayılmasıdır. İç pazar ve dünya pazarına doğru yayılmak ve oradaki pastadan en büyük payı koparmak için rakip sermayeler arasında gelişen kavgada, pazara hakim olmak cebelleşmesi esas hale gelir.

Ve rekabet, her kapitalisti, yıkıma uğrama pahasına da olsa, üretimi genişletmeye zorlar derken Lenin, tüm gerçeği en özlü tanımla veriyordu. Üretimi süreğen bir biçimde genişletmede, rekabet; kapitalistler için zorunlu bir eşik olur. Rakip kapitalisti pazardan sil-

mek ve ayağını kaydırmak için girişilen kavga, doğası aşırı-üretimle eyerlenmiş sistemdeki genel fazla üretime mahmuz rolü görür. Bilinir ki, genişleyen yeniden-üretimi en büyük boyutta yerine getirmek kapitalizmin doğasında vardır ve bu sermayenin niteliğiyle de uyumludur. Ama öte yandan sermayeler pazarları ele geçirme mücadelesi öngörür.

İşte Marx'ın konuya dair yargıları:

“Her bir sermaye, olabilecek en büyük pazar payını ele geçirme, rakiplerin ayağını kaydırıp pazarın dışına çıkarma çabasındadır, yani sermayeler rekabet eder; bunlar kapitalist üretimin doğasında vardır.”⁶⁵

“Tanırların Alacakaranlığı” isimli kitabımızda da belirttiğimiz gibi: Rekabet, metaların ucuzlatılmasıyla verilir. Aynı koşullar, yani düşen kar oranlarının yol açtığı rekabet ortamı aşırı-üretime yol açar. Birikim ve genişleyen yeniden-üretim daha büyük çapta verilir. Büyük çapta gerçekleşen üretim ve ucuzlayan metalar emek-gücünün değerini de ucuzlatır ve böylece işçinin alım gücü de düşmüş olur. Kapitalist üretim sürecinin ilerleyen gelişmesi, emekçilerin yoksullaştırılması ve sömürülmesinin genişlik kazanması ile birlikte olur. Kapitalistlerin üretimi sınırsız geliştirmeye doğru yönelişleri ile kapitalistler tarafından zar zor geçinmeye zorlanan gerçek tüketicilerin alım güçlerindeki azalma, kapitalist üretimde aşırı-üretime neden olur. Marx, büyük eserinde defalarca yinelemiştir ki, sermaye, pazarın dar kapasitesini dikkate almadan üretir; sermaye ödeyebilme gücü sınırlı olan üretken emekçilerin gereksinimlerini dikkate almadan üretir; sermaye, üretici güçleri sınırsızca geliştirir (ama bunlara da bazı koşullarda engel koyar), ve bu geliştirme üzerinden bu güçlerin belirlediği sınıra dek üretir; çünkü sermaye, emeği ne denli çok sömürürse o denli çok şişmiş olur ve bu da yeniden-üretimi ve birikimi genişletmekle olur.

Kendisi amaç olan kapitalist üretim, Marx'ın sözünü ettiği geniş ölçekli üretim ya da başka bir ifadeyle kitlesel üretim, kendisine denk gelebilen, onu karşılayabilen tüketime karşılık düşmez; yani tüketim genişleyen büyük çaplı üretime, bizzat kendisi amaç olan üretime te-

kabül eden bir genişlemeye denk düşmez; tüketimde üretime tekabül eden genişleme olmaksızın bir üretim çizgisidir sermayenin girdiği kulvar. Bu demektir ki, aşırı bir üretim ortaya çıkar, ve üstelik kapitalist üretimin genişlemesi ve gelişmesi bu gediği daha da büyüten çizgide ilerler.⁶⁶

Öte yandan, para ekonomisinin yerini alan kredi sisteminde; kredi, üretimin ve dolaşım çapını genişletmede en önemli etmen olup çıkar.⁶⁷ Kredi, dolaşımın ve değişimin sınırlarını hem genişleterek ve hem de aşarak; hem aşırı üretimi gizler ve hem de üretim sürecinin saklı çelişmelerinin yeğlenmesini daha büyük ölçekte açığa çıkarır. Kapitalist bir sistemde üretimin ve dolaşımın sürekli bir hal almasında, kredi ekonomisi temel dayanaktır. Üretimin daha geniş ölçekli hale gelmesinde de, dolaşımın daha hızlı hale gelmesinde de kredi ekonomisi bulunmaz bir temeldir. Kredi, dolaşım hızının fevkalade düzenleyicisi olarak değil yalnızca, o aynı zamanda üretimin aşırı hale gelen yapısını da gizleyerek sisteme bulunmaz bir nefes borusudur. Aşırı üretimin çelişmelerinin saklı durağıdır o.

Zira, kredi sisteminde, para, ödeme aracı olarak hizmet eder. Burada söz konusu olan karşılıklı avans alışverişidir. Metalar para karşılığı değil, belirlenen herhangi bir zamanda ödeme yapılmak üzere bir ödeme vaadi belgesi ile satılır. Kredinin uçsuz bucaksız yayılması ile ödeme zincirinin halkaları da uçsuz bucaksız genişler. Ve böylece para ekonomisi yerini kredi ekonomisine bırakır; yani para yerine kredi sistemi dolaşıma aracılık eder hale gelir ya da başat rol oynar.

Marx'ın sözleriyle:

“Herhalde şurası açıktır ki, kredi sisteminin yetkinleşmesiyle, yani genellikle burjuva üretim sisteminin yetkinleşmesiyle paranın ödeme aracı olarak görevi, paranın satın alma aracı olarak ve ayrıca para yığılma unsuru olarak, işlevinin zararına genişlik kazanacaktır.”⁶⁸

Ne ki, kredi ekonomisi ile gölgeye çekilen çelişme ve uzlaşmazlıkların daha büyük oranda açığa çıktığı alan da burasıdır. Zira kredi aracılığıyla yaratılan yapay bir sistemdir ve gelişmesi içinde kendi iç

sınırlarına gelip dayanması ilerleyen sürecin kaçınılmaz sonucudur. Krediyile sistemin ulaştığı genişleme ve gelişme düzeyi, kredi sahte-karlıkları, spekülasyon ve sermaye dolandırıcılığıyla dopdolu mace-ralı bir güzergahtır.

Marx, kredi yoluyla “sermayenin ulaştığı en yüksek sonuçlar, bir yandan sanal sermayedir”, bir yandan da “sermayelerin tek tek merkezleşmesini sağlamak için sermayelerin yıkımının yeni ögesi”dir derken, kredinin, ileriye ittiği sistemin yıkılışının unsurlarını da sürece daha güçlü biçimde taşıdığıнын resmedilişidir bu yargılar.⁶⁹

Üretim ve yeniden üretim sürecinin tüm sürekliliğinin krediye dayandığı kapitalist bir sistemde, kredinin ansızın kesilmesiyle, üretimin ve dolaşımın sürekliliğini sağlayan kredi zinciri yüzlerce hal-kasından kopar ve kredi ekonomisine dayalı sistemin yapay yanı gün ışığına çıkararak durgunluğa ve krizlere yol açar. Açığa çıkan krizin fitilini dolaşım sürecindeki tıkanma ateşlediğinden ve bu ateş ilk önce dolaşım sürecindeki sermayede çıktığından, bir kredi ve para bunalımı olarak algılanır. Oysa gerçekten ortaya çıkan dönemsel olarak geri gelen genel aşırı-üretim bunalımının ta kendisidir. Ne ki, herkes bunu Marx’ın sözleriyle, “kredi ve para bunalımı gibi görür”. Fakat gerçek tam tersidir. Zira, para ve kredi alanında ortaya çıkan yalnızca bir sonuçtur; neden değildir. Çoğu kez de neden sonuç ve sonuç da neden olarak algılanır olur.

Kredinin birden bire kesilmesiyle ödemeler zinciri yüzlerce hal-kasından koptuğunda ortaya çıkan fırtınada tüm sorun, borç senetleri olarak bilinen ödeme vaatlerinin yerine getirilememesidir. Marx, poliçe adı altında toplar bu senetleri. Kredi ve para krizinde, bu, poliçelerin paraya çevrilmesi sorundur. Bunlar paraya çevrilemez olur ve karşılıklı yükümlülükler yerine getirilemez. Buradaki poliçeler, alım-satımları ifade eder; bunların temsil ettiği şey önceden yapılan alım-satımlardır.

Kriz, alım-satımlardaki genişlemenin toplumun gereksinimle-rinin gereğinden fazla üzerinde olmasından kaynaklanır ve gerek-sinimlerin üzerindeki çok fazla alım-satımlar bunalımın kaynağı olur. Demek ki buradaki neden görünmez hale gelerek sonuç, ve

sonuç da görünmez hale gelerek neden olarak görünmüş olur. Ve dolayısıyla, herkes de ortaya çıkan bunalımı bir kredi ve para bunalımı olarak bilir; oysa bunalım borç senetlerinin alım satımının genişliğinin toplumun gereksinimlerinin çok çok üzerinde olması fiili temelinden çıkmıştır. Ama unutulmasın ki, burada mülkiyet poliçeler biçimindedir.

Fakat sorun bu kadarla da bitmez; dahası var: Bu poliçelerin önemli bir bölümü de bunalımla birlikte açığa çıkan dolandırıcılığı; başarısız spekülasyonları; hiçbir zaman yeniden gerçekleştirilemeyecek olan geriye dönüşleri ve de değer kaybeden ve de hiç satılmayan meta-sermayeyi temsil ederler derken Marx, bir ikinci gerçeğe daha parmak basıyordu.

Anlaşılır ki, tüm senetlerin alım-satımı gerçek yatırımların ifadesi olmaz. Böylece zoraki genişlemeye dayanan yeniden üretim sürecindeki yapay kanallar açığa çıkarak bunalıma katalizör etkisi yapar. Anlaşılır ki, poliçelerin gerçek fiyatı ile onların gerçek temeli bu çizgide kaybolur gider ve hiçbir yerde gözükmez olur. Bu poliçeler tablosunda her şey çarpıtılmış olarak durur; neden sonuç, sonuçsa neden olur.

Demek ki, para ve kredi krizi olarak görünen krizin kendisi ancak fiili bir temele, aşırı-üretim temeline dayanarak açıklanabilir. Kredi sisteminden ansızın para sistemine, yani nakit sisteme geçilmesiyle, para ve kredi krizi diye algılanan kriz, aslında, kredinin çapını genişlettiği aşırı-üretimden doğduğu su yüzüne çıkar ve görünürdeki yanılısma da ortadan kalkar.

Genişleyen yeniden üretimin sarmal gelişmesi ile birlikte piyasalar ne denli genişlerse, kredi de o denli çok yayılır; ve bu yayılma, ticaretle spekülasyonu iç içe geçirerek spekülasyonun bu ilişkilere egemen hale gelmesini kolaylaştırır.

Marx diyor ki:

“Kredi sisteminin, aşırı-üretim ve ticarete aşırı-spekülasyonun ana manivelaları gibi görünmesinin biricik nedeni, doğası gereği esnek olan yeniden-üretim sürecinin burada son sınırlarına kadar zor-

lanmasıdır; ve bu zorlamaya da, toplumsal sermayenin büyük bir kısmının, bunun sahibi olmayan ve dolayısıyla işleri, bizzat kendi işini yürüttüğü zaman kendi malı olan sermayesinin sınırlarını dikkatle ölçüp biçtiği halde şimdi bambaşka bir biçimde ele alan kimseler tarafından kullanılması yol açar.”⁷⁰

Ve dahası:

”Şurası bir gerçektir ki, sermaye ve krediye sahip kimselerin satın alma gücü, spekülatif piyasalar konusunda bilgisi bulunmayan bir kimsenin düşünebileceğinin çok daha ötesindedir... sermayesi ile kıyaslanmayacak kadar muazzam miktarlarda satın almada bulunabilir.”⁷¹

Biliniz ki, kredinin ödeme aracı olarak hizmet gördüğü bir kredi ekonomisinde, yeniden üretim sürecinin sürekliliği kredi ile sağlanır ve yeniden üretim sürecinden geçen metalar bu sürecin çeşitli evrelerinden geçer. Burada geçişi sağlayan temel araç, kredidir. Otomotiv sektöründe bir otomobilin geçirdiği evreleri göz önüne alalım. Bu evrelerde otomobil olarak ortaya çıkıncaya kadarki sabit sermaye, döner sermaye, başka girdilerde; kredi, köprü görevi görür. Bu evrelerin ağırlıklı bölümünde nakit ödemesi olmaz; tüm geçişler ödeme yapılmaksızın kredi ile gerçekleşir.

Eğer yeniden üretim süreci sürekliliğini koruyorsa, eğer bu süreçteki “geriye akış” güven altında ise, kredinin yolu üzerinde bir engel yoktur ve kredinin kendisi de genişler ve bu genişleme geniş ölçekli üretimdeki genişlemeye koşul olarak yayılır gider. Ne var ki, geriye dönüşteki dalgalanmaların yol açtığı gedikler ve piyasayı dolup taşıran metalar ve giderek düşen fiyatlar yeniden üretim sürecinde sarsıntılara yol açar ve duraklama kaçınılmaz hal alır. Çünkü burada, para, kendi düşünsel biçiminden, hesap parası konumundan sıyrılarak, meta-değer karşılığı üzerinden değer maddi biçimi haline gelir ve de metalar karşısında mutlak bir durumda ortaya çıkar.

Marx’ın, Kapital’de, para teorisi bölümünde genişçe açıkladığı meta-para karşılığı tam da ödemeler zincirinin birdenbire koptuğu bir zamanda kendisini ortaya koyar. Bol miktarda sabit değişmeyen

sermaye işlemeden durur ve sermaye olmaktan çıkar; aynı şekilde bolca döner sabit sermaye üretken biçimde tüketilmeden yığılır kalır. Metalar dolup taşar, piyasalar dolu doludur, bol miktarda meta sermaye depolarda satılmadan bekler ve sanayi sermayesinde aşırı bir bolluk oluşur ama bu sermaye görevlerini yerine getiremez olur. Yeniden üretim sürecinin sürekliliği vurgun yer ve tam bir tıkanma yaşanır; ve nihayet, aşırı üretim açığa çıkar. Bu durum bütün üretim alanlarına, ya da en azından belli başlı alanlara yayıldığı andan itibaren de genel aşırı-üretim krizi sökün eder ve sermaye tahrip olur.

Genişletilmiş yeniden-üretim önündeki engelleyici frenleri kan ve zorbalıkla açmaya çalışan sermaye, her şeye karşın, gelişmesi içinde bu engellere takılarak ekonomik aşırı-üretim bunalımlarına boğulur. Zira, bir yanda toplumsallaştırılmış üretimin, öte yanda bu üretimin sonuçlarının kapitalistlerce mal edinilmesi yerli yerinde kaldıkça, başka türlü de düşünülemez. Sermayeye dayalı üretim daha başından itibaren “toplumsallaştırılmış üretim ile kapitalist mal edinme arasındaki çelişki”⁷² ile el ele yürür. Bu çelişki, tek tek fabrika ve işletmelerdeki üretimin örgütlü karakteri ile genel toplum tablosu içindeki üretim anarşisi arasındaki bir uzlaşmaz karşıtlık olarak kendisini ortaya koyar; ve bu çelişki, aşırı-üretim, üzerinde yükseldiği temel işlevi görür. Bilinir ki, politik açı penceresinden bu çelişme, sınıfsal planda burjuvazi-proletarya uzlaşmaz çelişmesi olarak kendisini dışa vurur.

Tam da burada, Stalin’in, Merkez Komite’sinin SBKP(B) XVI: Parti Kongresi’ne Siyasi Faaliyet Raporu’nda, 1929 krizini tahlil ederken, ekonomik aşırı-üretim krizinin temelini olukça zengin bir açılımla sunduğu uzunca pasajı aktarmadan olmaz. Zira bu pasaj, Marx’ın ekonomik aşırı-üretim krizleri teorisinin, gelişmenin yeni koşullarında ortaya konan bütünlüklü bir özettir. Bu aynı pasajı, aşırı-üretim krizini fevkalade tanımladığı, içinde hem Marx’ın ve hem de Marx sonrası üretimin gelişmesinin sonuçlarını bilimsel bir doğrulukla özetleyen en anlaşılır ve kriz konusunda en zengin pasaj olduğu için aktarmak önemli.

İşte çoğu kişi tarafından bilinen Stalin’in o mükemmel formülasyonu:

“Ekonomik aşırı üretim krizlerinin temeli, nedeni, bizzat tüm kapitalist ekonomi sisteminde yatmaktadır. Krizin temeli, üretimin toplumsal karakteriyle, üretimin sonuçlarının mal edinilmesinin kapitalist biçimi arasındaki çelişkide yatmaktadır. Kapitalizmin bu temel çelişkinin ifadesi, *azami* kapitalist karı elde etmeyi hedefleyen kapitalizmin üretim kapasitelerinin muazzam ölçüde *büyümesiyle* yaşam standartları kapitalistler tarafından *asgari* sınırlar içinde tutulmaya çalışılan milyonlarca emekçi kitlesinin ödeme gücüne sahip talebinin gerilemesi arasındaki çelişkidir. Rekabet mücadelesinde kazanmak ve mümkün olduğunca çok kâr sızdırmak için kapitalistler, tekniği geliştirmek, rasyonalizasyon uygulamak, işçilerin sömürsünü şiddetlendirmek ve fabrikaların üretim kapasitelerini sonuna kadar artırmak zorundadırlar. Birbirlerinin arkasında kalmamak için bütün kapitalistler üretim olanaklarını hızla geliştirme yoluna şu ya da bu biçimde girmek zorundadırlar. Fakat gerek iç pazar gerek dış pazar, son tahlilde ana alıcılar olan milyonlarca işçi köylü kitlesinin alım gücü düşük seviyede kalır. Aşırı üretim krizleri bundandır. Az çok periyodik olarak tekrarlanan, metaların satılmamasına, üretimin gerilemesine, işsizliğin büyümesine, ücretlerin düşmesine neden olan, böylece de üretim seviyesiyle ödeme gücüne sahip talebin seviyesi arasındaki çelişkiyi daha da keskinleştiren bilinen sonuçlar bundandır. Aşırı üretim krizi, bu çelişkinin şiddetli ve yıkıcı biçimlerdeki ifadesidir.”⁷³

Biz biliyoruz ki, sermayeye dayalı üretim sisteminin tüm çelişme ve uzlaşmazlıklarının içinden çıkıp geldiği, kapitalizmin tüm kötülüklerinin, kırılma noktalarının, onu güçten düşüren etmenlerin döl yatağı, temel uzlaşmazlıktır bu çelişme.

Ve, kronik aşırı-üretim, kapitalist üretim tarzının en belirgin çizgisidir.

Ancak burada bir önemli nokta geriye kalıyor.

O da şudur: Eksik tüketim, krizin nedeni olabilir mi?

Görünenle gerçeği ayırt etmek istemeyen burjuva ekonomistleri, krizin nedenini hiç olmadık bir yerde, talep yetersizliğinde, sürümdeki gerilemede görüyor. Onlara göre, talep azaldıkça, ye-

terli sürüm olmayınca durgunluk ve akabinde kriz ortaya çıkar. Bu, gerçeği tersten okumaktır. Talep yetersizliği sonuçtur, neden değil. Ama bu normaldir. Biz biliyoruz ki, ve Marx berrakça çözmüştür ki, krizin temeli aşırı-üretimdir ve bunun temeli ise, üretici güçlerin gemlenmemiş gelişimi üzerinden kitlesel üretim ile bu üretimi massedecek (emecek) toplumun büyük kesiminin yalnızca “gerekli geçim araçlarının” sınırları içine kapatılarak, daha başından tüketimlerine getirilen sınırdır.

Sermaye için aslolan, paranın emeğin ateşinde yikanarak en fazla kârın ele geçirilmesidir. Burjuvazi bu gerçeği itiraf edemez. Burjuvazi talepteki daralmanın sınırsız üretimle sınırlı tüketim arasında olduğu gerçeğine inatla sırtını döner. Ya da çelişmenin yalnızca bir yanına, “tüketim” yanına gözlerini açar; “sınırsız üretim” yanına gözlerini kapar. Kâr için aşırı-üretim, yani üretmek için üretmek, eksik tüketimin nedenidir, kapitalist çerçevedeki üretimde.

Marx diyor ki:

“Bunalımlara, fiili tüketim ya da fiili tüketicici azlığının neden olduğunu söylemek, boş bir yinelemeden başka bir şey değildir. Kapitalist sistem, fiili tüketim biçiminden başka bir tüketim biçimi, dilencilik kılığı altında ya da dolandırıcılık dışında bir tüketim biçimi tanımaz.”⁷⁴

İşin garip olan yanı aynı tüketim mallarına, bu zorunlu geçim araçlarına onca talebin olduğu bir yerde, emekçilerin ezici çoğunluğunun aynı malların yokluğunu çektiği bir yerde, nasıl olur da “eksik tüketim”den söz edilebilir? Nasıl olur da piyasayı doldurup taşıran bu malların varlığı koşullarında bu malların eksik tüketimi krize neden olur? İşin ilginç yanı, aşırı-üretim krizi sırasında, nihai tüketiciler kitlesi en zorunlu, en gerekli gereksinimlerinden yoksundur; ve hatta, böylesi dönemlerde, durumları daha da kötüleşmiştir. Milyonlarca insan, gereksinim duydukları şeyler pazarı doldurup taşıırken aç kalır, sokakta donar ve gerekli geçim araçlarından yoksun kalır. Gereğinden fazla geçim aracı üretilmiştir ama yığınlar aç ve sefildir; fazla üretilen malların fiyatları düşmesin diye hepsi de imha edilmiştir ama aynı koşullarda insanlar açlıktan ölmüştür.

Ne demişti Marx:

“Bir yandan her türlü yeniden-üretim aracı bolluğu ve pazarda her türlü satılmamış malın aşırı bolluğu vardır, öte yandan iflas etmiş kapitalistler ile, sefil, aç işçiler”⁷⁵

Ve, ünlü ütopyik sosyalistin sözleriyle, “bolluk, sıkıntının ve yoksunluğun kaynağı olur”. Ve de Marx’ın sözleriyle, “bolluğu kriz izler.” Ve işin ilginç yanı, bolluk, sermaye üzerine kurulu kapitalist üretim tarzının ayak bağı olmuştur. Bollukta yokluk; bollukta bunalım! Bolluğun üretildiği aynı ilişkilerin içinde yoksunluğun ve krizin de üretildiği ve kapitalizmin çelişmelerinin artan yeniden üretimidir kapitalist gelişme sürecinin kendisi. Bolluğu yaratan aynı koşulların bunalımı da üretmesi, kapitalist tarzın doğasıyla uyumludur; üretim tarzının değişim tarzına baş kaldırması da bu aynı koşullardan çıkıp gelişir.

İnanılmaz, ama gerçek!

Demek ki, sorun eksik tüketim değil, fazla üretimdir.

Özellikle de kriz dönemlerindeki metaların fazla üretimi mutlak değil nispidir. Bunun anlamı şudur ki, bu fazla üretim, milyonlarca tüketicinin gerçek gereksinimlerine göre değil, ödeme gücüyle desteklenen taleple ilgili olarak, zorunlu geçim araçları sınırlarına hapsedilmiş talebe orana göre aşırı-üretimdir.

Marx’ın sözleriyle:

“Aşırı-üretim ancak nispi olduğu söylenecek olursa, bu tamamen doğrudur, ama kapitalist üretim tarzı, sınırları mutlak olmayan nispi bir üretim tarzıdır. Ve bunlar, ancak, bu tarz için, yani onun dayandığı temel üzerinde mutlaklardır. Böyle olmasaydı, halk kitlelerinin eksikliğini çektiği aynı metalar için, nasıl olur da talep yetersiz olurdu.”⁷⁶

Yaşam standartları yalnızca zorunlu geçim araçları miktarıyla sınırlandırılarak dar bir ödeme gücü içine hapsedilmiş milyonlarca emekçinin alım gücünün her daim sermayenin sınırsız üretim arzının gerisinde kalacağı ve bu gediğin her geçen gün büyüyeceği apaçık ortadayken, halk gereksinim duyduğu metaları alamaz durumdayken,

talep yetersizliğinden söz etmek, nasıl mümkün olabilir ki? Nihai tüketicilerin tüketiminin bütünüyle zorunlu maddelere indirgendiği bir yerde eksik tüketimden söz etmek... Gerçeklerle alay etmek demek olur bu. Hemen herkes de bilir ki, üretimin sınırını tüketicilerin gereksinimleri değil, kapitalistin kârı belirler. Zira, kapitalizmin temel ekonomik yasası bunu öngörür.

Stalin'in o mükemmel pasajı ne diyordu bu yasayla ilgili:

Kapitalist azami kârın, kendi ülkesinin nüfusunun çoğunluğunun sömürülmesi, yıkıma uğratılması ve yoksullaştırılması yoluyla, başka ülkelerin, özellikle de geri kalmış ülkelerin halklarının köleleştirilmesi ve sistemli bir şekilde yağmalanması yoluyla ve son olarak da azami kârın garantilenmesine hizmet eden savaşlar ve ekonominin askerileştirilmesi yoluyla azami kârın güvence altına alınması.⁷⁷

Bu böyle olmaya devam ettikçe de dönemsel olarak aşırı-üretim geri gelmesi kaçınılmaz olur. Milyonlarca emekçinin tüketimi her daim emek üretkenliğindeki gelişmenin gerisinde kalır; pazar ile geniş ölçekli üretim arasında daima gedik oluşur ve bir an gelir pazar üretime dar gelir. Bu, kapitalistlerin iddia ettiği gibi, talep yetersizliği değildir; bu, sürüm alanlarının yetersizliği değildir. Bu, ne pazarı ve ne de üreticilerin sınırlı tüketim koşullarını düşünmeden, sermayenin, yalnızca en fazla kârı ele geçirmek için üretme; sınırsız ve dolu dizgin hırsıdır: Gereksinim için değil, üretmek için üretmek. Ne demişti Marx; kapitalist üretim tarzı, gereksinimlerin karşılandığı noktada değil, kârın gerçekleştirildiği noktada durağan hale gelir.

Elbette ki kapitalizm çerçevesinde kaldıkça, pazar da, talep de yetersiz kalır. Pazar ve üretim iki bağımsız faktördür; bu bağımsızlık durumu, birindeki gelişmenin ötekindeki gelişmeye uymaması ve aralarında bir gedik oluşması mantıklı bir zorunluluktur. Pazarın ve nihai tüketicilerin gereksinimlerine dayanmayan bir üretimde dönemsel genel aşırı-üretim kapitalizmin kapısını çalması kaçınılmaz bir zorunluluktur; ve bu zorunluluk, bizzat sermayenin kendi gelişmesi ve genişlemesi içindeki çelişkilerde verilir. Bilinir ki, kapitalist gelişme, ya da sermayenin kendisini yeniden üretmesi, genel aşırı-üretim de dönemsel olarak yeniden üretilmesi ve dolayısıyla

sermayenin çelişmelerinin de, bunalımın da yeniden üretilmesi sürecinden başka bir şey olamaz.

Sorunu eksik tüketim ya da talep yetersizliği gibi kavramlar peçesi altında gizlemeye çalışanların göstermek istemedikleri çıplak gerçeğin kendisidir bu. Bu, toplumun, yalnızca, sonu gelmez bir fazla üretim toplumuna değil, ama aynı zamanda, bilinçli bir tercihle çıl-gınca bir tüketim, aşırı-tüketim toplumuna dönüştürülmesinin ve insanlığın giderek tüketim budalası birer maymuna dönüştürülmesinin arka planındaki resmin kendisidir de. Bu toplum tüketmeden ayakta kalmaz. Kapitalist toplum tüketim toplumu olmak zorundadır. Bu, onun görelî de olsa, nefes borusudur. Burada söz konusu olan tüketim salt bireysel tüketim değildir; en az bunun kadar olmak üzere üretken tüketimdir de.⁷⁸

Eksik tüketim yanlısı burjuva ekonomistlerle girdiği polemikte, Marx, onların eksik tüketim dedikleri savlarını şöyle bir örnekle çürütür:

“Varsayalım ki, demirde, pamuklu, keten, ipek, yün kumaşta vb. aşırı-üretim vardır; o zaman, örneğin çok az kömür üretildi, bu sözü edilen aşırı-üretim nedenidir, denemez. Çünkü, demirin aşırı-üretimi, kömürde de benzer bir aşırı-üretimi içine çeker, tıpkı dokuma kumaştaki aşırı-üretimde iplikteki aşırı-üretim pay sahibi olması gibi... Örneğin, kömürün, üretimin zorunlu koşulu olduğu tüm sanayilerin sürdürülebilmesine yetecek miktarda üretilmiş olması gerektiğine göre, demirin, ipliğin, vb. aşırı-üretildiği söylendiği zaman, (kömür, demire, ipliğe (vb.) göre oranlı olarak üretilmiş olsa bile) bu, kömürün de aşırı-üretilmiş olduğunu ifade eder ama, demirin, ipliğin, vb. aşırı-üretimi için yeterli olacak kömürden daha fazlasının üretilmiş olması da olasıdır.

Mutlak aşırı-üretim belli bazı alanlarda olduğu içindir ki, aşırı-üretim olmayan alanlarda da görelî aşırı-üretim ortaya çıkmaktadır.

Demek ki, bir alandaki aşırı-üretimi, bir başka alandaki eksik üretimle açıklamak, yalnızca, eğer üretim birbiriyle oranlı olsaydı aşırı-üretim olmayacaktı, demektir.”⁷⁹

Görülüyor ki, kapitalistler, sermaye üzerine dayalı kapitalist üretim tarzının kendi içinde, üretici güçlerin serbestçe gelişmesini önleyen engeller ve sınırlar taşıdığına ve bunların bunalımlar ve aşırı-üretimle kendisini ortaya koyduğu gerçeğine sıkı sıkıya gözlemini kapar.

İşte sorunun özü de burada, yalnızca buradadır. Talep yetersizliğinin nedeni de sürüm pazarları sorunu da, öz suyuna burada yalnızca burada kavuşur.

(2)

AŞIRI-ÜRETİMİN NEDEN OLDUĞU KAPİTALİZMİN GERÇEK KRİZLERİ

Marx, sermayeyi kapitalist üretimin frenleyici engeli olarak görür. Dediği şudur:

“Kapitalist üretimin gerçek engeli, sermayenin kendisidir. İşte bu sermaye ve onun kendisini genişletmesidir ki, üretimin hem çıkışı ve hem de sonuç noktası, hem itici gücü, hem amacı olarak görünür; üretim yalnız sermaye için üretimdir, ama bunun tersi doğru değildir; üretim araçları, sırf, üreticiler toplumunun yaşama sürecinde, devamlı bir gelişmenin araçları değildirler.”⁸⁰

Marx'ın bunalım teorisinde bu saptama köşe taşı işlevini görür. Sermayenin kendisi ise, bunalıma yol açan nedenlerin içinde geliştiği temeldir. Bunalım, sermayenin kendi doğasında vardır. Bir hareket olarak anlaşılması gereken sermaye, (ki, o sürekli bir harekettir), “değerlenme” sürecinde dönemsel olarak krizlere sürüklenir. Bu, sermayenin yalnızca “nasıl ürettiği” değil, “nasıl üretildiği”, yalnızca sermayenin artı-değerden değil, artı-değerin sermayeden nasıl doğduğu sorusunun karşılığında gerçek yanıtını bulur. Bunalımın gerçeklik haline geldiği yer, üretim ve dolaşım sürecinin birliği olarak fiili üretim sürecidir, yani yeniden-üretim süreci. Bu süreç, sermayenin üretildiği, kendisini yeniden üretmekle kalmayıp daha büyük oranda çoğalttığı, değerlendirildiği süreçtir.

Dolayısıyla, krizlerin olasılık ve biçimsel olmaktan çıkıp gerçek hale, fiili hale gelmesi, sermayenin yeniden-üretim sürecinin kendisindedir. Bu şu anlama gelir ki, üretim süreci, krizler için bir temeldir ve dolayısıyla “bunalım ögesini elbette içerir.”⁸¹ Ne ki, bu, bunalım için ya da bunalımın gerçeklik kazanması için tek başına yeterli değildir. Çünkü, üretim süreci, salt doğrudan üretim sürecidir, artı-değerin elde edilmesi, metaların üretilmesi sürecidir; ama bu süreç, ne doğrudan üretim sürecinin gerçekleştirilmesidir ve ne de artı-değerin realize edilmesidir. Bu son iki nokta, dolaşım sürecinin işidir; kendisi de yeniden üretim süreci olan dolaşım sürecinin işidir; ve krizin ortaya çıktığı yer de burasıdır. Bu alan, sermayenin dolaşım sürecinde kendisini çoğaltmasını gerçekleştirdiği ya da sermayenin değerlendirildiği süreçtir.

Bu süreç, ya da sermayenin kendisini yeniden ürettiği bu değerlendirme süreci, “değersizleşme” ögesini içerir. Çünkü, doğrudan üretim sürecinde, sürecin ürünü olan nesnelere dolaysızca değer değildirlir; yolları üzerindeki dolaşım engelini aşmak zorunluluğu ve zorluğuyla karşı karşıyadırlar. Ancak bu engel aşıldıktan sonra sermaye değerlendirilmiş olur. Ne ki, işler her zaman yolunda gitmez ve metalar satılmadan elde kalamaz ve bu da sermaye tahripine, yıkımlara ve bunalımlara götürür. Anlaşılır ki, sermayenin nasıl üretildiği sorusunun bu yanıtındadır, fiili bunalımın kendisi. Fakat burada temel nokta; bunalıma temel teşkil eden etkenlerin bizzat üretim sürecinde üretildiğidir. Dolaşım, bu üretilenlerin gerçekleştirildiği mekandır. Ve fakat unutulmamalıdır ki, üretim ve dolaşım iki ayrı evredir ama, tüm bir süreçtir: Yeniden-üretim süreci. Biri diğerinin aracı rolindedir.

Neden, zaman zaman dolaşım süreci engelini aşamaz sermaye?

Çünkü, Engels’i yinelemek gerekirse, “üretici güç geometrik oranda arttığı halde, pazarlar olsa olsa aritmetik oranla büyüyor”⁸²; çünkü, halk yığınlarının tüketimi emek üretkenliğindeki artışın her daim gerisinde kalır ve böyle kalmak da zorundadır. Dahası, büyük tüketiciler kitlesi, yani milyonlarca emekçi, tüketim koşullarının dayandığı dar temel üzerinde kapana sıkıştırılarak, yalnızca “gerekli geçim araçlarına” mahkum edilmiştir.

Bakın, nasıl da taş gediğine koyuyor Marx:

“Bütün gerçek bunalımların son nedeni, daima kapitalist üretimin üretici güçleri sanki yalnız toplumun mutlak tüketim gücü bu güçlerin sınırını teşkil etmişçesine geliştirme çabasına zıt olarak, kitlelerin yoksulluğu ve sınırlı tüketimidir.”⁸³

Bilinir ki, kapitalist üretimin tek amacı ya da onun gerçek doğası, sermayenin kendisini genişletmesidir; verili bir sermaye miktarıyla olabildiği kadar artı-değer üretmesi ve; sonra, artı-değerin sermayeye dönüştürülmesidir. Bu durum, her bir kapitalist için gerçek bir zorluluktur: Birikim ve genişleyen yeniden-üretim. Birikimde olduğu gibi yeniden-üretim sürecinde de her şey dümdüz ve basit bir şekilde işlemez. Toplam toplumsal ürünün realize edilmesinde sorunlar yaşanabilir ve bu süreç dönemsel olarak kesintiye de uğrar. Kapitalist yeniden-üretimde, sermayeyi aynı ölçekte yenilemek değildir sorun; aslanan, sermayenin, değerini koruması ve kendini genişletmesini en üst sınıra dek ulaştırmaktır. Yani yatırılan sermayenin olağan kâr oranıyla, yani en fazla artı-değerle birlikte yenilemektir. Bu sürecin her zaman yolunda gittiği söylenemez. Öyle zamanlar olur ki, metaların pazar fiyatları, maliyet fiyatlarının gereğinden fazla altına inebilir ve böyle durumlarda kapitalist yeniden-üretim süreci, kendi dolaşım süreci engeline takılarak üretimde rahatsızlıklara ve dalgalanmalara neden olur. Verili fiyatlar üretim fiyatının altına inmiştir ve dolayısıyla da toplam toplumsal ürünün gerçekleştirilmesi, yani hem değer ve hem de doğal biçimiyle yerine konması olanaksız hale gelerek artı-değerin realize edilmesi engellenmiş olur.

Marx demiştir ki, bir dönemdeki değer ile aynı metaların daha sonraki döneme ait değerleri arasındaki ilişki ya da bunların karşılaştırılması “sermayenin dolaşım sürecinin temel ilkesidir.” İşte bu değerler arasında ciddi bir uçurum ortaya çıktığı anda ve yerde sermaye yıkımları, tahribatlar ve bunalımlar boy verir.⁸⁴

Demek ki, buradaki tüm sorun, yeniden-üretim sürecinde elde edilen değerler ve bu değerlerde maddileşmiş olan artı-değerin dolaşım sürecinde gerçekleştirilmesi tablosu içinde anlaşılır hale geliyor. Ama biz biliyoruz ki, sayısız oranda farklı sermayelerin yeniden

Üretim ya da dolaşım süreçlerinin içiçeliği ve bütünselliği rastlantısal ve işbölümünün gereğidir; bunun böyle olması bunalım için daha sağlam bir zemin hazırlar. Yeniden-retim sürecinin sürekliliği, teknik temelin zorunlu kıldığı bir durum da olsa. Ne ki kapitalist bir üretimde bu süreklilik mutlak olarak ulaşılabilir değildir.

Anlaşılır ki, üretim sürecinde üretilen artı-değerin yazgısı dolaşım sürecine bağlanmış durumdadır. Her ne kadar metalar üretilmiş ve artı-değer de, bu anlamda, bunlarda maddileşmişse de, üretim süreci bunalım öğesini içerir ama, onun fiili bir bunalıma dönüşmesine dolaşım süreci aracılık eder ve bunalım tam da bu alanda ortaya çıkar.

Marksist teori berrakça çözümlemiştir ki; artı-değer dolaşımda doğmaz ama dolaşımda gerçekleştirilir. Marx, sermayenin tüm üretim sürecini, hem üretim ve hem de dolaşım sürecini kapsar der. Ancak, hareket olarak anlaşılan ve anlaşılması gereken sermayenin hareketinde bu iki süreç, sermayenin bu iki sürecinin bütünü olarak ortaya çıkar. Buradaki sermaye hareketi, hem üretim süreci, hem dolaşım süreci ve dolayısıyla hem emek-zamanı ve hem de dolaşım zamanının içsel birliği olarak varolur. Ne ki diyalektik olarak ifade edersek, bu süreçlerin "içsel birliği" de ancak "dışsal karşıtlığında" dile gelir. Kutupsal karşıtlığın birliğinin ikiliği.

Bu iki evre ile ilgili olarak, yani üretim ve dolaşım evresiyle ilgili olarak şu son derece önemli saptamalarda bulunur Marx:

"Bir bütün olarak dolaşım süreci ya da bir bütün olarak sermayenin yeniden-üretim süreci, sermayenin üretim evresinin ve dolaşım evresinin birliğidir, öyle ki bu iki süreci ya da evreleri içerir. ...Bunalımı yadsıyan ekonomistler sonuç olarak, bu iki evrenin birliğini ne sürerler. Eğer birlik olmasalardı da yalnızca ayrı olsalardı, o zaman birlikleri zorla kurulmazdı, ve dolayısıyla bunalım olmazdı... Bunalım, birbirinden bağımsızlaşan etmenlerin birliğinin zor yoluyla kurulması ve esas olarak tek ve bir olan etmenlerin zor yoluyla ayrılmasıdır."⁸⁵

Sorun burada, üretim ve dolaşım süreçlerinin yollarının ayrılmasıdır; bu süreçler, üretim ve dolaşım süreçleri, birbirinden ayrı

duruma düşünce ya da “birbirinden bağımsız duruma gelir gelmez” bunalım sökün eder. Marx’ı bir kez daha yinelersek, bunalım, üretim sürecinin, birbirinden bağımsız duruma gelen evrelerinin birliğinin zorla vurgulanmasından başka bir şey değildir.

Daha yakından bakalım soruna.

Doğrudan üretim sürecinde, her kapitalistin ilk ve en temel amacı olan artı-değer metalarda maddeleştikten sonra, bu metaların satılması için ikinci ve en önemli yanını oluşturur. Eğer metalar satılırsa sorunun önemli bir yanı çözümlenmiş olur. Çünkü, bu satıştan sonra gelen aşama, yani alış, meta satışı kadar zor olmaz; çünkü satışla elde edilen parayı bir başka metayla değiştirmek, ilk değişimden çok daha kolaydır. Ama tam da burada bir sorun daha karşımıza çıkar ki, o da paranın kendi yapısında var olan ve ödeme aracı rolüyle kendi yapısında var olan çelişki kendisini ortaya koymadığı sürece bu böyledir. Yok eğer para-sermaye olarak paranın kendisinde verili olan çelişkileri çok çeşitli nedenlerle ortaya çıkarsa, bu değişim de sorunlarla iç içe yürür ve hatta sermaye tahripleri ve yıkımlarına dek uzanır dolaşım süreci.

Yeniden meta-sermayemize dönersek.

Ne ki üretilen metaların satılma olanaksızlığı bunalımı davet eder. Burada satım alımdan ayrı düşer. Yani, metaların basit başkalaşım süreci bunalım olasılığı için bir temel oluşturur. Her ne kadar alım ve satım, iki ayrı evreyi ifade eden bir tek süreci tanımlıyorsa da ve dolaşısıyla iki evrenin birliğini temsil ediyorsa da, metanın gelişimi hareketi, bu iki evrenin ayrılığı ve bağımsız hale gelmesini içerir. Alım ve satımın birbirinden ayrı düşmesi bunalımın ilk biçimidir. Buradaki bunalım olasılığı, metanın gelişmesi içinde, içinden geçtiği evrelerin hem birbirlerini zorunlu olarak tamamlamaları gerçeğinden ve hem de bu evrelerin birbirinden ayrık biçimler olması ve dolayısıyla zamanda ve mekanda birbirinden ayrılabilen, birbirinden sapan biçim ve evreler olması gerçeğinde yatar. Satma ve satın alma arasında yalnızca birlik değil, ayrılık da vardır. Satma ve satın alma iki ayrı süreç de olsa, bu, iki evrenin hareket halindeki birliğidir de. Ama bu birliğin birbiriyle koptuğu, çatıştığı ve ayrıldığı yerde çelişkiler derinleşerek bunalıma bir temel oluşturur.

Bu ayrılık diyor Marx, “ticari bunalımların genel olanağını da teşkil eder.”⁸⁶

Değişim değeri ile kullanım değeri, meta ile para ve metanın birliğinin kendisinde yer alan çelişkisi, metanın başkalaşım sürecinde baştan sona mevcuttur; ve bu saklı çelişki, bunalım için genel bir çerçeve ve fiili bunalımın ileriki evrelerde ortaya çıkması için bir temel oluşturur. Bundan şu anlaşılır ki, gerçek ya da fiili bunalım kendisi ya da onu ortaya koyan unsurlar, bu temelin ya da çerçevenin kendisi içinde değildir; metanın sermayeye gelişiminin ileriki evrelerinde ortaya çıkar bunalım.

Öte yandan, paranın kendi yapısında var olan ve ödeme aracı rolünde ortaya çıkan çelişkinin bunalıma bir çerçeve sunmasıdır. Sermayenin başkalaşım sürecidir bu çerçeve. Birincisi, paranın “dolaşım aracı” olarak işlev görmesidir ki, bu, alım ve satımın birbirinden ayrılmasıydı. Öte yandan paranın “ödeme aracı” olarak işlev görmesidir. Burada para iki farklı iş görür. Birincisi onun “değer ölçütü” olması ve ikincisi ise “değer gerçekleştiricisi” olmasıdır. Bu iki farklı yön birbirinden ayrılırsa, burada da sorun ortaya çıkar. Meta pazara çıktığında satış sırasında bir değere sahiptir. Eğer bu satıldığı andaki değeri ile, paranın değer ölçütü olarak hareket ettiği andaki değeri arasında bir farklılık varsa ve dolayısıyla bir önceki değeri bir sonraki değeri kadar değilse, böyle bir durumda metaların satışından elde edilen para ile karşılıklı yükümlülükler yerine getirilemez ve “geriye akışta” tıkanma başlar ve bunalım!

Burada sorun, paranın ödeme aracı olarak içerdiği çelişkide yatmaktadır. Paranın ödeme aracı rolüyle ortaya çıktığı anda eğer ödemeler zincirinde herhangi bir nedenle bir kopukluk olmazsa, yani metanın satıldığı andaki değeri ile paranın değer ölçütü olarak hareket ettiği andaki değeri arasında bir farklılık yoksa, yani ödemeler denkleşmişse; para, burada, değerlerin “ideal ölçüsü” rolünü pürüzsüz yerine getirir. Yok eğer bir fark doğmuşsa, yani denkleği bozan sarsıcı dalgalanmalar ortaya çıktığında, burada, ödemeler zinciri “ani ve sert bir şekilde kesintiye” uğrar ve; para, “değerler ölçüsü olarak sahip bulunduğu uçucu ve akışkan olan hayali biçiminden, ansızın, katı olan para biçimine ya da ödeme aracı biçimine geçer.”⁸⁷

Ve Marx'ın sözleriyle:

“Kredi sisteminden ani olarak nakit sisteme dönülmesi, pratikteki paniğe teorik korkuyu ekler ve dolaşımın etkenleri, kendi ekonomik ilişkilerinin anlaşılması olanaksız gizemi karşısında titrerler.”⁸⁸

Anlaşılır ki, kapitalist üretim tarzında, emeğin genel biçimi olarak para, emeğin içindeki saklı olan çelişmelere gelişme olanağı sağlayarak onların patlamalara varmasını sağlar.

Sonuç; tıkanma, panik ve iflaslar eşliğinde bunalım. Marx bunu, dünya pazarının, para bunalımı denen bunalımlarının özel evresi olarak değerlendirir.

Bu demektir ki, bunalım, alım ve satımın ayrılmasında, çatışmasında ve dolayısıyla zor yoluyla çekidüzene sokulmasından, paranın ödeme aracı rolü üzerinden karşılıklı yükümlülüklerin yerine getirilememesinden ve dolayısıyla ödeme aracı olarak paranın özünde varolan çelişkinin fiilen ortaya çıkmasından kaynaklanır.

Marx diyor ki:

“Metaların dolaşımının yapısında saklı bulunan, paranın dolaşımıyla daha da gelişen –böylece bunalım olasılıklarını da geliştiren– çelişkiler, sermayede kendilerini otomatik olarak yeniden-üretirler; çünkü gelişkin düzeyde meta dolaşımı ve para dolaşımı yalnız sermaye temelinde ortaya çıkar.”⁸⁹

Genel olarak söylemek gerekirse, metanın sermayeye doğru gelişmesi, onun sınırlılıklarının ve bunalımlarının da gelişmesi sürecidir; bu süreç kapitalizmi güçten düşüren etmenlerin de açığa çıkıp sermayeyi çöküşe sürüklediği ve çelişmelerinin yeniden-üretildiği bir gelişme sürecidir.

Ve, sermayenin nasıl üretildiği sorusunda yatar bunalımın kendisi. Bu soru, karşılığını, yeniden-üretim süreci ve dolayısıyla dolaşım sürecinde bulur. Üretimin kendisi doğrudan değerlenme ögesini içermediğine göre, bu değerlenmenin dolaşım sürecinde gerçekleşmesi zorunluluğu ve bu sürecin de doğrudan üretim süreciyle özdeş olmaması, ayrı ayrı yerlerde duruyor olması ve dahası hem mantıken ve hem mekan ve zaman açısından ayrı olması, değerlenme süreci-

nin önüne değersizleşme engelini de koyarak sermayeyi terletir ve de kriz kapıyı çalmada gecikmez.

Yeniden-üretim sürecinde anormal dalgalanmalara yol açarak bunalıma götüren bir başka etmen de, paranın, üretken sermayenin unsurlarına dönüştürülmesi sırasında ortaya çıkan değer dalgalanmalarıdır. Değişmeyen sermayenin sabit ve döner parçalarındaki bir farklılık, örneğin, döner parçasının değerindeki artmaya yol açan bir değişme, üretim sürecinin verili durumdaki düzeyini sürdürmeye yetmez olur. Yeniden-üretim sürecinin aynı düzeyde yinelenmesi imkansız hale gelir ve her şey alt-üst olur. Çünkü, sermayenin, üretken sermayenin çeşitli parçalarına yeniden dönüştürülmesi için gerekli para payları bozulur; örneğin, döner sermaye parçası ile sabit sermaye parçası arasındaki ilişki alt-üst olur ve hem sabit sermayenin bir bölümü kullanılmadan kalır ve hem de bu sabit sermayeyi üretken biçimde tüketen işçilerin bir bölümüne yol verilir. Yeniden-üretim sürecindeki bu alt-üst oluş bunalıma varır. Ve üstelik bu alt-üst oluş, diğer alanlardaki yeniden-üretimdeki altüst oluşları da tetikleyebilir. Bu, bu alandaki üretimin nesnelere başka alanlardaki üretim sürecine üretim aracı olarak girmesi durumunda olur. Anlaşılır ki, bırakalım bir alandaki üretimin diğer alandaki üretime üretim aracı sağlamasını, dünyanın artık bir tek fabrikaya dönüştüğü, ve dolayısıyla üretimin de küresel çerçevede bir tek fabrikada yerine getirildiği koşullarda, her alan, birbirlerinin üretimlerine üretim aracı sağlar duruma gelerek, bir alandaki krizi diğer alanlara taşımada durumu daha da karmaşıklaştırarak krizi daha açık hale getirmiştir.

Yalnızca metanın paraya çevrilmesinde değil, paranın metaya çevrilmesinde de sorunlar yaşanır. Elbette ki, paranın metaya çevrilmesi metanın paraya çevrilmesi kadar büyük güçlükler içermez ama, gene de, bu süreç de, dolaşım sürecinin kesintiye uğramasına neden olabilir. Marx diyor ki, paranın yeniden-üretim koşullarına dönüştürülmesinde sorun yalnızca aynı kullanım değerlerine aynı türde çevrilmesi değildir; daha da önemli olanı, yeniden-üretim sürecin devamlılığı için bu kullanım değerlerinin yeniden eski değerlerinden elde edilebilmesidir. Eğer bu çizgide yeniden-üretim sürecini yeni-

leyecek öğelerin fiyatında bir değişim yaşanırsa, bunun kısmi bunalıma ya da daha da genişleyen bir bunalıma varması kaçınılmaz olabilir. Bu demektir ki, dolaşım sürecinde sorun salt metanın paraya çevrilme sorunu değil, paranın metaya çevrilmesi sürecinde de anormallikler ortaya çıkar.

Öte yandan bir bunalım, metaların paraya dönüştürülme “ivedi zorunluluğu” dolayısıyla da ortaya çıkar. Bilinir ki, meta-sermayeler geniş bir pazar alanına yayılmak ve orada yer kapmak için kıyasıya rekabet eder. Pazara sürekli bir meta akışı vardır. Metalar bayilerde satılmadan durduğu, pazarda beklediği halde bile, bu akış durmaksızın devam eder. Pazara sürülen metalar görünüşte pazarda massedilmiştir ama gerçekten de bunlar hala pazarda müşterileri beklemektedir; oysa ödeme vadesi çoktan geçmiştir. Böyle bir durumda, gecikenler, metalarını ne olursa olsun elden çıkarmaya çalışırlar. Ödeme süreleri geldiği halde metalar hala pazarda satılmayı bekliyorsa, bu durumda iki şey olur: Ya meta sahipleri iflasını ilan eder ya da ucuza da olsa metasını satmak durumundadırlar. Burada sorun, metaların zamanında satılması ivedi zorunluluğudur. Eğer bu metalar zamanında satılamazsa, karşılıklı yükümlülükler zamanında yerine getirilemez ve yeniden-üretim süreci arızalanarak, kendisini yeniden üretemez ve Marx’ın sözleriyle “bunalım patlak verir”. Çünkü burada yeniden-üretim sürecinin sürekliliği kesintiye uğramıştır.⁹⁰

Dahası, sayısız üretim alanları arasındaki karşılıklı bağımlılık esasına dayalı bir toplumda, toplam toplumsal sermayenin yeniden-üretimi bir dizi güçlüğü, sermaye tahriplerini ve bunalımları içerir. Zira biz biliyoruz ki, her bir sermayenin birbirinden bağımsız ve ayrı olarak üretim yaptığı çelişkili uyumsuz bir iktisadi bütündür kapitalist toplum. Bu bütünlük, kendi içinde sürekli olarak parçalanan, ayrılan, dağılan ve yeniden oluşan parçalardan oluşur. Binlerce noktadan hareket eden ve binlerce noktada bu hareketini bitirip yeni bir harekete başlayan birçok sermaye, ancak durmaksızın doğrudan üretim ve dolaşım sürecini başarıyla kat ederek kapitalist yeniden-üretim sürecini tamamlayabilir.

Ne ki, toplam toplumsal üretimin gerçekleştirilmesi bir dizi dalgalanmalar ortasında kendi dengesine kavuşabilir; süregelen bir uyumsuzluğun sürekli düzeltilmesi gerekli dengeyi sağlar. Bu denge ve oranı sağlayan araç da bunalımın kendisidir. Sistem, bozulan ve kurulan denge ortasında yol alır ve bu da krizle sağlanır. Plansızlık, rastlantı ve anarşi üzerine kurulu bir toplumda, artı-değer gerçekleştirilmesinde olsun, değişmeyen sermayenin gerçekleştirilmesinde olsun, değişen sermayenin gerçekleştirilmesinde olsun, tüketim maddelerinden oluşan ürünün ve üretim araçlarından oluşan araçların gerçekleştirilmesinde olsun, kapitalist üretim ve yeniden-üretim sürekli güçlükler içinde yürür. Bu süreç ancak yalpalamalar, dalgalanmalar, altüst oluşlar ve krizler olmaksızın yürümez; Lenin'in sözleriyle, "bu türden 'güçlükler' ve bunalımlar olmaksızın, genel olarak, hiçbir kapitalist üretim, ayrı ayrı üreticilerin tanımadıkları bir dünya pazarı için üretimleri, söz konusu olamaz."⁹¹

Marx'ın uzunca pasajındaki çözümlemesiyle:

"Ama, mademki, bir yanda bir dizi salt alım, ve öte yanda da bir dizi salt satım olmak üzere yalnız tek taraflı değişimler yapıyor –ve gördük ki, kapitalist temel üzerinde, yıllık ürünü normal değişimi böyle tek taraflı başkalaşimleri zorunlu kılmaktadır-, o zaman denge, ancak, tek taraflı alımlarının değer tutarının, tek taraflı satışların değer tutarına eşit olduğu varsayımı ile sağlanabilir. Meta üretiminin, kapitalist üretimin genel biçimi olması gerçeği, burada paranın yalnızca dolaşım aracı rolünü değil, para-sermaye rolünü de oynadığı, ve bu üretim biçimine özgü bazı normal değişim koşullarını ve dolayısıyla, ister basit ister genişletilmiş olsun yeniden-üretimin normal akışının koşullarını sağladığı anlamına gelir; bu koşullar, bu dengenin kendisinin, bu üretimin kendiliğinde niteliği yüzünden bir rastlantı olduğu için, bu kadar çok anormal hareket koşulları, bu kadar çok bunalım olasılıkları haline gelir."⁹²

Sermayeye dayalı üretim ve dolaşım süreci ya da bu ikisinin birliği olarak yeniden-üretim süreci, sisteme inatla yapışmış bulunan krizlerin ana rahmidir. Krizler başka yerde değil, yalnızca bu alanda gelişir ve belli bir olgunluk aşamasından sonra da sistemi güçten dü-

şürerek yıkıma sürükler. Bunalım olasılığı ya da “en genelleştirilmiş” ifadesiyle bunalımın fiili bunalıma dönüştüğü yerdir bu alan. Sermayenin çelişme ve uzlaşmazlıkları tam da bu alanda yeğînleşerek sistemi kilitler. Bunalımla birlikte, sistemin tüm çelişmeleri kolektif olarak patlak verir.

Burada aktarılması gereken bir önemli nokta daha kalıyor geriye: Sabit sermayenin ömrünün ve yenilenmesinin krizler üzerindeki etkisi. Bu nokta son derece önemlidir. Biz biliyoruz ki, sabit sermayenin dayanıklılığı ve değer büyüklüğü kapitalist üretimin ilerlemesiyle birlikte artar. Ama öte yandan aynı gelişme çizgisi, sabit sermayenin ömrünü, “üretim araçlarındaki sürekli devrimler ile kısal(tır)”.

Marx’a kulak veriyoruz:

“Modern sanayiın temel dallarında bu yaşam çevriminin ortalama on yıl olduğu varsayılabilir. Ne var ki, biz, burada, kesin rakamlarla ilgili değiliz. Şu kadarı açıktır: bu süre içerisinde sermayenin sabit kısmı tarafından hareketsiz tutulduğu birkaç yılı kapsayan birbiriyle bağıntılı devirler çevrimi, devresel bunalımlara maddi bir temel sağlar.”⁹³

Bu şu anlama gelir ki, her sabit sermayenin ömrünün tamamlanmasına vardığı nokta, sermayenin krizine yol açan maddi temeldir de. Öte yandan, Stalin’in sözleriyle, krizden çıkışın işaretini veren ve “atılımın başlangıcını bildiren” şey de, “sabit sermayenin biraz ciddi bir yenilenmesine doğru”⁹⁴ bir eğilimin ortaya çıktığı mecradır.

Krizlerin eskiye oranla daha sık ve düzensiz gelişmesinde, üretim araçlarındaki sürekli devrimler üzerinden bu araçlardaki sürekli bir değişiklikten dolayı, sabit sermayenin ömrünün bu araçlar daha fiziki olarak tükenmeden önce manevi değer kaybına uğrayarak çok sık yenilenme zorunluluğuyla karşı karşıya kalarak ömürlerinin tükenmesidir. Bu durum, krizlerin sıklaşmasının, aralıklarının düzensizleşmesinin ve hatta süreğen bir kronik durgunluk halinin maddi temelini oluşturur.

V. BÖLÜM

KRİZE YOLA AÇAN ÇELİŞME VE UZLAŞMAZLIKLAR

KAPİTALİST ÜRETİM SÜRECİ, ÇELİŞME VE UZLAŞMAZLIKLAR YATAĞIDIR

Kriz hakkında, Marx'ın çoğu kişi tarafından bilinen klasik formülünü vererek konuyu sürdürüelim:

“Bunalımlar, daima, mevcut çelişkilerin ancak geçici ve zora dayanan çözümleridir. Bunlar, bir süre için bozulmuş dengeyi tekrar kuran şiddetli patlamalardır.”⁹⁵

Bu aynı düşünceyi, Lenin de, Avrupa Birleşik Devletleri Şiarı Üzerine makalesinde, tek tek kapitalist devletlerin ekonomik gelişmesinin eşitsizliğini dile getirdiği yerde şöyle açıklar:

“Kapitalizmde bozulan dengenin geçici olarak yeniden kurulması için sanayide krizden, politikada savaştan başka araç yoktur.”⁹⁶

Ve öte yandan bunalım; kapitalist üretim tarzının bütün çelişme ve çatışmalarının gerçek yoğunlaşması ve zor araçlarıyla düzene sokulmasıdır. Nedir şiddetli patlamalara yol açan sermayenin bu iç çelişkileri ve kaynakları?

Sermaye üzerine inşa edilmiş bir kapitalist toplumda, çelişkiler, bu sistemin kendi niteliğinden doğar; kaynak, üretim ve yeniden-üretim sürecinin kapitalist doğasıdır. Öyle ki bu doğada gerçek olan tek şey, emeği kurt açlığı ile emerek sömürmek üzerinden en fazla artı-değeri ele geçirmek için üretici güçleri mutlak bir gelişmeye doğru ileriye itme eğilimidir.

Kapitalist üretim tarzı bu yola girerken, ne değeri ve ne de onun içerdiği artı-değerin gerçekleştirilmesi koşullarını hesaba katar; ve böylece o, artı-değerin elde edilmesi ile onun gerçekleştirilmesi arasındaki çelişmeyi yeğindirir; o bu yola girerken, ne doğrudan sömürü koşullarını ve ne de bu sömürünün gerçekleştirilmesi koşullarını hesaba katar; ve böylece o, değerlenme ögesinin yolu üzerindeki değersizleşme ögesini hesaba katmayarak, yolu üzerine engeller koyar; o bu yola girerken, bu iki koşuldan ilkinin, yani doğrudan üretim koşulunun, toplumun üretici gücü koşulu ile ikincinin gerçekleştirilmesini de orantılı bağıntı ve toplumun tüketim gücü ile ve özellikle de toplumun büyük bir bölümünün tüketimini dar bir alım gücü içine hapsedmiş olan uzlaşmaz karşıtlık halindeki bölüşüm koşulları tabanına dayanan tüketim gücü ile “sınırlı” olduğunu hesaba katmaz; ve böylece o, işçiyi sömürdüğü halde bu sömürünün kapitalist bir sömürü olarak gerçekleşmesi önüne engeller koyarak sermaye kayıpları ve tahriplerine neden olur; o bu yola girerken, sermayenin kendisini üretirken aynı zamanda kendi iç çelişkilerini de ürettiği gerçeğini dikkate almaz; nihayet o bu yola girerken, kapitalist üretim ve dolaşımın içinde yer aldığı toplumsal koşulları hesaba katmaz; ve böylece, gelişmesinin iç sınırlarına gelip dayanarak, kendi gelişmesiyle çatışma haline girer.

Bu gelişme çizgisi, onda, yani sınırsız üretim amacına ulaşmak için, yani mevcut sermayenin değerini korumak ve bu değeri en üst sınırına ulaştırma amacı uğruna kullandığı yöntemler ve araçlar, sermaye yıkımlarına, sermayede değer kaybına, kâr oranında düşmeye ve emek üretkenliğinin kârları daha ileriye itemeyeceği noktaya dek gerdirek “üretim sürecinde ani duraklamalara ve bunalımlara yol açar.”

Marx’ın sözlerini yinelersek;

“Ne var ki, üretkenlik geliştikçe kendisini, tüketim koşullarının dayandığı dar temeller ile o denli çatışır bulur.”

Bu da üretim ve yeniden üretim sürecinin sürekliliğinin sağlandığı koşulları birçok noktada bozarak ani dalgalanmalara, altüst oluşlara ve bunalımlara varır. Üretimin sınırsız büyütülmesi amacı ile bu

amaca varmak için kullanılan üretim yöntemleri süreğen bir çatışma alanı olup çıkar, sermayeye dayalı üretim sisteminde: Yöntem-amaç uzlaşmazlığı.

Şimdi yukarıdaki çelişkileri daha yakından ele alalım. Gelişmesi içinde kendisiyle girdiği çatışmayı ve bu gelişmenin yeğînleştirdiği çelişmeleri hem üretim ve hem de dolaşım süreci açısından ve dolaşımıyla da yeniden-üretim süreci içinde ele alacağız. Bu sürecin tümü, kapitalist üretim tarzının tüm çelişme ve antagonizmalarının ve onu güçten düşüren etmenlerin temel tabanıdır.

Önce, üretim sürecinin çelişmeleri açısından ele alalım.

I/ARTI-DEĞERİN GERÇEKLEŞTİRİLMESİNDE ZORLUKLAR

Kapitalist üretim süreci artı-değer üretiminden ibarettir; elbette ki, o aynı zamanda sermayenin kendisinin üretimidir de. Ve asıl güçlük gösteren yer de burasıdır. Emek ve sermayenin kendisini genişletme süreci olarak sermaye üretiminin dolaysız süreci, bir dizi güçlükler ortaya çıkarır. Artı-değerin elde edilmesi ve onun gerçekleştirilmesi; bir sürecin, kapitalist yeniden-üretim sürecinin iki ayrı evresi ya da Marx'ın özgün sözcüklerini kullanırsak, iki ayrı “perdesi”ni oluştururlar. Birinci evre, yani doğrudan üretim süreci evresinde, artı-değer üretilir. İkinci evrede, dolaşım evresinde ise, elde edilen ya da üretilen bu artı-değer realize edilir, yani gerçekleştirilir. Ve böylece, sermaye de değerlenmiş olur. Fiili üretim sürecinde, sermayenin sızdırdığı artı-değerin ortaya çıkabilmesi için, değer ve bunun içerdiği artı-değerin ilk önce dolaşım sürecinde gerçekleşmesi, bu sürecin zorunlu bir koşuludur. Dolaşım, üretimin yolu üzerinde aşılması gereken bir eşiktir.

Marx, bu sürecin genel tablosunu, Grundrisse adlı çalışmasında şöyle açıklar:

“1) Artı-değerin yaratılması ya da doğrudan üretim süreci. Sonucu: ürün. 2) Ürünün pazara getirilmesi. Ürünün metaya dönüşmesi. 3) a) Metanın normal dolaşıma girmesi. Metanın dolaşımı. Sonucu:

Paraya dönüşüm. Bu sonuç, normal dolaşımın ilk evresi olarak ortaya çıkar. b) Paranın üretim koşullarına geri dönüşümü: paranın dolaşımı; normal dolaşımında metaların dolaşımı ortaya çıkar ve para dolaşımı her zaman iki değişik özneye bölünür. Sermaye önce meta olarak, sonra para olarak dolaşır ve vice versa. 4) Üretim sürecinin yenilenmesi, burada, bu da, başlangıç sermayesinin yeniden-üretimi ve artı-sermayenin üretim süreci olarak ortaya çıkar.”⁹⁷

Görülüyor ki, yeniden-üretim sürecinin sürekliliği, üretim sürecinin, yolu üzerindeki dolaşım sürecini başarıyla geçmesine bağlıdır. Sermaye yeniden-üretimine başlayabilmek için Marx’ın yukarıda sıraladığı merdivenlerin tümünden geçmek, yani, dolaşım aşamalarını, dönüşümün verili uğraklarını geçerek ya da geçtiği ölçüde sermaye olarak yoluna devam edebilir; ama nedir ki, bu evreler onun değersizleşme evreleridir de.

Sorunlar tam da birinci evrenin, doğrudan üretim süreci evresinin, ikinci evreye, dolaşım evresine geçişi sırasında ortaya çıkar. Dolaşımsa, sermayenin yaşam ağacına kavuşması için, değerini koruması ve çoğaltması için kaçınılmaz koşuldur ve sermayenin doğasının konmuş bir koşuldur. ⁹⁸ Artı-değer üretimi koşullarıyla artı-değerin realize edildiği (gerçekleştirildiği) koşullar özdeş değildir. Çünkü artı-değer, doğrudan üretim sürecinde şekillendiği halde, bunun gerçekleşmesi dolaşım sürecinde olur. Anlaşılır ki, bu değer, rekabet koşulları altında ve piyasada gerçekleşmesi de yalnızca pazar koşullarına bağlıdır.

Kapitalist üretim sürecinin birinci evresinde üretilen artı-değerin realize edilebilmesi için artı-değerin maddeleştiği metalar yığınının satılması zorunludur. Ürün olarak üretim sürecinden çıkan meta-sermayenin para-sermayeye dönüşmesi gerekir ki, artı-değer realize edilerek kapitalist sömürü gerçekleştirilebilsin. Yaratılan değer artı-değere dönüşmesi ve kapitalist sömürünün gerçekleşmesi için üretilmiş bulunan meta kitlesinin elden çıkarılması gerekir. Elden çıkarılması, yani satılması gerekir ki, metalarda cisimleşen karşılığı ödenmemiş emek, kapitalist sömürüye dönüşebilsin. Süreç, birinci evrede çakılı kalırsa, salt maddeleşmiş emeğin taşıyıcıları olarak mu-

azzam metalar kitlesi elde edilmiş olur; daha öteye gidildiğinde yani bu kitle dolaşım süreci aracılığıyla satıldığında ancak, bu metalarda maddeleşen emek, artı-değeri gerçekleştirir.

Dolayısıyla, kapitalist üretim sürecinin birinci evresinde yaratılan tüm metalar kitlesinin satılması, bir engel olarak dikilir sermayenin karşısına. Çünkü, bu kitle, hem değişen sermaye, hem değişmeyen sermayeyi yerine koyan kısımdır ve hem de artı-değeri temsil eden parçalardan ibarettir. Eğer herhangi bir nedenle bu ürün satılamazsa; meta-sermaye, potansiyel para-sermaye niteliğini yitirir. Daha da önemlisi; bu, artı-değerin gerçekleştirilememesi demek olur. Ve nihayet bu, yalnızca artı-değerin realize edilememesi demek olmaz; ama aynı zamanda sermayenin şu ya da bu oranda tahrip edilmesi, yok olması demek olur.

Marx'ın değerlendirmesiyle:

“Eğer bu yapılmaz ise, ya da kısmen veya üretim-fiyatlarının altında kalan fiyatlarla yapılırsa, işçi aslında sömürülmüştür, ama bu sömürü, kapitalist için sömürü olarak gerçekleşmemiştir ve bu durum, işçiden sızdırılan artı-değerin, hiç gerçekleştirilmemesi ya da kısmen gerçekleştirilmesi, ve hatta, sermayenin kısmen ya da bütünüyle kaybedilmesiyle sonuçlanır.”⁹⁹

Bunun nedeni, doğrudan sömürü koşulları ile bu sömürünün gerçekleştirilmesi koşullarının özdeş olmaması çelişkisinde yatar. Bunun nedeni, kapitalist üretimin, içinde yer aldığı koşulları dikkate almadan üretici güçlerde mutlak gelişmeye doğru bir eğilim taşımasıdır. Üretici güçlerdeki her gelişme ve sıçrama ise devasa boyutlarda meta kitlesine yol açar. İşte sorun burada başlar. Metanın yazgısı, doğrudan üretim sürecinin yolu üzerindeki dolaşım sürecine bağlanmış olur. Çünkü bu süreç, yani dolaşım; sermayenin, üretim sürecinde yaratılmış olan değeri gerçekleştirdiği süreçtir. Dolaşım da, “ücretli emeğe dayalı üretim olarak sermaye (nin) hareketin (in) bütününe zorunlu bir koşulu ve bir ögesi”dir.¹⁰⁰ Bu şu anlama gelir ki, kapitalist üretim sürecinin “ürününün doğrudan biçimiyle değer olmaması”¹⁰¹ durumu; artı-değerin üretildiği koşullar ile artı-değerin gerçekleştirildiği koşullar arasındaki çelişkiyi keskinleştirerek sermaye üretiminde rahat-

sızlıklara neden olur. Çünkü, üretim dolaysızca değer değildir ve bundan dolayıdır ki, üretim, sermayenin kendi değerlendirilmesiyle dolaysızca özdeş değildir; dolaşımın ve tüketimin sınırları, doğrudan üretimin doğrudan değer olmasına ayak bağı olur.

Görülüyor ki, sermayenin üretim sürecini geride bırakıp pazara dönmesinde; pazar, sermaye için, onun hareketi yolunda bir engel haline gelir. Sermaye, her seferinde, aşılması gereken bu engel ile karşı karşıyadır ve kimi zaman bu engeli aşamayı piyasada kendisini boğar.

Doğrudan sömürü koşulları ile bu sömürünün gerçekleştirilmesi koşulları hem zaman hem mekan ve hem de mantıken birbirinden farklıdır ve “biri ötekine dışsal süreçlerdir.”¹⁰² Doğrudan üretim süreci ile dolaşım süreci, fiili üretim sürecini teşkil etmelerine karşın, bu sürecin, yeni oluşumlar ve bunların yol açtığı yeni biçimler içinde iç ilişkilerinin bağı yitip gider ve böylece üretim ilişkileri birbirinden koparak değeri oluşturan ögeler birbirinden bağımsız ögeler haline gelirler. Üretim ve değerlendirilmenin içsel birliği dışsal koşullarla sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla, onların birliği, doğrudan birlik değil, koşullara bağlı bir birlik olarak süreçte yer alır. Marx’ın çözümlediği gibi, birinden ötekine geçiş salt rastlantıya bağlıdır. Ve de içsel birliklerine karşın, dışsal bir bağımsızlık içindedirler ve biri ötekinin varlık-konusudur. Bu iki süreç, bir yandan birbirini öngörürken, öte yandan dışta da. Sermaye, bu süreçlerde, bir biçimden çıkıp diğer biçime bürünürken su gibi terler ve zaman zaman bu ter gölünde boğulur da.

Görülüyor ki, doğrudan üretim sürecinden çıkan meta, potansiyel meta sermayedir ve yazgısı, herhangi bir metayla aynıdır. Her metanın paylaştığı ortak yazgıyı paylaşır. Meta-sermaye olarak dolaşım engeline mi takılacak; yoksa paraya çevrilebilecek mi? Meta, pazarda alıcı bulup satılabilecek mi; yoksa yıkıma mı uğrayacak? Bu soruların karşılığı rastlantıya bağlıdır. Anarşi içinde anarşiyle işleyen bir toplumda başka türlü de kapitalist toplumun doğasıyla uygunluk arz etmez.

Kapitalist üretimin içinde yer aldığı bu koşullar, üretimin yolu üzerindeki dolaşım engeli, üretimin doğrudan biçimiyle değer ol-

mayıp onun bu değerenmesini dolaşım sürecinde gerçekleştirmesi, kapitalizmin, kendisinden kurtulamayacağı bir iç çelişkisidir. Burada temel nokta olan dolaşım, sömürünün gerçekleştirildiği kapitalist üretim sürecinin ikinci perdesidir. Bu perde, yani sömürünün gerçekleştirildiği aşama; birincisi, sayısız üretim alanlarının aralarındaki orantılı bağıntı ile ve ikincisi ve de daha önemlisi, tüketim gücü ile sınırlanmıştır. Üretici güçlerin gemlenmemiş gelişmesinin yol açtığı aşırı-üretim, tam da bu alanda, doğrudan sömürü koşullarının gerçekleştirildiği bu tablo içinde toplumun sınırlı tüketim duvarına çarpar.

Demek ki, dolaşıma bağımlı hale gelen bu bütünsel süreç de, birinci engel tüketimdir. Bu da metalara olan gereksinimle ilintilidir. İkincisi ise metaya bir eşdeğerin bulunması zorunluluğudur. Sermayenin tüm yeniden-üretim süreci, bu engelin üstesinden gelme çabasıdır; sonunda bu engele takılarak kendi içinde yıkılsa da. Ama daha da önemlisi, ödeme gücüyle desteklenen taleple ilgili olanıdır.

Marx der ki:

“Ne var ki, üretkenlik geliştikçe kendisini, tüketim koşullarının dayandığı dar temeller ile o denli çatışır bulur.”¹⁰³

Çatışır bulur çünkü, tüketim koşullarının dayandığı dar temeller, yani toplumun tüketim gücünün sınırı, ne toplumun mutlak üretici gücü ve ne de mutlak tüketim gücü ile belirlenir. Toplumun ezici bir kesiminin tüketimini, üretkenlikteki muazzam artışa rağmen, zorunlu geçim araçları sınırlarına hapseden, ya da bu tüketimi dar sınırlar içinde sınırlayan ve daraltan bir asgariye indirgeyen “uzlaşmaz karışıklık halindeki bölüşüm koşulları temeline dayanan tüketim gücü ile belirlenir.”

Dolayısıyla sermayenin çelişkisi, ne artı-değerin üretildiği ve ne de gerçekleştirildiği koşulları; ne de doğrudan sömürü koşulları ile ne de bunun gerçekleştirilmesi koşullarını dikkate almadan üretici güçlerde mutlak bir gelişmeye doğru yol almasıdır.

Marx'ın vurguladığı gibi:

“Oysa, kapitalist üretim tarzının çelişkisi, sermayenin içerisinde

hareket ettiği ve tek başına hareket edebildiği, özgül üretim koşulları ile sürekli çatışma içerisine giren, üretici güçleri mutlak bir biçimde geliştirmeye doğru bir eğilim taşımamasından doğar.”¹⁰⁴

Zira:

“Toplumsal emeğin üretici güçlerindeki gelişme, sermayenin tarihsel işlevi ve varoluş nedenidir.”¹⁰⁵

Ne var ki, sermayenin bu varoluş nedeni, onun, gelişmesi içinde, kendisini güçten düşüren unsurların ve yıkıma sürükleyen etmenlerin de kendisi olur çıkar kapitalist üretimde.

Görülüyor ki, sermaye, meta üretimine dayalı kapitalist üretimin gerçek engeli olarak ortaya çıkıyor. Sermayenin kendi değerini koruduğu ve bu değeri en üst sınıra ulaştırmada kullandığı yöntemler, onun sınırsız üretim amacıyla süregelen bir çatışma alanı haline gelir.

Bir yanda sermayenin kendisini genişletme ve kitlesel üretim ve belli bir sermaye ile en fazla artı-değeri ele geçirme amacı; öte yanda toplumsal emeğin üretkenliğini hiçbir koşula bağlı olmadan geliştirme yolunda kullandığı yöntemler arasındaki çelişki; bir yanda toplumun üretici güçlerinin hiçbir koşula bağlı olmadan gelişmesi; öte yanda sermayenin kendisini genişletmesi süregelen bir araç-amaç çatışması, sermayenin değerlenme sürecinin bir iç çelişkisi olarak kalır. Metanın sermayeye gelişim sürecinde sermayenin doğasından kaynaklanan sınırlar, yani onun değerlendirirken, çoğalırken gelişmesi içinde emek ve değer yaratmaya koyduğu sınırlar, onun, bunları sınırsızca genişletme ve geliştirme mutlak eğilimi ile çelişki içinde hareket eder.

Marx'ı yinelersek:

“Kapitalist üretim tarzı, bu nedenle, maddi üretim güçlerinin gelişmesi ve uygun bir dünya piyasası yaratılmasının tarihsel bir aracı olup, aynı zamanda da, bu tarihsel görevi ile, buna uygun düşen kendi toplumsal üretim ilişkileri arasında sürekli bir çatışmadır.”¹⁰⁶

Evet, o, yani sermaye, bu çelişkilerinden kurtulmak için, üretimi iç alandan dışa doğru yayarak ve böylece dünya pazarına doğru, yani “iç pazarın, dış pazara, koloni pazarına ve dünya pazarına doğru” ge-

nişleterek kurtulmak istese de, bu çelişkiden kurtulmak için giriştiği her çaba, bu iç çelişkileri daha büyük oranda ortaya koymadan edemez. Zira, bu çelişkiler onun kendi doğasından kaynaklanan çelişkilerdir; sermayenin bunlardan kurtulmak için verdiği her çaba, bu yatağın, çelişkilerin yeniden-üretimi önündeki hiçbir engeli ortadan kaldıramaz; tam aksine bu çelişkileri her seferinde “hem de daha heybetli ölçekte koyarak becerir”.¹⁰⁷

Kapitalizmin krizleri, bu çelişme ve uzlaşmazlıkların ürünüdür ve kapitalizmin sayısız çelişkilerinin şiddete dayalı geçici çözümleridir. Anormal dalgalanmalar ve altüst oluşlarla kaos ve keşmekeşe sürüklenen üretim ve dolaşım süreçlerini yeniden yerli yerine oturtan evrensel çatırtılardır.

Marx diyor ki:

“Bu üretim tarzının kendine özgü niteliği, sermayenin mevcut değerini, bu değeri en yüksek noktaya ulaştırmada bir araç olarak kullanmasıdır. Bu amaca ulaşmak için kullandığı yöntemler, kâr oranında düşmeyi, mevcut sermayenin değer kaybını ve emeğin üretkenlik gücünü, zaten yaratılmış bulunan üretici güçler aleyhine geliştirmektedir.”¹⁰⁸

Peki bu nasıl olur?

II/ KÂRLARLARDA BİR TÜR YER ÇEKİMİ YASASININ ETKİSİ

Sermaye birikiminin git gide büyümesiyle eş zamanlı olarak toplumsal emeğin üretkenliğinde artış olur. Bu artışla orantılı olarak, toplam sermayenin değişen kısmının, değişmeyen kısmına oranla, görelî ve kademeli azalmasıyla birlikte kâr oranı düşer.¹⁰⁹

Marx der ki:

“Örneğin, bir sermayenin yüzde-ellisi başlangıçta üretim araçlarına, yüzde-ellisi emek-gücüne yatırılmış olabilir; daha sonra, emeğin üretkenliğindeki gelişme sonucu yüzde-sekseni üretim araçlarına, yüzde-yirmisi emek-gücüne yatırılabilir ve bu, böyle devam eder.

Sermayenin değişmeyen kısmının, değişen kısmına oranla giderek artması yasası... her adımda doğrulanabilir.”¹¹⁰

Üretim sürecindeki canlı emek kitlesinin, harekete geçirdiği maddeleşmiş emek kitlesine oranla gittikçe azalmasıdır bu. Yani, üretken biçimde tüketilen üretim araçları kitlesi karşısında emek-gücü kitlesi azalmıştır. Dolayısıyla, toplam sermaye içinde sermayenin aktif kısmı yani değişen sermaye, pasif kısmı yani değişmeyen sermaye karşısında göreli olarak azalmaktadır.

Ve devamla:

“Görmüş olduğumuz gibi, kapitalist üretimin gelişmesiyle birlikte, değişen sermayede, değişmeyen sermayeye ve dolayısıyla, harekete geçirilen toplam sermayeye oranla nispi bir azalma olması, kapitalist üretimin bir yasasıdır.”¹¹¹

Bu düşmeye yol açan süreç, yukarıda değinildiği gibi, sermayenin değerlenmesi, yani birikimi ya da kendisini çoğaltma amacına yönelirken kullandığı araçlar ve yöntemlerdir.

Marx açıklamıştır ki, toplumun ilerlemesiyle eş zamanlı olarak ya da kapitalist üretimin genişlemesi ve gelişmesiyle birlikte, toplam sermaye içinde değişmeyen sermaye parçasında nispi bir azalma olur. Bu, Marx’ın saptadığı gibi, sermayenin kendisinden kaçınmayacağı kapitalist üretimin bir yasasıdır. Bunun anlamı şudur ki; kapitalist üretimin gelişmesiyle, onun kendine özgü üretim yöntemleri aracılığıyla, verili miktardaki değişen sermaye tarafından harekete geçirilen verili sayıda emek-gücü kitlesinin, yani işçinin, aynı sürede, gitgide artan miktarda değişmeyen sermayeyi yani sabit sermayeyi, hammaddeyi “işlediği, işlettiği ve üretken biçimde” tüketmesidir.

Bu demektir ki, toplam sermaye içinde değişen sermayenin nispi ve kademeli olarak azalması, sermayenin organik bileşimini ortalamasının üstüne çıkararak sermayenin organik bileşiminde yükselmeye neden olur.¹¹² Bunun anlamı, toplam sermaye içinde değişmeyen kısmı temsil eden sabit ve döner sermaye parçalarının, değişen kısmını temsil eden yani ücretlere, emek-gücünün satın alın-

masına ayrılan kısmına oranla daha büyümesidir. Ancak, burada küçük bir parantez açmak gerekiyor: Toplam sermayenin değişen ve değişmeyen kısımlarının farklı bileşimi sermayenin organik bileşimini etkileyerek kâr oranlarını etkiler ama; değişmeyen sermayenin sabit ve döner kısımlarının farklı bileşiminin kâr oranları üzerindeki etkisi sıfırdır. Sermayenin döner parçasının sabit parçaya göre büyük oranda olması ya da tersi durumu kâr oranını etkilemez.

Toplumsal emeğin üretkenlik derecesindeki artışla birlikte, aynı miktarda emek-gücünün, ürüne dönüştürdüğü üretim araçlarının gö-reli büyüklüğü ve kitlesi artar. Elbette ki bu, başka şeyler bir yana, esas olarak, toplumsal emeğin üretkenliğindeki artışa neden olan üretici güçlerin gelişmemiş gelişmesinin dolaysız sonucudur.

Tüm sorun, burada, sermayenin organik bileşimindeki yükselmeye dayanıyor. Zira, kâr oranındaki düşmeye neden olan anahtar budur. Ama bunun öncesi var. O da bu yükselmeye yol açan etmenlerin ya da koşulların ne olduğudur. Burada kilit nokta da, emeğin üretkenliğindeki artıştır.

Emeğin üretkenliğindeki bir artıştan diyor Marx, biz şunu anlıyoruz:

“Biz, genellikle, emek-sürecinde bir metanın üretimi için toplumsal gerekli-emek zamanının kısaltılması türünden bir değişikliği, ve belli nicelikte emeğe, daha fazla kullanım değeri üretme gücünün sağlanmasını anlıyoruz.”¹¹³

Bu, görelî artı-değerin ve dolayısıyla artı-emek zamanının büyümesi anlamına gelir. Ama ne var ki, bu, sermaye için hiç de hayra alamet değildir. Çünkü, kâr oranı, nispi artı-değer ya da nispi artı-emeğin büyümesi ile doğru değil, ters orantılıdır. Öte yandan bu, üretken güçlerin gelişmesi ile de, değişmeyen sermayenin büyüklüğü ile de ters orantılıdır. Bu demektir ki, tüm bu gelişmeler kâr oranında bir düşmeye yol açar. Çünkü, emeğin toplumsal üretkenliğindeki gelişme, bir yandan üretici güçlerin ve üretken sermayenin büyüklüğü ile, öte yandan da toplam sermaye içinde ücretlere yatırılan sermaye bölümünün nispi küçüklüğü ile kendisini ortaya koyar.

Bu Şu anlama gelir:

Toplam sermaye içinde değişen sermaye değişmeyen sermayeye¹¹⁴ oranla -nispi olarak- azalmaktadır. Ve bu, sermayenin kendisini genişletmede içine girdiği durdurulamaz mutlak yonelimdir. Marx'ın sözleriyle, “‘retimim gelişmesi ne kadar yetkinleŐirse, artıdeğerin değişmeyen sermayeye dn‘st‘r‘len parçası, değişen sermayeye dn‘st‘r‘len parçasıyla karŐılaŐtırdıęında o kadar b‘y‘k olacaktır.”¹¹⁵ Ve belirttiğimiz gibi, bu, kapitalist ‘retimim de, kaçınamayacağı bir ‘retim yasasıdır. Bu yasa, değişmeyen sermayeye oranla değişen sermayede adım adım nispi bir azalmaya ve bunun sonucu olarak da toplam sermayenin organik bileşiminde bir y‘kselmeye yol açar. Sermayenin organik bileşimindeki y‘kselme de, k‘r oranındaki bir d‘Őme ile kendisini ifade eder.

Marx'ın sözleriyle:

“genel k‘r oranındaki bu s‘rekli d‘Őme eğilimi, tam da emeiğin toplumsal ‘retkenliğindeki s‘rekli gelişmenin, kapitalist ‘retim tarzına ‘zg‘ bir ifadesidir.”¹¹⁶

Kapitalist birikim s‘reci ile birlikte, değişmeyen sermaye değişen karşısında nispi olarak azalmasına karşın, gene de mutlak olarak ‘oęalmıŐtır. Sermayeye ‘evrilecek olan ‘retim aracı kitlesi, karşısında, bu ‘oğalan kitleyi harekete geçiren değişmeyen sermayeye oranla azalarak da olsa ‘oğalan bir emek g‘c‘ kitlesi bulur. Dolayısıyla, ‘retim ve birikim s‘recinin genişlemesiyle birlikte el konulan artı-emek kitlesi de ve bu y‘zden mutlak k‘r kitlesi de geniŐlemekte ve b‘y‘mektedir. Emek g‘c‘n‘n ‘retim s‘recindeki varoluş biçimi olarak değişen sermaye, değişmeyen sermaye karşısında nispi olarak azalır ama bu azalma sermayenin gelişmesi ve genişlemesi amacına uygun olarak da fiilen ‘oğalır. “Nispi” azalma “mutlak” ‘oğalmayla el ele y‘r‘r. Eğer b‘yle olmasaydı, sermayenin değerlenmesi ya da birikimi imkansız hale gelirdi. Zira, onu ‘oğaltan yegane Şey, değişen sermayedir; emektir.

Gene Marx'a dönersek:

“Şu halde, kapitalist ‘retimdeki gelişmeyle birlikte, emeiğin toplumsal ‘retkenliğindeki aynı gelişme, kendisini, bir yandan, k‘r ora-

nında gitgide artan bir düşme eğiliminde, öte yandan, ele geçirilen artı-değer ya da karın mutlak kitlesinde meydana gelen devamlı bir büyümede ifade etmekte ve böylece bütünüyle alındığında, değişen sermayede ve kârda nispi bir azalma, bunların her ikisinde mutlak bir büyüme ile birlikte yürür.”¹¹⁷

Sermayenin organik bileşiminin yükselmesine neden olan emek üretkenliğindeki artış, kâr oranlarını düşürür. Ancak bu, yani kar oranındaki düşüşün kâr kitlesindeki artışla birlikte olması, toplam sermayenin, kâr oranındaki düşmeden daha büyük bir hızla büyümesiyle ancak olasıdır. Yani, “kâr oranı sermayenin büyüklüğünün artmasından daha büyük oranda azalması”¹¹⁸ halinde mümkündür. Eğer sermaye, kâr oranındaki düşüşten daha hızlı büyüyemezse, kâr kitlesindeki büyüme kâr oranındaki düşmede oluşabilecek gediği kapatmaya yetmez olur ve bunalımlar baş gösterir. Bu sorunda tam bir netliğe varmak için şunu da vurgulamak gerekiyor: Evet, kâr oranı, sermaye, kâr oranının düşüşünden daha hızlı artarsa, düşen kar oranına karşın kar miktarı artar ama; kâr oranındaki düşüş, sermayenin büyümesinden daha hızlı olursa bu kez de kâr miktarı, yani kitlesi düşer. Bu iki yanlı etki, kâr kitlesi ya da artı-değer miktarının anlaşılmasında önemli noktalaradır.

Marx’ı dinliyoruz:

“Daha fazla değişmeyen sermaye (makine, hammadde) ve görelî olarak daha az canlı emek kullanan daha büyük sermayenin, toplam sermaye üzerinden hesaplanan kâr (oranı), toplam sermayeye göre daha fazla canlı emek kullanan daha küçük sermayenin bıraktığı daha küçük kâr (miktarından) daha düşük olacaktır.”¹¹⁹

Anlaşılır ki, kâr oranındaki düşmeyi yaratan aynı koşullar, sermaye birikimini hızlandırır ve ele geçirilen artı-değerin toplam kitlesini¹²⁰ çoğaltır. Bilinir ki, emeğin üretkenliğinin artışı üzerinden kâr oranındaki düşme, artı-değer oranında da bir yükselmeyle el ele gider –belli özgün koşullar hariç.

Burada, tam da sermayenin kendisini genişletmesi çıkmazına gelmiş bulunuyoruz. Demiştik ki, kâr oranı, görelî artı-değerin ya da bir başka açıdan aynı anlama gelmek üzere görelî artı-emeğin büyüme-

siyle de, üretken güçlerin gelişmesi ve değişmeyen sermayenin büyüklüğü ile de ters orantılıdır. Üretken güçlerin gelişmesi bu gelişme üzerinden emeğin üretkenliğinin artması ve bu gelişme tabanında değişmeyen sermayenin değişen sermaye karşısında nispi olarak büyümesi kâr oranını düşüren bir etki yapar. Çünkü, bu gelişme, bir yandan üretim sürecinde değişmeyen sermayeyi harekete geçiren ya da onu üretken biçimde tüketen canlı emeğin sömürsünde bir yoğunlaşmaya yol açarak artı-değer oranını çoğaltırken, aynı sürecin kendisi, toplam sermaye içinde değişen sermayeyi yani emek gücü kitlesini, yani işçi sayısını, değişmeyen sermayeye oranla git gide azaltarak kâr oranını düşürür.

Çünkü gördük ki, kâr oranı, toplam sermaye içinde, değişmeyen sermaye kitlesinin büyümesiyle ters orantılıdır. Anlaşılır ki, artı-değer oranı¹²¹, artı-değerin¹²² değişen sermayeye oranı; kâr oranı da¹²³ artı-değerin toplam sermayeye oranı demektir. Değişen sermayenin değişmeyen sermayeye göre nispi olarak kademeli azalması tabanında toplam sermayenin büyümesi, artı-değer oranını büyütür; bu aynı gelişme çizgisi, kâr oranını düşürür. Anlaşılır ki bu da, yani, “artı-değer oranındaki yükselme de, kâr oranındaki düşme de, emeğin büyüyen üretkenliğinin kapitalizm altında ifadesini bulan özgül biçimlerden başka bir şey değildir.”¹²⁴

Emek üretkenliği yükseldiği zaman artı-değer oranı yükselir, kâr oranı da düşer. Artı-değer oranı belli ise eğer, artı-değerin kitlesi, sermayenin organik bileşime bağlı kalır; yani değişen sermayenin değişmeyen sermayeye oranına, yani çalıştırılan işçi sayısına. Yok eğer sermayenin organik bileşimi belliyse, yani değişen sermaye ile değişmeyen sermaye arasındaki oran belli ise, yani verili bir toplam sermayenin çalıştırdığı işçi sayısı belli ise, artı-değer miktarı, artı-değer oranına bağlı olarak değişir. Artı-değer oranını yükselten aynı koşullar, emek-gücü kitlesinde azalmanın nedeni olurlar. Bu şu demektir ki, aynı anda kullanılan işçi sayısı ve artı-emek oranı burada tayin edici rol oynar. Ne var ki, bu iki öge de, kapitalist üretim tarzının hem gelişip serpilmesinin ve hem de sınırlarının araçları olurlar.

Sermayeye dayalı üretim, tam da burada çelişki içinde hareket eder ve kendi sınırlarına dayanır. Daha önce gördük ki, toplumsal emeğin üretici güçlerindeki gelişme sermayenin varoluş nedeni ve tarihsel işleviydi. Ve biz biliyoruz ki, toplumsal emeğin üretkenliğinin gelişmesinin ilk ve tek amacı, gerekli-emek zamanının, yani işçinin kendisini yeniden-üretmek için gerekli olan zamanın kısaltılması ve bu kısaltma üzerinden artı-emek zamanının, yani kapitalist için bedava çalışacağı sürenin çoğaltılmasıdır. Ne ki, şimdi, bu gelişme, sermayenin engeli haline gelmiş oluyor.

Çünkü, toplumsal emeğin üretkenliği nedeniyle, değişen sermaye değişmeyen sermayeye oranla azaldığı için kar oranı düşer. Bu gelişme, işçinin daha az sömürüldüğü ya da emeğin daha az üretken hale geldiği anlamına gelmez; tam tersine hem işçi daha çok sömürüldüğü ve hem de emek daha çok üretken hale geldiği içindir.

Marx'ı dinliyoruz:

“Artı-değer oranı aynı kaldığı ya da arttığı halde, değişen sermayenin değişmeyen sermayeye oranı, emek üretkenliğindeki gelişmeyle birlikte azaldığı için, kâr oranı düşer. Kâr oranının böyle düşüşü, emek daha az üretken hale geldiği için değil, daha çok üretken hale geldiği içindir. İşçi daha az sömürüldüğü için değil, ama daha çok sömürüldüğü içindir; ister mutlak artı-değer zamanı artsın, ister devlet bunu engellediği için görelî artı-değer zamanı büyüsün, kapitalist üretim, emeğin düşen görelî değerinden ayrılmaz.”¹²⁵

Bu demektir ki, üretkenlikteki gelişme nedeniyle kar oranı düşer. Üretkenlikteki her artış, canlı emek gücünün toplam sermaye içindeki azalmasını öngörür ve bu da, artı-değerin toplam sermayeye oranı üzerinden hesap edilen kâr oranındaki düşmeye yol açar.

Çünkü, Marx'ın gayet açık biçimde ifade ettiği gibi, canlı emek kitlesi, harekete geçirdiği maddileşmiş emek kitlesine oranla sürekli bir azalma gösterdiği için, canlı emeğin, artı-değerde maddileşen kısmının da, yatırılan toplam sermaye ile temsil edilen değer miktarına oranla sürekli bir azalma göstermesi gerekir. Ve, “artı-değer kitlesinin yatırılan toplam sermayenin değerine oranı, kâr oranını verdi-

ğine göre, bu oranın da sürekli düşmesi gerekir.”

Emeğin üretkenliğiyle birlikte işçi sayısındaki bu nispi azalmayı sömürü yoğunluğundaki artışla karşılamak isteyen sermaye bu noktada da kendi iç sınırlarına gelip dayanır.

Zira:

“Tek bir emekçi tarafından harekete geçirilen değişmeyen sermaye on katı artırıldıktan sonra aynı kâr oranının meydana gelmesi için artı-emek zamanının on katı artması gerekir ki, çok geçmeden toplam emek-zamanını ve en sonu günün 24 saatini sermaye bütünüyle ele geçirmiş olsa bile buna yetmez.”¹²⁶

Marx’ın hem Kapital birinci cilt ve hem de üçüncü ciltte yinelediği önemli örneğine yaslanarak konuşursak; her ikisi de on iki saat çalışan iki işçi, hava ile yaşasalar bile, günde yalnızca iki saat çalışan yirmi dört işçinin ürettikleri kadar artı-değer üretemezler. Yani, iki işçiden yirmi dört işçiden sızdırıldığı kadar artı-değer sızdırma olanağı yoktur. Nedeni çok açık: Artı-değer, değişen sermayenin üretim sürecindeki varoluş biçimi olan emek-gücünden, yani işçiden elde edilir. Bu emek-gücü ne denli azalır, işçi sayısı ne denli düşerse artı-değer de o denli azalır.

Demek ki, kapitalist üretimin gelişmesiyle birlikte sermaye artı-değer üretiminde aşılmaz zorluklar içine girer.

Söyle ki:

Çalıştırılan işçi sayısını azaltma üzerinden sömürü derecesini yoğunlaştırıp artı-değer oranını yükseltebilirsiniz ama; bu, çalıştırılan toplam işçi sayısının çarpımından elde edilen kâr ya da artı değer miktarındaki azalmanın önüne geçemez. Çünkü, artı-değer yalnızca değişen sermayeden doğar; değişmeyen sermayeden değil. Artı-değer oranı ile çalıştırılan işçi sayısının kendisi artı-değer miktarını belirler. Burada iki öge iş görüyor: Bir, artı-değer oranı; İki, çalıştırılan işçi sayısı. Değişen sermayenin değişmeyen sermayeye oranı çalıştırılan işçi sayısını verir. Gerekli emek-zamanının artı-emek zamanına oranı da artı-değer oranını verir. Bu durumda artı-değer miktarını artırmak için bu iki ögenin de sermaye için lehte olması zorunludur.

Ne ki, üretkenlikteki gelişmeyle birlikte, nispi artı-değer yöntemleri üzerinden, ya da makineleşme üzerinden artı-emek zamanı gerekli emek-zamanı aleyhinde artar; ama ne var ki, bu sonuca varılması için işçi sayısında bir azalmayı zorunlu koşul sayar. Toplumsal emeğin üretkenliğindeki artışla eşanlı olarak değişen sermaye değişmeyen sermaye karşısında nispi olarak azalacağına göre de, işçi sayısında bu çizgide sürekli nispi bir azalma olacaktır. Sermayenin tüm amacı da gerekli-emek zamanındaki azalmaya kilitlendiğine, ve bu da ancak işçi sayısındaki azalmayı temel koşul saydığına göre, sermaye çelişkiler içinde hareket eder. Çünkü, artı-değer miktarı, çalıştırılan işçi sayısı ile artı-değer oranına bağlıdır. İşçi sayısında azalmaya yol açmadan artı-değer oranını büyütemeyen sermaye için, bu, tam bir handikaptır. O, her ne kadar bu açığı kapatmak için emeğin sömürü derecesini yoğunlaştırmak gibi yollara başvursa da, bu çelişkisinden kurtulamaz.

Demek ki, sermayenin üretim koşulları tam bir çelişki içinde hareket ediyor.

Marx'ı dinliyoruz:

“Belli bir sermaye miktarının yarattığı artı-değerin iki ögesinden biri olan artı-değer oranı, diğer ögenin, yani işçi sayısının azaltılması dışında artırılmaz. ... kapitalisti... işçilerin nispi sayısındaki azalmayı, yalnız nispi artı-emekteki bir artışla değil, mutlak artı-emekteki bir artışla da telafi edebilmek için işgününü alabildiğine uzatmaya sevk eden işte bu çelişkidir.”¹²⁷

Artı-değerin tek kaynağı vardır; o da canlı emektir. Verili bir sermaye değerini harekete geçirdiği toplam sermaye sonucu ortaya çıkan artı-değer kitlesi ya da kâr kitlesi ya da artı-değer miktarı bu toplam sermaye içindeki değişmeyen sermaye parçasının büyüklüğüne bağlı olarak değişir. Eğer değişmeyen sermaye kısmı büyükse, artı-değer miktarı büyük; küçükse, artı-değer miktarı da küçük olur. Her şey gelip tek şeye dayanıyor: Emek, artı-değerin biricik kaynağıdır. Her türlü değer kökü ve esasıdır.

Basit bir örnekle; on birimlik değişen ve doksan birimlik değiş-

meyen sermayeyi temsil eden yüz birimlik bir sermaye, aynı artı-değer oranı ile doksan birimlik değişen on birimlik değişmeyen sermayeyi temsil eden bir sermaye ile aynı miktarda artı-değer ya da kâr üretmez. Pek açıktır ki, ikincisi, yani doksan birimlik değişen sermayeyi temsil eden sermaye ilkinde oranla daha fazla artı-değer miktarı sağlar. Çünkü, toplam sermaye içinde değişen sermaye bu ikinci sermayeden daha fazladır. Demek ki, emeğin sömürü derecesi aynı kalmak koşulu ile yani aynı artı-değer oranı ile farklı organik bileşimlere sahip aynı miktardaki bireysel sermayeler farklı kâr oranları yaratırlar. Eşit olmayan nicelikte canlı emeği harekete geçiren sermayeler farklı kârlar üretirler. Sermayenin organik bileşimindeki yükselmeye birlikte git gide artan ölçüde üretim aracı kitlesini git gide azalan ölçüde emek miktarı ile harekete geçirileceği için kâr oranında da git gide bir düşmeye neden olacaktır.

Bu da Ricardo'nun çok doğru olarak saptadığı ve Marx'ın Artı-Değer Terorileri'nde alıntılıdığı şu sonuca götürür:

“Kârların sanki bir tür yerçekimi etkisine girişi.”¹²⁸

Ricardo'nun bu yukarıdaki kaygısını dile getirirken Marx, bir başka yerde, Kapital'de bakın neler söylüyor:

“Toplumsal emeğin üretici güçlerindeki gelişme, sermayenin tarihsel işlevi ve varoluş nedenidir. İşte bu şekildedir ki, o, farkında olmadan, daha yüksek bir üretim tarzının maddi gereksinimlerini yaratır. Ricardo'yu kaygılandıran şey, kâr oranının, kapitalist üretimin isteklendirici ilkesinin, birikimin temel öncülü ve itici gücünün üretimin kendisindeki gelişmeyle tehlikeye düşmesidir.”¹²⁹

Ne var ki, kâr oranı, meta üretimine dayalı sermaye üretiminin itici gücüdür; bu itici güç sönmeye başladığında sermaye de iç sınırlarına dayanır. Böylesi koşullarda o, toplumsal emeğin üretkenliğini hiçbir koşula bağlı olmaksızın geliştirmek gibi bir görevine sırtını döner.

Marx'ın berrakça çözümlendiği gibi, hiçbir kapitalist, artı-değer oranını ne denli artırırsa artırsın, ne denli üretkenliği çoğaltırsa çoğaltsın, kâr oranını düşürdüğü sürece yeni bir üretim yöntemini, gönüüllü olarak fabrikasında uygulamaz. Ne var ki, emeğin üretkenliği

artıran yeni bir üretim yöntemi metaların fiyatlarını ucuzlattığı, maliyet fiyatlarını düşürdüğü ve rekabet de metaların fiyatlarının ucuzlatılmasıyla verileceği için ve dahası her yeni üretim yöntemi ek bir artı-değeri de sağlayacağı için bu yola girmek zorunda kalır. Zira o, emeğin üretkenliğini yükseltmeksizin, ne metaları ucuzlatabilir ve ne de bu ucuzluk üzerinden işçilerin kendisini. Metaları ve onların ucuzluğu aracılığıyla işçinin kendisini ucuzlatmak için emeğin üretkenliğini artırmak, sermayenin özünde bulunan bir istek ve sürekli bir eğilimdir. Unutulmasın ki, rekabet, her kapitalisti eninde-sonunda bu yola sokar. Herkesin herkese karşı savaşı olan bu sistemde ayakta kalabilmenin yolu geç kalmamaktır; geç kalanlar yenilir ve pazardan silinirler.

Peki onun bu görevine “ihamet ettiği” durumlar yok mudur?

Elbette vardır:

“Kapitalist üretimin sınırı, işçilerin fazla zamanıdır. Toplumun kazandığı mutlak fazla zaman onu ilgilendirmez. Üretkenlikteki gelişme, onu, sadece işçi sınıfının artı emek-zamanını artırdığı ölçüde ilgilendirir, yoksa, genellikle maddi üretim için gerekli emek-zamanını azalttığı için değil. Böylece bir çelişki içersinde hareket eder.”¹³⁰

Ve dahası; sermaye bazı özgün koşullar altında emeğin üretkenliği yavaşına sırtını da döner.

Dosdoğruca Marx’a başvuruyoruz:

“Emeğin üretkenliği yasası, demek ki, sermaye için mutlak geçerli değildir. Sermayeyi ilgilendirdiği kadarıyla üretkenlik, genellikle canlı emekte sağlanan bir tasarrufla artmaz, bu ancak, ... canlı emeğin karşılığı ödenen kısmında, geçmişte harcanan emeğe kıyasla sağlanan tasarrufla yükselir. Onun tarihsel görevi, insan emeğinin üretkenliğini, hiçbir sınır tanımadan geometrik dizi içersinde geliştirmektir. Burada olduğu gibi üretkenlikteki gelişmesini engellediği her zaman, tarihsel görevine ihamet eder. Böylece o, gittikçe yaşlan-dığını ve miadını doldurduğunu bir kez daha göstermiş oluyor.”¹³¹

Ama biz biliyoruz ki, gerekli-emeğin payını azaltarak artı-emeğin niceliğini durmaksızın genişleten sermaye, bu yolla üretken güçlerin

devasa gelişmesi ve sermayenin kendisini çoğaltmasını en son sınıra dek taşır ama, bu süreç, sermayenin değersizleşmesiyle aynı anda olur. Bu çelişkiler de krizlere, patlamalara, üretim sürecinde ani duraklamalara ve yıkımlara neden olur. Marx'ı yinelemek gerekirse; periyodik olarak ortaya çıkan bu yıkımlar ve krizler, onların daha yüksek düzeyde yinelenmesine ve en sonunda sermayenin zorla yıkılmasına götürür.

Evet, bu, sermaye için çanların çalındığı andır.

Kapitalist kâr oranının düşmesinde etkili olan bir başka neden de, elbette ki, üretken olmayan emeğin üretken emekten daha çabuk büyümesi ve dolayısıyla, toplam emek içinde üretken emeğin payının kapitalizmin gelişmesiyle koşutluk halinde git gide üretken olmayan emeğin gerisine düşmesidir. Üretken olmayan emekteki bu kademeli büyüme kapitalist kâr oranlarının düşmesine neden olur. Bugünkü tahminlere göre, üretken olmayan emeğin oranı üretken emeğe göre üç kata yakındır. Sermayenin organik bileşimindeki yükselmenin üretim sürecine birlikte getirdiği bir başka handikaptır bu. Ne var ki bu aynı durumun, üretken olmayan sınıflar üzerinden genişletilmiş yeniden üretimin gerçekleştirilmesine katkıda bulunduğu da Marx tarafından işaret ediliyor. Kapital üçüncü cildin otuz yedinci bölümünde, Marx, toplam toplumsal ürünün realizasyonu tablosunda, artı-değer üzerinden “sermayenin yerine konması, geniş ölçüde, üretken olmayan sınıfların tüketim gücüne bağlı bulunuyor”¹³² derken, kapitalist kâr oranlarını düşüren bu gelişmenin, aynı zamanda realizasyona da katkıda bulunduğunu saptıyor. Elbette ki bu durum, üretken olmayan sınıfların ve üretken olmayan emeğin genişlemesinin kâr oranlarında düşmenin nedenlerinden biri olduğu ve bu nedenin kendisini de krizlere ve yıkımlara götürdüğü gerçeğini ortadan kaldırmaz.

Yalnızca birkaç cümleyle de devir sayısının kâr oranı üzerinde temel bir etkide bulunduğunu söylemeliyiz. Bu sayı ne denli küçük olursa kâr o denli fazla, ne denli büyük olursa o denli az olur. Devir döneminin kısalığı, tüm sermayeye oranla atıl kalan sermayenin küçük kalmasını ve dolayısıyla artı-değer ya da kârın da o denli büyük olmasını sağlar; tersi durum, yani devir döneminin uzunluğu,

sermayenin tümüne oranla atıl kalan kısmı büyüteceğinden ele geçirilen artı-değer ya da kâr miktarını o denli küçük kalmasına neden olur. Elbette bunda etkili olan temel etken de üretim ve dolaşım zamanının kısaltılmasıdır. Yani emeğin üretkenliğinin artması, ulaşım ve iletişim araçlarında varılan son sıçramalar vb.dir.

Ama:

Kâr oranlarının düşmesi sürecinde sermaye gayrete gelir diyor Marx. Tek tek sermaye grupları, kâr oranları düştüğünde, kendi işletmelerinde gelişmiş yöntemler aracılığıyla kendi metalarının değerini, toplumsal ortalamanın altında çekerler ve böylece ekstra karlar elde ederek kâr oranlarındaki düşüşün önüne geçmeye çalışırlar. Tüm sermaye grupları aynı yola girer. Genel ortalamayı aşan kârlar elde etmek için tüm kapitalistler gayrete gelir. Ortalamayı aşan miktarda kâr elde etmek için yeni üretim yöntemleri, yeni teknikler, üretim sürecinin teknik temelinde yeni devrimler, ileri nispi artı-değer yöntemleri, yeni sermaye yatırımları ve dahası yeni serüvenler, kapkaççılık ve devasa girişimleri sürece taşıyan bir ortam oluşur kapitalistler için.

Hepsi de düşen kârları fazladan extra kârlarla büyütme ve bu yolla emeği olabildiğince sömürme yolunda kıyasıya bir cebelleşme yoluna girmedi gecikmez ve kârlar genel ortalamaya eşitlendiğinde yeni teknik, yeni üretim yöntemleri ve yeni serüvenler, gene işe yaramaz hale gelerek kârlar, gene yer çekimi yasasının etkisine girerek durağanlaşır ve geriler. Bu tıpkı bilinen masaldaki gibi; kuyruğunu kaldırsa gagası, gagasını kaldırsa kuyruğu batan karganın durumudur.

Marx'ın, Kapital'in üçüncü cildinde yer verdiği, kapitalist kâr oranı düşme eğilimi yasasına karşıt yönde etki yapan etmenleri de burada birkaç cümleyle de olsa söylemek gerekirse: Emeğin sömürsünün yoğunlaştırılması, yani işçi sınıfının sömürsünün had safhaya vardırılması; değişmeyen sermayenin değerinin azaltılması, ücretleri, emek-gücü değerinin altına çekmek, ticaret yani meta ihracı temelinde ekstra kârlar elde etmek vb. faktörlerin kâr oranındaki düşüşü yavaşlatan, durduran ve karşı koyan etmenler olduğunu belirtmekle yetinelim.¹³³

Marx'tan bu yana, birkaç elli-yıllık toplumsal emeğin üretkenliğindeki muazzam artışa karşın hala kâr oranındaki düşüşün “niçin daha büyük ve daha hızlı olmadığı” sorusu, düşüşe zıt olan bu yukarıda açıkladığımız etmenlerle açıklanabilir. Zaten, bu düşüşü “mutlak” değil bir “eğilim” olarak Marx'ın tanımlaması da, bu karşıt yöndeki etkilerin bu düşüşü frenlemesinden ötürüdür.

III/ SERMAYENİN ÜRETİMİNİN ÇELİŞKİLERİ

Marx'ın alıntıladığımız pasajında söylediği gibi, sermayenin tarihsel görevi, toplumsal emeğin üretkenliğini hiçbir sınır tanımadan sonsuzca geliştirmektir. Ne ki, sermayenin kendi doğasından kaynaklanan üretim koşulları birbiriyle çelişki içinde hareket ederler.

Ama önce şu:

Emeğin üretici güçlerinin büyümesi, belli bir sermaye ile en fazla artı-değerin ele geçirilmesi için zorunlu bir koşuldur. Emeğin üretkenliğinin büyümesi, bu bakımdan sermaye için son derece önemlidir ve onun yaşam alevidir. Ama ne ki, artı-değer, üretken gücün artmasıyla orantılı olarak çoğalmaz. Üretkenlik arttıkça artı-değerin gerçekleşmesi o oranda zorlaşır. Emeğin üretkenliği beş katına çıktığında artı-değer de beş kat artmaz, artamaz. Üretkenlik arttıkça, artı-değerin büyümesi ancak git gide azalan bir oranda olabilir ve bir noktadan sonra artı-değeri elde etme üzerinden sermayenin değerlendirilmesi yavaşlar ya da en iyimser ifadeyle öylesine küçük oranlarda olur ki, bu değerlendirme gereksizleşebilir.

Kapitalist üretim, sermaye-değerin, artı-değeri yaratması ölçüsünde ve bu değeri oluşturduğu sürece vardır. İşin özü şudur: Üretken sermaye artı-değer yaratıyor mu; yaratmıyor mu? Yaratmıyorsa, sermaye değerlendirilmiyordur ve kapitalist üretim artık yoluna devam edemez. Sorunun kilit noktasıdır bu.

Sermaye her daim en fazla artı-emeği ele geçirmek için çabalar. Artı-emek de ancak gerekli-emek yaratılarak elde edilebilir. Mümkün olduğunca büyük oranda artı-değeri elde etmek için olabildiği kadar emek yaratmak gerekir. Ama bu da yetmez. Bu emek yaratılırken,

bunun içindeki gerekli-olan emeği en düşük düzeyde tutmak da sermaye için son derece önemlidir ve kapitalistin peşinde koştuğu da budur. O, bu emeği en düşük düzeye indirerek artı-emeğin alanını genişletir ve bu yolla da artı-değerini çoğaltmış olur.

Marx'ın bu konudaki analizi şu:

“Değer yalnızca nesnelleşmiş emektir ve artı-değer (sermayenin değerlendirilmesi) yalnızca, emek-gücünün yeniden-üretimi için gerekli nesnelleşmiş emek bölümünün üzerindeki fazlalıktır. Ama emek aslında koşuldur ve koşul olarak kalır, artı-emek ise ancak, gerekli-emek oranında, yani yalnız bu emeğin varlığı halinde var olabilir. Bunun içindir ki sermaye, artı-emek sağlamak üzere sürekli olarak gerekli-emeği sağlamak zorundadır; fazlalığı çoğaltabilmek üzere artı-emeği (yani aynı andaki işgünlerini) çoğaltmak zorundadır; ama onu artı-emek yapmak için de gerekli-emek olarak tutmak zorundadır.”¹³⁴

Demek ki burada anahtar, gerekli-emektir. Gerekli-emek olmadan sermaye değerlendirilemez; artı-emek, gerekli-emek üzerinden kendisini var edebilir ve dolayısıyla, değerlendirilmenin zorunlu eşidir. Sermaye emeğin ateşinde yikanmadıkça artı-değeri yaratamaz.

Değerlenme bu yolla olur. Fakat az sonra da göreceğimiz gibi, bu değerlendirilmeye, sermaye bir sınır koyarak, çelişki içinde hareket ettiğinin kanıtlarını ortaya koyar.

O da şudur ki:

Sermaye, artı-emeği, artı-değer yarattığı ölçüde ve koşulda bunu yapar. Böylece artı-değerin gerçekleştirilmesini artı-emeğin temel koşulu haline getirerek, dolayısıyla, gerekli-emeğe de bir sınır koymuş olur. Biliyoruz ki, gerekli-emek artı-emeğin koşuludur. Çünkü bilinir ki, doğrudan üretim sürecinin ürünü olan artı-değer, yalnızca artı-emekten elde edilebilir; bu da gerekli-emek üzerinde gerçekleşen fazlalığın kendisidir, yani artı-emektir. Artı-emek ancak gerekli-emek temelinde gerçekleşebilir; artı-emek gerekli-emeğin işlevidir¹³⁵; onsuz artı-emek varolamaz. Ama ne ki, sermaye, artı-emek, artı-değer olarak gerçekleşirse gerekli-emeği ortaya çıkarır. Daha tam bir ifadeyle, artı-emek, artı-değer olarak realize edilirse, gerekli-emeği ortaya çıkarır

demektir. Artı-değerin elde edilmesi ile onun realize edilmesi, yani gerçekleştirilmesi, farklı şeylerdir. Eğer sermaye, üründe maddileşerek elde edilen artı-değeri realize edemezse, bu artı-değeri, artı-emek üzerinden elde etmesinin hiçbir anlamı kalmaz kendi açısından ve böylece de bu gerçekleştirilmeyi gerekli-emeğin koşulu haline getirir; bu, onun değerlendirilme ya da genişleme dinamiğiyle bir çelişkiyi ifade etse de. Ama biz biliyoruz ki, artı-emek, artı-değerin ve dolayısıyla artı-değerin çevrilmiş bir biçimi olan kârın özüdür.

Bu şu anlama gelir:

Sermaye, artı-emeği gerekli-emeğin ve artı-değeri de artı-emeğin koşulu sayar ve böylece o, artı-değeri gerekli-emeğin koşulu haline getirir. Aynı zamanda, o, böylece, artı-değeri, değer için bir sınır olarak ortaya koyar. Kendi gelişmesi ve genişlemesine bu sınırları koyan sermaye, emek-gücünü değişim değeri olarak, artı-emek zamanını da artı-değerin yaratıcısı olarak görerek kendisinin ortaya koyduğu sınırları kendisi ortadan kaldırır; ya da hem sınır koyar ve hem de onları yok etme yönünde çaba sarf eder.

Öte yandan gerekli emek-zamanını belli bir düzeyin altına indiremezsiniz. Bu sınır, emek-gücünün değerinin yeniden-üretimi için gerekli olan emek zamanı kesitidir. Üretim sürecinin devamlılığı için, üretim araçlarını harekete geçiren emek-gücünün de süreğen bir biçimde yeniden-üretilmesi gereklidir. Bu da bir işçinin ve ailesinin yaşaması için gerekli geçim araçlarına karşılık düşen gerekli emek-süresidir.¹³⁶ Bir işçiyi 24 saat çalıştıramazsınız. Eğer bir işçi sekiz saatlik bir iş gününde dört saat patrona çalışıyorsa, dört saat de kendisi için çalışıyordur. Bunun dört saati gerekli emek-zamanı, dört saati de artı emek-zamanıdır. Bu çubuğu istediğiniz kadar patron lehine genişletin, bunun bir sınırı var. Yani işçiyi sekiz saatin tümünde patron için ödenmemiş emek-zamanı harcayacak biçimde çalıştıramazsınız. Bu süreyi dört saatten üç, iki vb. süreye dek çekebilirsiniz ama daha fazla belli bir sınırın altına da çekemezsiniz. Buradaki sınır açıktır ki, bir işgünü çubuğunun gerekli-emek ve artı-emek zamanına bölünmüş belli sayıda çalışma zamanını, yani belli sayıda çalışma saatini içermesidir.

Bu Şu anlama gelir ki, sermaye gerekli emek-zamanını en alt sınıra indirmeye çabalar ama bu çaba bir noktadan sonra tıkanır ve daha ileri gidemeyeceği sınıra gelip dayanır. Dolayısıyla emek üretkenliğinin en bariz ifadesi olan gerekli emek-zamanının kısaltılması, belli bir noktadan sonra olanaksız olan bir sınır taşında kemikleşir ve bu da sermayenin değerklenmesi önüne ayrı bir çelişki ve engel olarak dikilir.

Ama ne ki:

“Kapitalist üretimin sınırları içersinde, emeğin üretkenliğinin gelişmesinin tüm amacı, işğününde, işçinin kendi yararına olarak çalıştığı sürenin kısaltılması, ve bu kısaltma yoluyla, kapitalistin çıkarına bedavadan çalışacağı sürenin uzatılmasıdır.”¹³⁷

Bilinir ki, sermayeye dayalı üretimin, yani kapitalist üretimin tüm ve tek amacı, emek-gücünü sonsuzca bir açlıkla sömürmektir.

Anlaşılır ki, işçinin sömürölme oranı, yani gerekli-emek ile artı-emek arasındaki oran, emek üretkenliği ile artsa da, bunun da kendi içinde bir sınırı vardır ve bu sınır sermaye için aşılmaz bir duvardır. Bu Şu demektir ki, gerekli-emekle¹³⁸ artı-emek oranındaki dalgalanmalar sermaye için son derece yaşamsaldır. Son tahlilde her şeyin dayandığı temel, gerekli emek-zamanı ile artı emek-zamanı arasındaki ilişkidir. Ve tabii ki, sermayenin organik bileşimindeki dalgalanmalar da işin diğer cephesidir. Ve elbette, gerekli-emeğin artı-emeğe oranını, yani işçinin sömürölme derecesini saptayan üretici güçlerin gelişme düzeyidir; bu düzeyin emeğin üretkenliğinde yarattığı devasa artıştır.

Dolaşımı bir yana bırakıp salt üretim süreci açısından soruna baktığımızda, gerekli-emek ile artı-emek arasındaki oran, sermayenin değerklenmesinde anahtar sorundur. Gerekli emek-zamanı ne kadardır; artı emek-zamanı ne kadardır sorusu, sermayenin kendi değerklenmesi için elzem sorulardır. Tam da bu noktada sermaye, emek üretkenliğindeki artış çizgisinde gerekli emek-zamanını adım adım daraltarak hem işçiyi daha çok sömürerek kendisini değerklendirir ve hem de belli bir noktadan sonra bu değerklenmenin önüne kendi gelişmesi içinde sınır koyar.

Kapitalist için üretim sürecinde sermayenin değ erlenmesi yani artı-değ er elde etmek için iki temel yol var: Biri mutlak artı-değ er, diğ eri de nispi artı-değ erdir. Bu ikincisi, emek üretkenliğindeki geliş me ile orantılı olarak artar. Emeğ in üretkenliğindeki artış, iş gününde bir kı salmaya, iş günündeki kı salma da emeğ in yoğunluğ unda bir artışa neden olur. Birincisi ise, iş günü ç ubuğ unun uzaması üzerinden olur.

Asıl sorunların yaş andığı alan, nispi artı-değ er alanıdır; ve emek üretkenliğindeki geliş meyle, gerekli emek-zamanının azalması üzerinden metaların değ erlerinin azalması ve bunun da yeni üretimlerdeki maliyeti düşürerek, ürünün değ erini azaltması, sermayeyi değ er yitimine uğ ratmasıdır. Nispi artı-değ er üretme yöntemleri, belli miktardaki emek kitlesini olabildiğ i ölçüde artı-değ ere çevirmek ve yatırılan sermayeye oranla olabildiğ ince az emek kullanmaktır diye ç özümlüyor Marx. Burada apaçık bir ç eliş ki ortaya çıkıyor. Sömürü yoğunluğ unu yükselten nispi artı-değ er yöntemleri, aynı sermaye ile eskisi kadar emek sömürülmesini olanaksız hale getirmiş oluyor. Burada aynı sürecin iki karş it eğ ilimi kendi içinde taş ıdığı na tanık oluyoruz. Bu aynı süreç bir yandan artı-değ er oranında bir yükselmeye yol açarken, öte yandan, aynı zamanda da artı-değ er kitlesinde ve dolayısıyla da kâr oranında bir düş me yaratır. Ve bu her ikisi, karş it güç te hareketlerdir. Biri diğ erini boş a çıkaran eğ ilimler olarak üretim sürecinde yer alırlar. Ne ki, kullanılan toplam sermayenin kitlesindeki büyü me nedeniyle ya da bu koş ulla büyü me, kâr kitlesindeki büyü meyle birlikte ortaya çıkar.

Üretim sürecindeki sermaye, sermayeye dayalı üretim gelişt ikçe, değ erlenmesi önünde var olan bu engeli aş ması giderek güç leş ir ve bir noktadan sonra, üretici güç lerin serbestçe geliş mesi önünde “dizgin” olmaya baş lar ve kendi varoluş nedenine karş ı koyar. Öteki yan, yani mutlak artı-değ er ise, aş ınmış bir biçim olsa da, tıpkı anti-jakoben savasları yıllarında¹³⁹ olduğ u gibi, mutlak artı-emek zamanını olabildiğ ince geniş leterek yeniden dirilebilir ve diriliyor da. Çünkü sermaye için en uygun olanı da her iki yöntemi birbirine bağ lamaktır.

Marx’ın yargılarıyla:

“Sermayenin eğ ilimi, kuş kusuz, mutlak artı-değ eri, görelî artı-değ erle bağ lamaktır; böylece de emek-günlerinin en büyük sayısı ile

emek-gününün en çok uzatılması, aynı zamanda bir yandan gerekli emek-zamanının en düşük noktaya indirilmesiyle, öte yandan da gerekli işçi sayısının en aza düşürülmesiyle yan yana olur.”¹⁴⁰

Çünkü, sermaye, emek üretkenliğindeki gelişme üzerinden emek-gücündeki nispi azalmayı salt nispi artı-emekteki bir artışla telafi etmekle sorunun üstesinden gelemez. Az önce gördük ki, bu, tek başına yeterli olmuyor ve üstelik belli bir gelişme aşamasından sonra sermaye yitimlerine neden oluyor. Bundan dolayı kapitalist bir yandan bu alanda ortaya çıkan açığı artı-emekteki bir artışla, öte yandan da işgününü mümkün olduğu kadar uzatarak aşmaya çalışır. Artı-emek, yalnızca nispi artı-değer yöntemleriyle çoğaltılmaz; onu çoğaltmanın bir yanı da işgününü olanaklı olan en aşırı fiziksel sınıra dek uzatmaktır. Bu sınır ne denli uzarsa, o denli fazla artı-emeğe el konmuş olacak ve o denli de fazla artı-değer elde edilmiş olacaktır. En gelişmiş kapitalist ülkelerde bile işgününün uzatılması ve uzatılması yönündeki girişimler; nispi artı-değer elde etme yöntemlerinin bir noktadan sonra yetersiz kaldığı ve sermayenin ortalama değil, azami kârları için yeterince doyurucu olmadığı ve doymak bilmez kurt açlığını gidermede işçi sınıfıyla girdiği çatışmadır.

Öte yandan, emeğin toplumsal üretkenliğinin artmasıyla eş zamanlı olarak gerekli emek-zamanı, toplam emek-zamanı içinde öylesine düşük bir noktaya dek iner ki, bununla koşutluk içinde işçinin alım gücü de adım adım gerileyeceğinden, belli bir sınır taşına ulaşıldığında artı-değeri gerçekleştirmede son derece güçlükler ortaya çıkar ve onu gerçekleştirmek son derece zorlaşır. Gerçekleştirme zorluklarla, üretim ancak durgunluk içinde ve hatta çoğu kez daralan bir döngüde yerine getirilebilir. Gerekli emek-zamanını kısaltmanın ve dolayısıyla işçinin patrona bedavadan çalışacak süreyi, yani artı emek-zamanını çoğaltma sürecinde, bu da bir başka sınır ya da çelişki olarak çıkar sermayenin karşısına. Bu çelişkiye karşın sermayenin değişmez eğilimi diyor Marx, emeğin maliyetini sıfır noktasına doğru süregelen bir biçimde zorlamaktır. Geçen her gün biraz daha yaklaşılabilen ama hiçbir zaman ulaşılamayacak olan bir limittir bu, demekten de geri kalmaz.

Ancak, burada da sermaye çelişki içinde hareket eder. Bir yandan, metallerin üretimi için toplumsal bakımdan gerekli-emek zamanını en düşük düzeye indirmek ve böylece ürün miktarıyla bağıntısı içinde, üretken nüfusun sayısını da en düşük düzeye çekmek; ama öte yandan, bu üretim tarzı, en fazla artı-değeri ele geçirme amacına daha fazla ulaşmak için artı-değeri sermayeleştirmek, birikimi birikimin aracı haline getirmek için olabildiği miktarda emeği sömürmek gibi iki kutupsal eğilimi her daim kendi içinde taşır. Ve bu kapitalist üretim biçiminin hiçbir zaman kendisinden kurtulamayacağı fena halde bir uzlaşmazlık olarak her adımda karşısına dikilir.

Burada iki temel nokta var: Bunlardan birisi, sermayenin organik bileşiminin emek üretkenliğindeki artış üzerinden yükselen bir eğride seyretmesi ve bunun yarattığı çelişmeler; diğeri ise artı-değer oranı ve dolayısıyla, gene emek üretkenliğindeki büyümenin sömürülme oranında yarattığı dalgalanmalar. Bunlar dolaysızca üretim süreci ile ilgili sorunlardır.

Elbette bir de üretim sürecinden dolaşım sürecine girerken, yolu üzerinde ortaya çıkan ve kendisinin koyduğu sınırlar, ayak bağları; sermaye tahripleri, yıkımlar ve bunalımlar için fena halde bir temel sağlamış oluyor. Daha üretim sürecindeyken ortaya koyduğu sınırlar, dolaşım sürecinde daha da karmaşıklaşıp derinleşir; rekabet ve kredi de bu çatışmalı alana derinlik kazandırır ve Marx'ın sözleriyle, “gerçek bunalım, ancak kapitalist üretimin gerçek hareketinden, rekabet ve krediden çıkartılabilir”.¹⁴¹

Zira, rekabet ve kredi, hem sermayenin aşırı-üretimine temel teşkil eder ve hem de daha yıkıcı sermaye tahriplerine; hem sermayenin genişlemesinin olanağı olur ve hem de çelişmelerinin keskinleştiği alan; hem kapitalist üretimin ileri gelişmesi için yeni etmenler sunar ve hem de kendi krizini bu etmenler içinde büyütür.

Görülüyor ki, hem emeğin yaratılmasının ve hem de değer yaratılmasının önüne sınır koyan sermaye, bir yandan hem kendi gelişmesi önüne sınırlar koyarken, öte yandan da bu sınırları aşmaya çabalayarak çelişki içinde hareket eder. Anlaşılır ki, değerlendirme yönünde attığı her adım değersizleşmeyi de içerir.

Sermayenin değeri, gerekli-emeğin azalması ve bununla koşulluk halinde artı-emeğin çoğalması oranında olur; sermaye bu yolla, yani artı-emeği çoğaltarak çoğalır. Ama bu aynı gelişme çizgisi, emek-gücünün değişim değerini, yani işçinin değerini ve de metallerin değişim değerini azaltır. Üretken gücün her artışıyla gerekli emek-zamanı azaldığına göre, sermaye bu yolla aynı zamanda kendi değişim değerini de azaltmış olur. Bu demektir ki, emeğin üretkenliği üzerinden sermayenin değer kazanması aynı zamanda onun değer kaybetmesidir de. Emeğin üretkenliğindeki artış üzerinden gerekli emek-zamanının azalmasıyla koşulluk halinde sermaye kendi değişim değerini de kademeli olarak azaltır. Çünkü, gerekli emek-zamanının azalması üretim maliyetini düşürür. Bu da sermayenin yeniden-üretim giren kısmının maliyetini düşürür ve böylece sermaye git gide değer yitirme sürecine girer, emek üretkenliğindeki büyümeyle birlikte. Aynı metayı üretmek için gerekli olan emek miktarı ve dolayısıyla yeniden üretilecek olan metallerin değerleri de azalacak ve böylece sermaye kendi maliyetini azaltmış olacak, bu da, sermayenin değer yitimine neden olacaktır. Çünkü, yeniden üretilmesi gereken üründe nesnelleşmiş olacak olan gerekli canlı emek azaldığı için sermaye de kendi değişim-değerini azaltır.

Marx diyor ki:

“Değişmeyen sermayenin değişen sermayeye oranının büyümesiyle koşul olarak, emeğin, toplumsal emeği işlevselleştiren üretken güçlerin üretkenliği de artar. Ne var ki, emeğin giderek artan bu üretkenliğinin sonucu olarak, mevcut değişmeyen sermayenin bir bölümü değerce sürekli olarak düşer, çünkü o sermayenin değeri, başlangıçtaki emek-zamanı maliyetine değil, yeniden-üretimi için gereken emek-zamanı maliyetine bağlıdır ve emeğin üretkenliği sürekli arta geldiği için bu maliyet sürekli azalmaktadır.”¹⁴²

Yineleme adına bir kez daha söyleyelim: Bu, sermayenin kendi doğası gereğidir; sermayeye dayalı üretimin gelişmesi kendi çelişkilerini de üretmek için alır.

Marx'ın özgün sözcükleriyle, sermayenin üretimi, sürekli olarak ortadan kaldırılan ama bunun kadar sürekli olarak da yeniden üretilen çelişkiler içerisinde yürür.

Kapitalist üretimin gelişmesiyle birlikte nispi artı-değer yöntemleri üzerinden gerekli emek-zamanı git gide düşerken artı-emek zamanı da git gide çoğalır. Artı-değer de bütünüyle artı-emeğe eşit olduğuna göre, artı-değerin çoğalması ancak gerekli emek-zamanının azalmasıyla mümkündür. Sermayenin başka türlü çoğalması ya da değerlenmesinin yolu yoktur; tek yol, emeği vampir gibi emmesindedir. Fakat bu noktada da sermaye çelişki içinde hareket eder. Onu büyüten artı emek-zamanı, bir müddet sonra artık onun büyümesini sağlayamayacak noktaya gelip dayanır ve onu yaratmak gereksiz hale gelebilir ve hatta zaman zaman gelir de.

Zira, yukarıda da açıklamıştık ki, üretkenlikteki gelişme artı-değerdeki gelişmeyle doğru orantılı olarak gelişmez. Yani emek üretkenliğindeki sonsuz büyüme, artı-emek zamanı üzerinden artı-değerdeki aynı büyümeye denk düşmez. Biri ne denli çok büyürse, ötekini büyütmesi o denli yavaşlar ve zamanla söner. Bu, sermaye üzerine kurulu kapitalist üretim için son derece ciddi engel ve kendisinden asla kurtulamayacağı süreğen bir özelliğidir.

Artı-değer hiçbir zaman üretken gücün büyüdüğü oranda büyümmez ve daha da önemlisi, üretkenlik geliştikçe üretim koşullarının dayandığı dar temellerle çatışarak artı-değerin artan oranda gerçekleştirilmesi önüne engeller koyar. Öte yandan sermayenin değerlenmesi, değerlenmiş olduğu ölçüde zorluklar gösterir. Gerekli-emek zamanı ne denli azalmışsa, sermayenin bir sonraki değerlenmesi o denli zorlaşır ve hatta gereksizleşebilir. Ne var ki, toplumsal emeğin üretkenliğindeki gelişme sermayenin değerlenmesi için zorunlu bir ön koşuldur. Ama bu koşul, o değerlendiği ölçüde ve oranda onun sınırı olarak ortaya çıkar. Zira üretken güç kademeli olarak 4, 8, 10, 100, 500 kat arttığında, artı-değer de aynı sayısal oranda büyümmez. Tam aksine, üretken gücün sayısal olarak çoğalması ne denli büyükse artı-değer o denli az çoğalır.

Marx diyor ki:

“Sermayenin artı-değeri yükselir, ama her zaman üretken gücün gelişmesine göre daha küçük oranda. Demek ki, sermaye ne kadar çok gelişmişse, ne kadar çok artı-emek yaratmışsa, yalnızca küçül-

tülmüş bir oranda değerlenmesi için, yani kendine artı-değer katmak için, üretken gücün o kadar verimli bir gelişme göstermiş olması gerekir –çünkü onun sınırı her zaman, gerekli-emeği gösteren günün kesri ile tam işgünü arasında bulunan orandır.”¹⁴³

Bu demektir ki, sermaye üretken gücün çoğaldığı oranda büyüyemez; ve dolayısıyla, emek üretkenliğindeki her gelişme hem emeğin daha fazla sömürülmesi için sermayeye yolu açarken, hem de sermayenin daha fazla değerlenmesi önüne aşılmaz duvarlar örer ve böylece o, miadını doldurduğunun kanıtını bize vermiş olur.

Onun emek ve değer yaratımına koyduğu bu sınırlar, bu sınırları sonsuzca büyütme mutlak eğilimiyle kutupsal bir zıtlık içinde hareket eder. Bu da onun artı-değeri yaratırken kendisinden bir türlü kurtulamadığı kendi iç çelişkisidir. Emek ve değer yaratımına hem sınır koyması ve hem de bu sınırları yok sayarak bunların daha da ilerisine, ötesine doğru çabalaması. Bu, zıtların birliğinin ikiliğidir; sermayenin, gelişmesi içinde *kendisiyle* girdiği çatışmadır; ve bu çatışmanın belli bir olgunluk derecesinden sonra kendi karşısına dönüşen çöküşe sürüklenişidir. O hiçbir zaman bu zıt etmenlerin çatışmasında ifadesini bulan çelişkilerden kurtulamaz ve onun frenleyici engelleri de buradadır; ve her büyük kriz, bu çelişmelerin hem kolektif olarak patlak vermesini ve hem de keskinleşerek devasa boyutlarda açığa çıkmasını sağlar. Ama bu koşulların kendileri, sermayenin üretim sürecinin kendi koşullarıdır.

Marx’ın mükemmel gözlemiyle:

Sermaye; “üretken güçlerin gelişmesini, gereksinimlerin genişlemesini, üretimin çok yanlı olmasını, doğal ve zihinsel güçlerin üretiminin çeşitliliğini ve işletilmesini ve değişimini frenleyen bütün engelleri ortadan kaldıran yıkıcı ve sürekli kökünden değiştiricidir.

Ama sermayenin bu tip her sınırı bir engel olarak koyması ve dolayısıyla düşünsel tarzda bunu aşmış olması, bunu gerçek olarak aştığı sonucuna götürmez ve böyle her engel onun belirlenmesine aykırı düştüğü için, sürekli aşılan, ama gene sürekli olarak konulan çelişkiler içinde sermayenin üretimi devam eder. Dahası var. Dur-

madan ardından koştugu evrensellik, sermayenin gelişmesinin belli bir evresinde sermayenin kendisini bu eylemin en büyük engeli olarak ortaya çıkarır ve bu yüzden de bizzat sermaye yoluyla onun kendisinin ortadan kaldırılması yönünde çabalar.”¹⁴⁴

Üretici güçler açısından da sermaye çelişki içinde hareket eder. O bir yandan, daha önce de aktardığımız gibi, üretici güçleri mutlak bir biçimde geliştirme eğilimi içine girer; bu, onun hem tarihsel işlevi ve hem de varoluş nedenidir. Bu yolla o, artı-emek zamanını çoğaltır. Öte yandan, bu aynı gelişme yolu, gerekli emek-zamanını azaltarak işçinin değişim değerini azaltarak onun değişim gücünü sınırlar.

Ama dahası var:

Üretici güçlerdeki sınır tanımaz gelişme çizgisi, artı-değer miktarındaki çoğalmayla orantılı gitmez. Çok daha önemli olanı; artı-değerdeki artma, üretici güçlerdeki dev gelişmenin çok gerisinde kalır; ve bu güçler geliştikçe artı-değer miktarındaki çoğalma o oranda azalır ve hatta belli bir sınırdan bu çoğalma durur. Ve nihayet daha da önemli olanı ve sermayenin en büyük açmazı, “üretici güçleri aşırı ölçüde yükseltme eğilimi yanında, asıl üretken gücü, insanın kendisini de ne ölçüde tek yanlı duruma getirdiği, sınırlandırdığı”¹⁴⁵ geçen her gün, toplumun ilerlemesiyle yeterince karnıtanmış bir şey olsa gerektir.

Bütün bu anlatılanlardan, kapitalist üretim tarzının, kendi üretim ve dolaşım koşullarıyla bir çatışmayı ifade ettiği, “engelleri bulunduğu, nispi olduğu, mutlak olmayıp, ancak üretimin maddi gereksinmelerinin gelişmesinde, belirli bir sınırlı döneme tekabül eden tarihsel bir üretim tarzı olduğu ortaya çıkıyor.”¹⁴⁶

VI. BÖLÜM

KAPİTALİST DÜNYA SİSTEMİNİN EVRENSEL KRİZİ

BİR BÜTÜN OLARAK SİSTEMİN GENEL KRİZİ

Birinci Emperyalist Paylaşım Savaşı, sistemin bir bütün olarak genel bir bunalıma sürüklenmesinde tayin edici bir rol oynar. Bu şu anlama gelir ki; Bu savaştan önce, kapitalizm bütünüyle olmasa da az çok istikrar ve denge içinde işliyordu. Bu denge ve istikrarı bozan, yoldan çıkaran çelişme ve çatışmaları kendi içinde taşımış olsa da. Ne var ki, savaştan sonra durum tümünden değişti ve savaş ve onun sonuçları, bir yandan kapitalizmin “son saati”ni yaklaştı- rıp ona süreğen alt-üst oluşların etmenlerini taşıyıp çürümesine doğru son hızla yaklaştırmak; öte yandan da, temelleri sarsılan sis- temin karşısına yeni ve canlı olanı, özgün ve diri olanı, devrim ve sosyalizmi seçenek olarak koyarak onun savaş öncesi az çok ayakta kalan sağlamlığı ve istikrarını bir daha geri gelmemek üzere boza- rak, onu yıkılışının unsurlarıyla kuşattı.

Bunu hem kapitalist ülkelerdeki emek-sermaye çelişmesini gün ışığına çıkararak, hem sömürge ve bağımlı ülkelerdeki muazzam uyanışı sağlayarak ve hem de tek bir ekonomik sistem olarak yürürlükte olan emperyalist sistemin teklğine son vererek yaptı. Ve dahası, bu yeni gelişme, emperyalistler arasındaki çelişme ve çatışmalara daha büyük bir genişlik ve derinlik kazandırdı.

Birleşik ve her şeyi kapsayan bir kapitalist dünya pazarı parçalanarak, kapitalist dünya ekonomisinin çok çeşitli parçaları ara-

sında, tek tek halkalar arasındaki ilişkide yeni bir şekilleniş ve sosyalist ekonomik ilişkiyi de içeren yeniden bir kalıba dökülüş de ortaya çıktı ve bu kapitalizmin tarihinde son derece sarsıcı bir olaydı ve kapitalizmdeki aşınmanın da derinleşerek sürmesinde bir “dönüm noktasıydı”.

Kısacası, savaş ve onun sonuçları ve elbette ki, Sovyetler Birliği'nin kapitalist emperyalist zincirin halkalarından kopması, sistemi fena halde sarstı ve bu, bir daha içinden çıkamayacağı kapitalist dünya sisteminin “genel krizi” sürecini başlattı. Bu bir yanıyla da dünya tarihinin yeni ve özgün bir gelişme mecrasına girişiydi.

Bütün bunlara neden olan elbette ki, Birinci Emperyalist Paylaşım Savaşı'nın kendisi ve bu savaşla birlikte ortaya çıkan ve özel mülkiyete ve anarşiye dayalı sömürücü sistemin yerine, seçeneğinin; Ekim'le birlikte ortaya çıkmasıdır.

Demek ki, Ekim, kapitalizmin istikrarsızlığında ve sağlamlığının sarsılmasında apaçık bir büyük “dönemeç” olmuştur. Bu dönüm noktası kapitalizmin tarihinde kapitalizm için negatif, sömürülen geniş yığınlar için pozitif bir kilometre taşı olmuştur. Dolayısıyla, bu tarih, kapitalizmin tarihsel “çöküş”ünün de tarihi olmuştur, onun karşısındaki seçeneği ile birlikte.

Ama burada çok daha önemli olan nokta ve konumuzla çok daha ilintili olanı, savaştan sonra gelişmenin yeni koşulları temelinde ortaya çıkan “yeni etmenlerin”, bu tarihsel çöküşe gelişme sağlamalarıdır. Bu yeni etmenler nedir sorusuna vereceğimiz yanıt herkesin de üzerinde fikir birliğine varabileceği iki önemli öğedir. Bunlar, kapitalizm için ölüm çanları demek olan iki önemli etmenlerdir. Biri “siyasal” ve diğeri “toplumsal” olan iki tehdidin o ana dek varolan ve kapitalizmi güçten düşürerek yıkımına neden olan ekonomik aşırı-üretim krizlerine ek olarak ortaya çıkmıştır. Bu her iki öğenin ortaya çıkmasını sağlayan şey, anlaşılır ki, Ekim Devrimi'nin yaşamın yaşayan gerçeği halini alması ve dolayısıyla eski sistemin, kapitalist sisteme her şeyiyle karşıt olan bir sistemin, sosyalist bir sistemin varlığıdır. Bu varlığın, ezilenler için bir “çekim

merkezi” olması; ve, hem gelişmiş kapitalist ülkelerde ve hem de sömürge ve bağımlı ülkelerdeki ezilenlerin sesine dolaysızca köprü olarak dünyadaki uyanışa sağladığı siyasal ve moral güç en büyük güç olarak sistemin çürümesine ve temellerinin oyulmasına tarihsel bir temel sağlamış oluyordu. Bu durum daha önce hiç böylesine yakıcı ve böylesine yakın ve tehdit edici olarak ortaya çıkmamıştı.

Bunun ortaya çıkmasında etkili olan tek şey, her şeyden önce ve esas olarak Ekim Devrimi ve onun sonuçlarıdır. Bunların dünyadaki ve sistemdeki sarsıcı sonuçlarıdır; bu devrimin, beraberinde sürece taşıdığı toplumsal ve siyasal öğelerin sistemin temellerinde yaratacağı sonu gelmez yıkım ve sarsıntılardır. Anlaşılır ki, Birinci Emperyalist Savaş’tan sonra, düzensiz aralıklarla da olsa, uzun süreli ve kronik bir ekonomik aşırı-üretim krizine dönemsel olarak yakalanan kapitalist ekonomi; bu tarihten sonra, buna eşlik eden yeni iki öğeyle de, siyasal ve sosyal kriz etmenleriyle de kuşatılmış oluyordu. Bu Birinci Paylaşım Savaşı ve Ekim Devrimi’nin sonucu olarak ortaya çıkan bu iki öğe, krizi, sistemin evrensel krizi haline getirmiş oluyordu. Artık kriz ne salt kendi başına ekonomik ne siyasi ve ne de toplumsaldı; o, bunların tümüydü. Elbette, günümüzde buna bir de ideolojik çürüme eşlik edince ideolojik kriz de bu saydıklarımıza eşlik etmiş oluyor.

Bütün bu gelişmeler, sistemin çelişme ve uzlaşmazlıklarını, salt ekonomik boyutla sınırlı bırakmayıp, onları sosyal ve siyasal alana ve daha da önemlisi ideolojik alana taşımış oldu; ve böylece de, kapitalist sistem, Emperyalist Savaş sonrası genel bir kriz içine sürüklenmiş oldu.

Stalin’i yinelersek:

“Dünya kapitalizminin genel krizi, yalnızca bir politik veya bir ekonomik kriz midir? Ne biri ne öteki. O, gerek ekonomiyi gerekse de politikayı kapsayan genel, yani kapitalist dünya sisteminin evrensel bir krizidir.”¹⁴⁷

Anlaşılır ki, güncel küresel kriz, üretim, dolaşım ve para piya-

şasının kendisinden ileri gelen çelişme ve uzlaşmazlıkları temelinde gelişse de, bu kriz, daha Birinci Emperyalist Paylaşım Savaşı sırası ve sonrasında ortaya çıkan kapitalist dünya sisteminin genel bunalımın ya da onun evrensel krizi koşullarında gelişti; bu genel kriz tarafından beslendi, derinleşti ve karmaşıklaştı. Böyle olduğu içindir ki, Stalin, bir başka yerde, 1929-1932 büyük bunalımını kolaylaştıran ve karmaşıklaştıran temeli, bu genel dünya kriziyle ilişkilendirmektedir.

İşte söyledikleri:

“Bugünkü ekonomik kriz, daha emperyalist savaş döneminde başlamış olan ve kapitalizmin temel direklerinin altını oyup ekonomik krizin başlamasını kolaylaştıran kapitalizmin genel krizi temelinde gelişmektedir.”¹⁴⁸

Bu, yalnızca Birinci Emperyalist Paylaşım Savaşının kapitalist sistem zincirini parçalayıp onun tekliğine son vermesi açısından değildi; bu, yalnızca, yeni, karşıt bir sistemin doğuşunda ifadesini bulan sosyalist yeni bir halkanın kendi etrafında yeni bir zincir kümelenmesine yol açması açısından değildi; bu aynı zamanda, sistemin, kapitalizmin emperyalist aşamasına evrilmesinde ifadesini bulan yeni ve özel olan, yeni ve özgül olan unsurların ve gelişmenin yeni koşullarının, sermayenin ‘tarihsel ve siyasal çöküşünü’ hızlandıran koşullar ve etmenler olmasındandı. Bu yeni ve özgül olan koşulların ve gelişmenin yeni etmenlerinin de, tekellerin bu egemenliği döneminde de kapitalist sistemin dengesini bozarak sarstığı ve onun tüm gelişme ve genişleme koşullarına karşın çürümesini derinleştirdiği apaçıktır.¹⁴⁹

Bu yeni ve özel olanın, kendisini, dünya çapındaki devrimin nesnel koşullarının olgunlaşmasında, devrimci bunalımın ayağa doğruluşunda, sistemin politik istikrarsızlığında, işsizliğin kitlesel işsizliğe varan durumunda, sanayi işletmeleri ve diğerlerinin süregelen bir kapasite altı çalışmasında, pazarların görece istikrarlı çizgisinin yara almasında ve nihayet sistemin “tarihsel çöküşünde” ifade ettiği gelişmenin yeni etmenleriydi. İkinci Dünya Savaşı ise, özellikle, 1917 Ekim Sosyalist Devrimi’ne eşlik eden 1949 Çin De-

mokratik Halk Devrimi bu istikrarsızlığı bütünüyle genişletip derinleştirerek onun genel bunalımını daha ağırlaştırdı. Özellikle Birinci Paylaşım Savaşından sonra şu ya da bu şekilde sahip olduğu “nispi” istikrarın ¹⁵⁰ İkinci Paylaşım Savaşından sonra büsbütün kaybolup gitmesi ve pazarların görece istikrarlı ¹⁵¹ biçimdeki klasik tezi artık eskimiş oluyordu. Stalin, kapitalist sistemin “gerek belli başlı ülkelerde gerekse sömürgelerde ve bağımlı ülkelerde savaşan ve Ekim Devrimi’nden önce sahip bulunduğu güce ve sağlamlığa artık sahip olmadığı ve olamadığı”nı ¹⁵² söylerken onun genel bunalımının derinliği ve kronik karakterine vurgu yapıyordu.

Elbette ki, Stalin’in de altını çizdiği gibi şu bir gerçektir: Birinci Paylaşım Savaşından sonra kapitalizmin birçok alandaki başarısı, örneğin, teknik ilerleme, yani üretim süreçlerinde bilimin teknolojik uygulaması alanında kazandığı başarılar, yeni iktisadi dalların yaratılması, üretimin çeşitlendirilmesi, kartelleşme ve tröstleşmede alınan mesafe, hem ticareti ve hem de üretimi son derece büyüttü ancak, bütün bunlar onun nispi istikrarını pekiştirmeye yetmediği gibi, onun eski gücüne ve sağlamlığına kavuşmasına da yetmeyecekti. Kapitalist üretim kapasitesinin muazzam büyümesiyle dünya pazarlarının daralan temeli arasındaki gedik her geçen gün büyüdükçe, bu “açık”, nispi istikrarın varlığını tehlikeye sokan en büyük güç olarak daima işbaşındaydı.

Ve Stalin’in sözleriyle:

“Tam da buradan dünya kapitalizminin savaşa gebe olan ve diğer bütün istikrarlar gibi bu istikrarın da varlığını tehdit eden en derin ve en keskin bunalım doğmaktadır.” ¹⁵³

Bütün bunlara bir de Ekim’den günümüze sürüp gelen devrimler ve savaşlar çağı eklenirse, tüm bu koşulların ve etmenlerin küresel ekonomik krizin ağırlaşmasındaki yeri daha açık hale gelir.

Stalin ve Mao’nun kapitalizmin İkinci Emperyalist Paylaşım Savaşı öncesi kazandığı istikrar ve dengeye bir daha kavuşamaz yargısının anlamı şimdi daha tam anlaşılabilir olsa gerektir. Ve istikrarsızlık ve dengesizlikle nitelenen durum dosdoğruca Birinci Em-

peryalist Paylaşım Savaşı'nın sonucudur (İkinci Emperyalist Paylaşım Savaşı bu durumu daha da derinleştirip ağırlaştırırsa da) ve kapitalizmin ekonomik kriz tehdidinde siyasal ve sosyal etmenleri de ekleyerek onu genel bir buhran, evrensel bir kriz içine sokmuştur. Başka şeyler bir yana, Birinci Paylaşım Savaşından sonra, İtalya ve Almanya başta olmak üzere bir dizi gelişmiş ya da orta derecede gelişmiş Avrupa ülkelerinde, faşizmin, adım adım burjuvazinin sınıf egemenliğinin son şekli olarak işbaşı yapması; burjuva iktidarların alışlageldik burjuva-demokratik yöntemlerle idare etmede içine düştükleri aczin ve bu acze yol açan genel bunalımın dolaysız sonuçlarındandır.

Bu da şu anlama gelir ki; şu an, krizde kriz durumudur yaşanan. Bir yandan güncel ekonomik ve mali kriz, öte yandan bu krizin gelişmesini kolaylaştıran ve derinleştiren kapitalist emperyalizmin genel krizi. Güncel krizin bunca sancılı ve uzun zamana yayılan durumu, bunca ağır sonuçlara yol açan niteliği, başka şeylerin yanında bir yanıyla da bununla açıklanabilir.

Dünya ölçeğindeki evrensel krize sermayenin yanıtı; onu kontrollü olarak yönetme çizgisidir. "Parola şudur: Çözemiyorsan denetim altına al; sürdürülebilir çizgide yönet."¹⁵⁴ Kriz, sermayenin içindeki kurttur. Sermaye, sermaye olarak ayakta kaldığı sürece, onunla birlikte yaşamayı öğrenmek zorundadır.

Fakat burada da soru şudur: Nereye kadar?

VII. BÖLÜM

KRİZİN İÇ VE DIŞ POLİTİKADAKİ OLASI ETKİLERİ VE SONUÇLARI

KRİZİN SONUÇLARI

Kapitalizmin tüm çelişme ve uzlaşmazlıklarını açığa çıkarıp yegginleştiren küresel kriz, siyasal ve toplumsal alanda da ağır sonuçlara yol açarak derinleşiyor. Bu sonuçlar şimdiden ortaya çıktı bile. Kriz sefalet/sermaye kutuplaşmasını derinleştiriyor; bir yandan sefaleti çoğaltıp yoksulluğu artırırken, öte yandan küresel sermaye, devletin koltuk değnekleriyle yeniden yapılandırılıp; sömürü, arz yuvarlağının her alanına yayılıp yoğunlaşmasını sürdürecektir.

Küresel kriz, tek tek her gelişmiş kapitalist ülke ve yarı-sömürge-lerde iç politika alanında milliyetçilik ve ırkçılığa kayış, daha fazla gerıcilik ve faşizm; daha az demokrasi ve özgürlük olacaktır. Nasıl ki, 1929-1932 büyük çöküşünün hemen arkasından birçok ülke tek tek iç faşistleşme üzerinden burjuvazinin sınıf egemenliğinin son şekli olarak faşizme kaydıysa; bu yeni çöküşün de öncelinin yolunu izlemesi hiç de küçük bir olasılık değildir. Bilinir ki, her büyük kriz, krizden çıkış için hem yeni bir ekonomik reçeteyi ve hem de siyasal bir düzenlemeyi de gerektirir. 1929 bunalımı, Avrupa ve ABD başta olmak üzere yerkürenin birçok yerinde, ekonomik açı penceresinden Keyneşçi politikalara adım adım geçildiyse, siyasal çizgide de Almanya ve İtalya başta olmak üzere, Avrupa'nın rengini faşizme boyadı. Devasa büyüklükteki krizleri önlemek, daima devasa büyüklükteki ekonomik ve siyasal kararlar ve bunlara denk düşen çizgilerle yerine getirilebilir.

Alman ve İtalyan ve diğer Avrupa ülkelerindeki faşizme yol açan nedenler, krizden ayrı düşünülebilir mi? Her krizden çıkış yolu yeni politikalarla aşılabilir. Nasıl ki, 1929-1932 krizi ekonomik ve siyasal planda yeni bir reçeteye aşılmaya çalışıldıysa, ve nasıl ki, 1973 krizinden sonra uygulanan ekonomik ve politik çizgi, daha öncekini (Kenesçiliği) bir yana bırakıp, yeni bir politik çizgiyi (neo-liberalizmi) krizden çıkış için çözüm olarak benimsediyse, yeni dönemin güncel krizini aşmak da yeni politik ve ekonomik reçetelere geçilmeyi gerektirecektir. Nitekim olan da budur. Neo-liberalizmden Keynesçiliğe doğru bir geçiş; ya da pazar artı devletçilik denen model sermayenin verili ekonomik ve mali krizden çıkış için bulunduğu çözümdür. Krize karşı bulunan ya da bulunabilen politik çözüm bir ayağıyla eskiye, Keynesçiliğe, bir ayağıyla yumuşatılmış neo-liberalizme yaslanıyor. Şu an adım adım uygulanan da bu çizgidir. Elbette bunun ağır faturası olacaktır. Ve bu fatura hem proletarya ve ezilen geniş yığınlara ve hem de emperyalizmin çevre gerisi olarak bilinen yarı-sömürge ülkelere çıkartılacaktır.

Derinleşen krizin ağır yükünü “alttakilere” yüklemek “üsttekilerin” her daim izlediği çizgi olagelmıştır. Krizin üstesinden küresel çapta artan bir sömürü yoğunluğuyla gelecektir sömürenlerin iktidarları. Fatura halka, sınıfa kesilecektir. Bu faturanın kendisi, sermayenin emeğe saldırısı olarak vücut bulacaktır. Kapitalist sınıfın proletarya ve emekçiler üzerindeki baskısı şiddetlenecektir. Yoğunlaştırılmış sömürünün sınıf ve bağlaşıklarında dalgalanmalara yol açmaması, sınıfın ayağa doğruluşuna doğru bir gelişmeye yolu açmaması düşünülemez. Böyle bir gelişmenin önünü kesmek için iç politika alanında sermaye lehine yeni bir politik düzenleme üzerinden emekçiler aleyhine “demokrasi”nin sabote edilmesi, faşizme kayma ve iç gericilik arz yuvarlağını kuşatacaktır.

Kapitalist devletin saldırısı bu dönemde hız kazanacak ve alttakilerin sınıfsal tepkilerine karşı devlet zaptiye rolüne daha fazla soyunacaktır. Bu da daha fazla gericilik, daha az demokrasi, daha fazla yoksulluk ve sefalet ve daha fazla sömürü olarak kendisini üretecektir. Ve bunun sonucu olarak işçi ve emekçi korumasız kalacaktır.

İşsizlik kitlesel işsizliğe varacak ve işsizler ordusu büyüdükçe büyüyecektir; ve işsizlikle birlikte yaşamak, sermayenin politik bir çizgisi olmayı daha fazla sürdürecektir. Büyüyen yedek sanayi ordusu, ücretleri sermayenin isteklerine uygun düşük düzeyde tutmak için düzenleyici rolü oynamada gecikmeyecektir. Emek gücünün değeri, fiyatının altına çekilerek, ücretlerin düşmesi tüm alanlara yayılarak kitlesel sefalet yaygınlaşacaktır.

Daha da önemlisi, krizin, arkadan gelen faturası da olacaktır. Şimdilik ertelenmiş olan vergilerin artırılması vb. önlemler birkaç yıl içinde gündeme bulutsuz havada çakan şimşek gibi çakacaktır. Aşırı üretimin yol açtığı fazlalığı eritmek için, talep daralmasını daha da gerdirmesin diye vergiler “şimdilik” kaydıyla rafa kaldırılmıştır ama; bunlar, kısa sürede bu raflardan halkın sırtına inecektir. Ve elbette, bunun çok ciddi toplumsal canlanmaya çanak tutacağı da işin öteki yüzü olacaktır. Elbette bu yeni dönemde göçmenler hedef tahtası haline gelmede gecikmeyecektir. Kriz dönemlerinde azgınlaşan milliyetçi damar ve bunun beslediği ırkçılık, göçmenlere dünyayı dar etmeyi sürdürecektir.

Öte yandan toplumsallaştırılmış üretimle mülk edinmenin kapitalist niteliği arasındaki çelişme, bu krizle birlikte yatağından taşacak; bu çelişmenin siyasal plandaki ifadesi olan emek-sermeye çelişmesi ivme kazanacaktır. Sermaye-sefalet kutuplaşması hiç olmadık ölçüde büyüyecektir. Bu sonuçlar, devrimci bunalımı olgunlaştıracak, sınıfa yeni mücadele kanalları açacak ve toplumsal kaynama sınıf mücadelesi rengine bürünecektir. Burjuvazi-proletarya çelişmesi sesinin tonunu perde perde yükseltecektir. Her ülkede farklı ağırlıkta bir etkiyle de olsa. Daha şimdiden başta Fransa, Almanya, Yunanistan, İtalya olmak üzere, kapitalist ülkelerde krizin faturasını ödemek istemeyen geniş halk yığınları kitlesel gösterilerle sokağa çıktı bile. Krizin derinleştirdiği dereceli kutuplaşmalar toplumsal kaynamaya ivme kazandırmaya devam edecektir.

Yakın gelecek, sınıf mücadelelerine gebe duruyor. Gölgeye çekilen çelişmeler, krizle birlikte gün ışığına çıkacak ve saklı duran potansiyel güçler yatağından taşacaktır. Ne var ki, krizin derin-

liği, genişliği ve uzun vadeye yayılması, burada tayin edici rol oynayacaktır.

Krizin sefalete ittiği yığınlar çareyi devrimcileşmede arayacak ve böylece toplumsal kaynama ile sokağın ayağa kalkmasının koşulları her zamankinden daha elverişli hale gelecektir. Ve elbette bir sonraki son alt başlığın konusu olmakla birlikte sermayenin politik, ekonomik, sosyal saldırılarına koşu, yoğunlaşan sömürü ve politik baskıya koşu, çözümü, devrimde arama etmenleri giderek daha belirgin hale gelecek; bazı ülkelerde proletarya dolaysızca çareyi devrimci girişimlerde ararken, bazı ülkelerde ise geleceğin devrimini örgütlemek için uygun ve elverişli koşullar ortaya çıkacaktır. Ne ki, bu konuda fazla hayale de kapılmamak gerekir.

Devrim ve sosyalizmin uzun zamandır sığ sulara çekildiği anın elverişsiz koşullarında, “sularının yükselmesi” uzun zaman alacaktır. st üste binen gericilik dalgalarıyla kolu kanadı kırılmış, boynu vurulmuş ve geçici yenilgiyle gerilere pskrtlm devrimci güçlerin bugünden yarına, kısa bir süreçle hemen ve büyük bir girişkenlikle ayağa doğrulması beklenmemelidir. Bu, uzun bir zamana yayılan zorlu bir mücadeleyi gerektirecektir. Krizin sunduğu elverişli ortama koşun, greliden yenilginin ataletini üzerinden söküp atması uzun ve zorlu bir süreç olacak ve böylece bu zorlu aşama ancak misli görülmemiş oranda bir çabayla diriliğe kavuşabilecektir. abuk toparlanma ve devrim beklentileri, içinden geçilen dönemin devrim aleyhine şekillenmiş olan durumunu kavramaktan uzak kalır. Aslolan, uzun ve sabırlı bir çalışmadır; özveri dolu inatçı bir sınıf mücadelesindeki ısrardır. Ama asla reformist ve revizyonist hayallere yer bırakmadan.

Nihayet kriz, dış politika alanında da, elişmelerde dereceli kuttulaşmalara yol açacak ve krizin vurduğu sermaye ve onun kayıpları, zararı başka sermaye gruplarına nasıl yklerimiz çizgisindeki bu mücadele, sermaye, tekeller ve emperyalist gruplar ve devletler arasındaki hırlaşmayı krkleyecektir. Ama aynı zamanda krizin faturasının en azından bir büyük bölümünün yarı-sömürge ülkelere aktarılması dış politikanın bir başka çizgisi olacaktır, her zamanki gibi.

Bu da bir yandan emperyalistlerin kendi aralarındaki çelişmelerin keskinleşmesine, öte yandan da emperyalistlerle yarı-sömürge ülkeler ve halkları arasındaki çelişmelerin derinleşmesine doğru bir hat izleyecektir. Her tekeli grup, her kapitalist ülke ve diğerleri, krizden en az zararlı çıkmak isteyecektir. Bu da ekonomik alandaki çelişmelerin politik alana taşınması demek olacaktır. Kârları paylaşırken, “kardeş” olanlar; zararları paylaşırken “düşman kardeşlere” dönüşürler derken Marx, ne de doğru bir tanıyı koymuştu birkaç elli-yıl önce. Zira, kriz, bazı tekellerin yıkımına, üretici güçlerin kitlesel yıkımına, bir kısım sermayenin geri çekilmesine, bir kısmının tahribine ve nihayet sermaye grupları arasında birleşmelere, çatışmalara ve yeni yapılanmalara yol açmadan; ve dahası, büyük bir işsizler ordusu yaratmadan ve bu yaratma üzerinden emek-gücünün değerini en alt düzeye çekmeden yeni bir kapitalist “çevrimi” başlatamaz.

Krizden çıkış, öyle kolay yürüyen bir süreçle olmaz, olmayacaktır da. Bu süreç ağır, sancılı ve tahripkar olacaktır. Birçok tekelin ayakta kalamayarak yıkılması ve bir kısmının birleşmesinin bu mecedada sıklaşması tesadüf değil; krizle yenen vurgunun yol açtığı sonuçlardır.

Her büyük kriz, büyük miktarda sermayeyi saf dışı ederken, bir kısmının da birleşerek ayakta kalmasına yol açar. Sermayenin merkezileşmesi, özellikle bu dönemde artacak ve “birçok kapitalistin birkaç kapitalist”e dönüşme süreci hızlanarak devam edecek. “Sermayeyi oluşturan kısımların nicel gruplaşmaları” kriz döneminde daha da şiddetlenecek ve bu arada gayrete gelen sermaye büyük boyutlu yeniden-üretim dediğimiz yoğunlaşmanın da eşğine gelmiş olacaktır.

Şirket birleşmeleri, evlilikler, ayrılımlar ve tarih olmalar her büyük bunalımda olduğu gibi bu bunalımın da beklenen sonuçlardı. Porsche ve VW arasında son dönemlerde gene alevlenen tartışmalar bunun en son örneği olsa gerektir. Bir süre önce VW’nin yüzde elli birlik hissesini satın alan Porsche ile VW arasında cebeleşmeler bitmek bilmiyor. Şimdi de VW Porsche’yi yutmak istiyor. Nitekim iki tekel arasındaki mücadeleyi, sonunda, Porsche değil, VW kazandı. Opel olayında yaşanan durum da bundan farklı değil.

Daha önceleri devletleştirilmesi gündeme gelen Opel'in, şimdilerdeki en son yazgısı, Kanada-Avusturya ortaklığı Manga, Belçika şirketi RHJ ve Çin tekeli BAIC arasındaki mücadeleye bağlanmış durumda. 2009 yaz aylarında gelinen nokta bu.

Sorun şudur: Kim kimi yenerek saf dışı edecek? Sermaye tahrip-leri ve yıkımların yaşandığı bu süreçte, süreç, sermaye grupları arasında hile, entrika ve dolandırıcılığı da içeren büyük çapta çelişme ve çatışmalara neden olacaktır.

Ne demişti Marx:

“Gönenç dönemleri dışında, kapitalistler arasında, pazarların paylaşılması için çok şiddetli savaşım olur.”¹⁵⁵

Daha da önemlisi:

Küresel krizin hem emperyalistler arasındaki çelişmenin, hem emperyalizmle sömürge ve yarı-sömürge ülkeler ve halklar arasındaki çelişmenin ve hem de burjuvazi-proletarya çelişmesi başta olmak üzere, kapitalist sistemin çelişmelerinin şiddetlenmesine yol açtığıdır. Her büyük krizde, kapitalist sistemin tüm çelişmelerinin kolektif olarak patlak vereceği, Marksist teorinin bilinen bir yargısıdır. Bu yargı, daha şimdiden, tablonun bazı parçalarında yer yer gerçeğe dönüşmüş ve dönüşme tehdidini içeren gelişmelere apaçık işaret ediyor.

Sermaye, son birkaç on yılın en ağır ve ciddi krizinin ve onun felaketli sonuçlarının üstesinden gelebilir mi? Devrim gereksinimine işaret eden kriz, devrime yol açar mı? Kriz, devrim ve sosyalizmin “an”ını mı, “yön”ünü mü işaret ediyor? Bu soruların yanıtını son alt başlığımız içinde ele alalım istiyoruz.

KRİZ VE DEVRİM GEREKSİNİMİ

Deniliyor ki, kapitalizmin seçeneği yoktur; yalnızca onun biçimleri vardır. Bu sorunun yanıtını en sona bırakarak yukarıdaki “sorularımıza” yanıt arayalım.

Önce şu: kapitalizm yüzyılım bu en büyük krizinin üstesinden gelebilir mi?

Her büyük kriz, burjuvazinin üretici güçleri yönetmeye güç yetiremediğini gün ışığına çıkarır. Bu şu anlama gelir ki, meta üretimine dayalı bir üretim sisteminde, yani sermayenin egemenliğine dayalı bir üretim tarzında, bu sistemin kendisi, modern üretken güçleri yönetmiyor, onların hakkından gelemiyor; bu güçler karşısında yetersiz kalıyor. Kriz, bu gerçeğin yalın doğrulanışının sonucudur. Toplumsallaştırılmış üretimde anarşi egemendir; anarşi içinde anarşi ile işleyen bir toplumdur söz konusu olan.

Plansızlık, rastlantı ve anarşi üçgeninde hareket eder bu sistem. Üretim, üretim araçları ve ürünlerin kapitalist niteliği, üretim ve dolaşım süreçlerini ve değişimi dönemsel olarak yolundan çıkarmakta; ve sistem, gelişmesinin iç sınırlarına gelip dayanmaktadır: Kilitlenme.

Seçenek, halkın maddi ve kültürel gereksinimlerinin karşılanması temeli üzerinde, önceden hazırlanmış bir plan dahilinde üretimin örgütlenmesidir. Üretimin toplumsal karakterine karşın, kapitalist üretimin tüm sonuçlarının mal edilmesi kapitalist biçimdedir. Her kriz bu biçimin iflas ettiğini gösteriyor. Bunun seçeneği ise, üretim araçlarının sermaye karakterine son verip, onlara proletarya önderliğinde toplumsal bir karakter kazandırmaktan ibarettir

Sorduğumuz soruya geri dönersek: Sistem krizini aşabilecek kapasiteye, olanaklara sahip mi hala?

Ne ki, tüm bu duruma karşın, sistemin hala krizden kendi olanaklarıyla çıkma koşulları bütünüyle tükenmemiştir ve sistem hala onu çöküşe götürecektir denli olgunlaşmamış ve son durağına varmamıştır; bunun vardığı durumlarda da bu çöküşe müdahale edecek tarihsel mücadele dinamikleri olgunlaşmamıştır.

Her kriz, bir yandan üretken güçleri yıkar, ama öte yandan kapitalist üretim tarzının ileriye doğru gelişmesine yeni bir olanak olur.

Şöyle diyor Marx:

“Ama bir bunalım, daima geniş yeni yatırımların çıkış noktasını oluşturur.”¹⁵⁶

Bu nasıl olur?

Her kriz döneminde uğranılan kayıpların telafisinde kapitalistler arasında kıyasıya bir mücadele başlar. Genel kâr oranının eşitlenmesi örneğinde görüldüğü gibi, kârların kazanıldığı mecrada, kapitalistler arasında bir kardeşlik havası eser ve aralarında “*kapitalist komünizmi*” uygularlar. Sıra zararların paylaşılmasına geldiğinde kapitalist sınıf arasındaki kardeşlik havası yerini, düşman kardeşler arasındaki savaşa bırakır. İşte bu savaşın sonunda, rekabet mücadelesinde kriz esnasında bir kısım kapitalistler yok olur. Bir kısım sermaye yok olur, tahrip olur, çekilir. Üretim araçlarının, sabit ve döner sermayenin bir kısmı sermaye olarak iş göremez hale gelir. Üretim araçlarının kitlesel yıkımı bu döneme denk gelir. Ve sermaye tahripleri başlar. Bazı makineler kullanılamaz olur; emeğin bir kısmı sömürülemez. Hammadde kullanılamaz hale gelir. Depolarda mallar çürür. Ve sermayenin bir kısmı tamamen tahrip olur ve böylece bazı fabrikalar işleyemez hale gelir ve iş sermayenin maddi varlığına dek uzanır. Böylesi dönemlerde bunalımdan herkes nasibini alır ve zaman her şeye saldırır. Üretim ve dolaşım süreci ve bunları yöneten yasalar altüst olur. Piyasadaki metaların bir kısmı yeniden-üretim süreçlerini değer kaybıyla atlatır; fiyatlarda devasa düşmeler sermayede değer kayıplarına yol açar. Para, ödeme aracı rolünü yerine getiremez olur. Kredi sistemi tümüyle çöker.

İşte, böylesi koşullarda, sermayenin bir kısmı tahrip olur, yok olur; ayakta kalabilen sermaye, bir yandan ücretleri ortalamanın altına çekerek, yani emek-gücü değerinin altına indirip değişen sermayenin değerini düşürerek; bir yandan da rekabet savaşı üzerinden her bireysel kapitalist kendi fabrikasındaki ürünün bireysel değerini genel ortalamanın altına düşürecek yeni ve ileri yöntemleri üretim sürecine uygulayıp emeğin üretkenliğini artırarak değişen sermayenin değerini değişmeyen sermaye karşısında oran olarak düşürür ve böylece ayakta kalan sermaye grupları için, yeni yatırımlar üzerinden bir çıkış noktası ortaya çıkar. Ve böylece, “kapitalist üretimin ‘sağlıklı’ işlemesine uygun koşullar”¹⁵⁷ yeniden kurulmuş olur. Anlaşıldığı ki, bu da kapitalist üretimin daha ileriye doğru itilmesinde yeni bir olanak olur. Ve düzensiz de olsa, kronik bir hastalıktan mustarip

de olsa kapitalist çevrim, ağır aksak da olsa, krizi engelleyecek araçları git gide tüketerek de olsa, yeniden başlar.

Marx'ın sözleriyle:

“Ve böylece, devre yeni baştan başlamış olur.”¹⁵⁸

Bu çizgide sürekli bir bunalım olmaz. Ve dolayısıyla, Marx'ı yinelersek, “sürekli bunalımlar diye bir şey mevcut değildir.”¹⁵⁹ Eğer böyle değil de tersi olsaydı, “sanayi çevrimi” daralan ve genişleyen bir çemberde değil, sürekli daralan bir çember çizecekti ki, bu daralan çember çarçabuk kendi içinde dönülen merkezle çarpışarak üretim hareketini çarçabuk sona erdirirdi. Sermayenin kısır döngüden asla kurtulamaması ayrı şeydir; onun süregelen bir ekonomik bunalım gibi kapitalist çevrimin bir evresine sürekli takılıp kalması başka bir şeydir. Oysa bilinir ki, bunalım, “kapitalist çevrim”in yalnızca bir evresidir. Sürekli bir ekonomik kriz, bu çevrimi bir tek bunalım evresine indirgeyip, gerisi, “ılımlı faaliyet, gönenç, aşırı-üretim, bunalım ve duraklama dönemleri”¹⁶⁰ gibi evreleri bu çevrimden söküp atmak demek olur. Anlaşılır ki, kapitalist çevrim hareketi daha dar anlamda tanımlarsak, üretimin daralması ve gelişmesi sürüp gider. Bunalım ve duraklama dönemlerinde sınai yaşam geriler ve duraklar ama bu döngülerden çıkıldıktan sonra gene de genişleme olur. Çöküşle sonuçlanmayan her krizde sermaye yeniden ayağa doğrulur ve hatta, Marx'ın çözümlediği gibi, kriz, üretim için yeni bir nirengi noktası bile olur.

Öte yandan kapitalizmin, Birinci Paylaşım Savaşı ile içine girdiği uzun süreli genel buhranı ile kapitalist üretim tarzından kaynaklanan ve salt zaman zaman, yani dönemsel olarak geri gelen ekonomik aşırı-üretim krizlerinin yol açtığı sanayi ve ticaret krizleri farklı şeylerdir; aynı temel üzerinde yükselmezler; birbirlerini besleseler de.

Ve devrimle sonuçlanmayan her kriz, Marx'ın bu teorisinin yeni bir doğrulanışı olarak tarihte yerini alıyor. Kaldı ki, devrim, hep büyük bir krizin arkasından gelmesine karşın, her kriz devrime yol açmaz; onun için kapıyı aralasa da. Bunun için devrimi yapacak güç-

lerin, proletarya ve emekçilerin bilinç ve örgütlenme düzeyi, yani devrime müdahale edecek devrimci araçların da deminde olması zorunluluğunu, tarih, 1918 Almanya devrimi örneğinde olduğu (nesnel koşulların olgunluğu ile devrimin öznel koşullarının yetersizliği arasındaki gedik) gibi göstermiştir.

Ne demişti Stalin?

“Devrimin zaferi hiçbir zaman kendiliğinden gelmez. Onu hazırlamak ve mücadeleyle kazanmak gerekir. Ve onu hazırlayabilecek ve kazanabilecek olan da yalnız, güçlü bir proleter devrimci partidir. Öyle zamanlar olur ki, durum devrimci bir durumdur, burjuvazinin iktidarı temellerine kadar sarsılmıştır, ama yine de devrimin zaferi gelmez, çünkü proletaryanın yığınlara önderlik edecek ve iktidarı ele geçirecek kadar güçlü ve otorite sahibi devrimci bir partisi yoktur. Bu gibi ‘durumların’ meydana gelemeyeceğini sanmak akılsızlık olur.”¹⁶¹

Bazı istisnaları bir yana koyarsak, dünyada genel durum, kapitalistlerin mevcut küresel krizden çıkışları için bir avantaj, devrim güçleri içinse tam bir dezavantajdır. Bu demektir ki, sermayenin, bu krizden çıkma imkanı ne denli mümkünse, devrimci güçlerin de bu krizden devrimle çıkma imkanı o kadar uzak bir olasılıktır. Burjuvazi bu krizden çıkma olanaklarını tümüyle tüketmemiştir ve hala elinin altında bu olanaklar mevcuttur ve üstelik devrimci güçlerin içinde bulunduğu durumla, onları bekleyen görevlerin büyüklüğü arasındaki derin gedik burjuvazinin lehine bir avantaj sağlıyor.

Ne demişti Lenin? İşte o uzunca pasaj:

“Yoldaşlar! Şimdi, devrimci eylemimizin temeli olarak devrimci kriz sorununa geliyoruz. Ve burada her şeyden önce iki yaygın yanılgıyı vurgulamalıyız. Bir yandan burjuva iktisatçıları bu krizi, İngilizlerin şık sözcüğünün ifadesiyle bir ‘arıza’ olarak gösteriyorlar. Öte yandan, bazen devrimciler, krizden kesinlikle hiçbir çıkış yolunun bulunmadığını kanıtlamaya çalışıyorlar.

Bu bir yanılgıdır. Mutlak çaresiz durumlar yoktur. Burjuvazi aklını yitirmiş küstah bir haydut gibi davranıyor, aptallık üstüne aptal-

lık yapıyor, durumu ağırlaştırıyor ve kendi batışını hızlandırıyor. Bütün bunlar doğru. Fakat burjuvazi için sömürülenlerin herhangi bir azınlığını küçük tavizlerle uyutma, ezilen ve sömürülenlerin herhangi bir kesiminin herhangi bir hareketini ya da ayaklanmasını bastırma olanağının kesinlikle bulunmadığını ‘kanıtlamak’ mümkün değildir. Peşinen ‘mutlak’ çaresizliği ‘kanıtlamak’ istemek, boş bir ukalalık ya da bir kavram ve sözcük oyunu olur. Bu ve benzer sorunlarda gerçek ‘kanıt’ sadece pratik olabilir. Burjuva düzeni tüm dünyada korkunç bir devrimci krizden geçiyor. Şimdi devrimci partilerin pratiğiyle, bu partilerin bu krizden devrimin başarısı, zaferi için yararlanacak yeterli hedef berraklığına, örgütlülüğe, sömürülen kitlelerle bağlara, kararlılığa ve yeteneğe sahip olduğunu ‘kanıtlamak’ zorundayız.”¹⁶²

Anın tarihsel durumunda, krizin en çok vurduğu gelişmiş kapitalist ülkelerde, bu krizden devrimle çıkma olanakları yoktur. Yani sorunun pozitif biçimdeki çözümü uzak gözükmektedir; çözümün, burjuvazi üzerinden negatif biçimi daha yakın durmaktadır. Devrim parolası, bu ülkeler için uygun düşmez ve “an”ın koşullarıyla da örtüşmez. Buralarda devrim parolası, “an”ın değil, “geleceğin” parolası olarak uygundur; ama eylem parolası olarak uygunsuzdur. Bu ülkelerdeki verili krizden devrimle çıkma parolası, uygun olmayan koşullarda kızıl bayrağı boş yere yükseklere kaldırmak demek olan hayalcilik olur. Her büyük devrim, her büyük krizin ardından gelse de, söz konusu ülkelerde bu kriz devrimlere götürmez; götürmez çünkü, krizin felaketli sonuçlarının yol açtığı ideal ve elverişli koşullarla, bu koşullardan devrim adına yararlanması gereken güçlerin durumu arasındaki içler acısı uçurum, anın nesnel gerçeği olmayı sürdürüyor.

Dolayısıyla, sınıfın örgütsüz ve dağınık karakteri, krizle fena halde sarsılan sistemi yıkmaya güç yetiremeyecektir.

Ne ki buna karşın, bu krizden geleceğin devrimi için yararlanmak da görevdir. Halkı kapitalizmin sağlamlığı ve yıkılmazlığı konusundaki hayallerden kurtarma propagandası için en uygun koşulları sunmuştur kriz. Özellikle son birkaç on yılda, bu koşullar

hiç bu denli uygun olmamıştı. Kriz, kapitalizmi renkli tüylerinden soyup tüm çelişme ve uzlaşmazlıklarıyla çırlıçıplak bırakmıştır. Bu durum bulunmaz bir fırsattır; ve proletaryanın örgütlü güçlerinin ideolojik ve politik saldırısı için koşullar son derece elverişli haldedir. Propaganda ve ajitasyon için, yalpalayanları yola getirmek için ve de en önemlisi ve tayin edici olanı, sınıfı kazanmak için ve nihayet devrimin gerekliliği için tavsayan havayı uygun hale getirmek için elimize geçen en büyük fırsattır bu. Elbette en ivedi olanı, proletaryanın örgütlü karakteridir. Proletaryanın bilinç ve örgütlenme düzeyi, krize müdahalede tayin edici faktördür. Bunun yok ya da yok denecek kadar az olduğu durumlarda krizden devrim ve sosyalizm adına yararlanma çizgisinin yeterli ve kalıcı bir başarı kazanma şansı yok denecek denli az olur. Ama bu, proletarya ve öncüsünü eli-kolu bağlı bırakmaz, bırakmamalıdır da.

Ve sonra şu:

Kriz, bu ülkelerde devrimlere yol açmasa da devrim gereksinimine işaret ediyor. Kriz bu ülkelerde devrimin “an”ını değil, “yön”ünü tayin etmede pusula görevi görüyor. Krizle, kapitalizm batağa saplanmış; kriz, devrim gereksinimi için termometre görevi görmüş ve bu gerçeği tanıtlamıştır. Ayrıca kriz, devrim ve sosyalizmin gerekliliğini bir seçenek olarak daha çok yakınlaştırmış ve ona dair umutları yeşertmiştir. Devrim ve sosyalizmin gereksinim olduğunu her zamankinden çok daha fazla öne çıkarıyor. En çok üzerinde durulması gereken nokta budur; krizin özellikle gelişmiş ülkeler başta olmak üzere dünyada yolunu açtığı ve lehine bolca malzeme sunduğu propaganda aracı da budur.

Tartışma götürmez bir gerçektir ki, her kriz devrime yol açmaz ama, devrime yolu açan krizler de, kendiliğinden gelmez. Zira, biz, Marx’tan bu yana biliyoruz ki, kapitalizm kendi krizinin altında; falsoları, çelişmeleri ve açmazlarıyla kendiliğinden bir süreçle iflas bayağını çekip çökmeyecek ve dolayısıyla kuru bir kamış gibi kendi içinde kırılmayacaktır. Devrim, krizle kendiliğinden gelmez; onu çekip almak gerekir. Onu çekip alacak olan da bilinçli ve örgütlü sınıftan ve bu sınıfın öncüsünden başkası değildir. Ne ki, proletarya

ve öncünün mevcut durumu ile onu bekleyen görevler arasındaki derin uçurum hala aşılmayı bekleyen en büyük sorundur. Kriz, bu göreve daha çok sarılmayı bütün ehemmiyetiyle öne çıkarmış bulunuyor. Bu gedik ne denli erken kapanırsa, devrim ve sosyalizm de o denli yakınlaşmış olacaktır.

Kapitalizm seçeneksiz mi? Her büyük kriz, kapitalizmin seçenek olamayacağı zengin kanıtlarını sunuyor bize. Tarih, bunun örnekleriyle doludur. Krizle birlikte açığa çıkan ve patlak veren sistemin çelişme ve uzlaşmazlıkları ve onu güçten düşüren etmenler, kapitalizmi nasıl seçeneksiz yapabilir ki? Her kriz, aynı zamanda kapitalizmin seçeneksiz olmadığına tanıtlanması değil midir?

Kapitalizmin seçeneksiz olmadığını 20. yüzyıl devrim ve sosyalizm pratikleri yeterince kanıtladı; dünyanın üçte birinin halk demokrasisi ve sosyalist ülkeler rengine bürünmesi, sosyalizmin yaşamın yaşayan gerçeği haline gelmesi ve hem de bunun bir gün değil, bir ay değil, bir yıl değil, onlarca yıl süren bir pratikle kanıtlanması, kapitalizmin seçeneksiz olmadığını en açık kanıtı olsa gerek. Bu pratikler, sonradan karşısına da dönüşse, sosyalizmin kapitalizm karşısında bir seçenek olduğu ortaya çıktı.

Denilebilir ki, devrim ve sosyalizmin yenilgisi, bu kanıtın aleyhine güçlü bir etki yapmadı mı? Kapitalizmin feodalizme ve orta çağ gericiliğine karşı verdiği mücadele sürecinde, nasıl ki, bir dizi zafer-yenilgi gelgiti yaşanmışsa; nasıl ki, burjuvazinin alaşağı ettikleri, burjuvaziyi devirip yeniden işbaşına gelebilmişlerse; ve nihayet burjuvazi nihai zaferini nasıl ki, ancak birkaç yenilgi denemesinden sonra pekiştirebilmişse; sosyalizmin kapitalizmi alt etme mücadelesinde de, tarih aynı çizgiyi neden izlemesin ki. İlk hamlesinde yenilgi alan sosyalizmin, tıpkı burjuvazinin feodaliteye karşı mücadelesinde olduğu gibi, ancak birkaç hamleden sonra, zaferini nihai zafere dönüştüreceği anlaşılır şeydir. Nihai zafer asla tek hamleden ibaret değildir; tarih bunu her büyük olayda kanıtlamıştır. Bu bakımdan sosyalizmin yenilgisine, tıpkı öncelinin yenilgisi gibi göreliliği gözleriyle bakmak gerektiği tarihin bir hükmüdür. Başka türlü de düşünülemez.

Krizin sunduğu elverişli ve ideal fırsatlardan yararlanarak, sığ sulara çekilen devrim ve sosyalizmi eski büyü ve çekiciliğine kavuşturmak yalnızca bize bağlıdır. Zira, kriz, devrim ve sosyalizm gereksinimine fena halde “işaret” ediyor. Kriz, devrimci bir patlamanın fitilini, belki, hemen şimdi ateşlemeyecektir ama, bu ateşi yaklaştıran potansiyel güçlerin yelkenlerini dolduracaktır.

Asla unutulmasın ki, krizler, kapitalist üretim tarzının tüm çelişme ve uzlaşmazlıklarının kolektif olarak patlak vermesinin yolunu açarak onları son haddine dek gerdirse de; iç sınırlarını ve engellerini gösterip onun geçici ve tarihsel bir üretim tarzı olduğunun kanıtlarını verse de; sermaye tekeli altında gelişen üretici güçler, verili krizle birlikte, Marx’ın sözleriyle, kendi “kapitalist kabuklarıyla bağdaşamadıkları” bir noktaya dek itilseler de; sermaye tekeli, üretim tarzına fena halde ayak bağı olsa da; ve tüm bu gelişmeler, sermaye üzerine kurulu sistemin içinde, karşıtının maddi varoluş koşullarını kaçınılmaz olarak yaratsa da; “kapitalizmin mezar kazıcısı”, “infazcısı” sınıfın bilinçli ve örgütlü müdahalesi olmadan, hiçbir gerçek halk devrimi kendiliğinden gelmez –kriz bu elverişli fırsatı sunsa da. Onu çekip alacak olan da, bilinçli ve örgütlü sınıfın kendisidir; elbette ki, sınıfı temsil etmeyi hak kazanmış devrimci partisi önderliğinde.

15 Nisan-31 Temmuz, 2009

DİPNOTLAR

¹ J. W. Gilbert'tan aktaran Marx, Yirmi beşinci bölüm, Kredi ve Fiktif Sermaye, Kapital Üçüncü Cilt, sayfa, 357

² Engels, Yirmi beşinci bölüm, Kredi ve Fiktif Sermaye, ara ek; Karl Marx, Kapital Üçüncü Cilt, sayfa 358

³ Karl Marx, Dokuzuncu bölüm, Artı-Değer Oranı, Kapital Birinci Cilt, sayfa, 283

⁴ Ne garip bir çelişki ki, Türkiye 30 milyarın üzerindeki bir parayı, çok az bir faiz karşılığı ABD'nin hazine bonolarına yatırıyor; ama aynı Türkiye, daha yüksek bir faiz oranıyla dışarıdan borç para dileniyor.

⁵ Tam da burada bir ara parantez açmak gerek. Çalışmanın sonuna geldiğimizde IMF'nin Dünya Ekonomisinin Genel Görünüm Raporun'da Temmuz ayı itibarıyla “yenilenme” oldu; ve buna göre, dünya ekonomisindeki küçülme tahminleri eksi 1,3'ten eksi 1,4'e çıktı. Yani arada ciddi bir fark yok. Alman ekonomisindeki küçülmeyi de eksi 5,6'dan 6,2'ye çıkardı ki, bu büyük bir fark. Yeni “yenileme” raporunda gelecek yıl için az çok iyimser bir tablo çizilirken, krizden çıkışın uzun zamana yayılacağı ve eski günlerin kolay bir süreçle geri gelmeyeceğine işaret ediliyordu.

⁶ Marx, Otuzuncu bölüm, Para-Sermaye ve Gerçek Sermaye I, Kapital Üçüncü Cilt, sayfa 434

⁷ Karl Marx, Sermeye Bölümü (Devam), İkinci Kesim: Sermayenin Dolaşım Süreci (Devam), Rekabet, Grundrisse 2, sayfa 129-130

⁸ Marx, Otuzuncu bölüm, Para-Sermaye ve Gerçek Sermaye I, Kapital Üçüncü Cilt, sayfa 434

⁹ Engels, Engels'ten Berlin'deki Conrad Schmidt'e, Londra, 27 Ekim 1890; K. Marx F. Engels, Seçme Yazışmalar 2, sayfa 239

¹⁰ Karl Marx, Otuz ikinci bölüm, Para-Sermaye ve Gerçek Sermaye III, Kapital Üçüncü Cilt, sayfa 457

¹¹ Karl Marx, Üçüncü Bölüm, Para ya da Metanın Dolaşımı, 99 Nolu dipnot; Kapital Birinci Cilt, sayfa 152

¹² Lenin, Marksizm ve Revizyonizm, Seçme Eserler 11, sayfa 484

¹³ Karl Marx, Biyografi, sayfa 342

¹⁴ Karl Marx, On yedinci bölüm, Ricardo'nun Birikim Teorisinin Eleştirisi (Bunalımlara yol açan neden: Sermayenin Doğası), Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap, sayfa 492

¹⁵ Engels, İngilizce Baskıya Önsöz, Kapital, Birinci Cilt, sayfa 39

¹⁶ Engels'in Otuzuncu bölüme düştüğü 8 nolu dipnot; Marx, Kapital Üçüncü Cilt, sayfa 433-434

¹⁷ Engels, Engels'ten Berlin'deki August Bebel'e; Londra, 20 (-23) Ocak 1866; Marx Engels, Seçme Yazışmalar 2, sayfa 205

¹⁸ Lenin, Marksizm ve Revizyonizm makalesinden, Seçme Eserler, Cilt 11, sayfa 483

¹⁹ Mao Zedung, Seçme Eserler VI, sayfa 248

²⁰ Marx, bu dönemleri şöyle saptar: "...kapitalist üretim, belirli dönemsel çevrimlerden geçer. Birbiri ardından dinginlik, artan canlılık, refah, aşırı-üretim, bunalım ve durgunluk durumlarından geçer." Marx, Ücret, Fiyat ve Kâr; Marx Engels, Seçme Yapıtlar 2, sayfa 83; Ayrıca bakınız, Marx, Kapital Birinci Cilt, sayfa 464. Orada dediği de şudur: "Modern sanayi yaşam, birbirini izleyen, ılımlı faaliyet, gönenç, aşırı-üretim, bunalım ve duraklama dönemleri halini alır."

²¹ Ferhat Ali, Tanrıların Alacakaranlığı, sayfa 205-206

²² Karl Marx, On yedinci bölüm, Ricardo'nun birikim teorisi ve eleştirisi (Bunalımlara yol açan neden: Sermayenin Doğası, Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap, sayfa 466, 475

²³ Engels, Kapital'in Üçüncü Cildine Ek, Marx, Kapital Üçüncü Cilt, sayfa 794-795

²⁴ Karl Marx, Otuz ikinci bölüm, Para-Sermaye ve Gerçek Sermaye II, Kapital Üçüncü Cilt, sayfa 452

²⁵ Engels'in "Kapitalist Üretimde Kredinin Rolü" başlıklı yirmi yedinci bölüme yaptığı ara ilave. Engels, burada, tüm kimya sanayinin temelini oluşturan bu kolda, yani alkali üretimi alanında, rekabetin yerini İngiltere'de tekel almıştır diyor. Karl Marx, Kapital, Üçüncü Cilt, sayfa 387-388; Bu konu için ayrıca bakınız, Marx Engels, Seçme Ya-

pıtlar-3, sayfa 172; burada Engels'in dediği şudur: Belirli bir ülkedeki sanayiini belirli bir dalındaki bütün üreticiler, bir 'tröst'te, üretimi düzenlemeyi amaç edinen bir birlikte birleşir. ... Söz konusu sanayiini tümü, tek bir dev anonim ortaklığa dönüşür; iç rekabet, yerini bu ortaklığın iç tekeline bırakır. Bu, 1890'da, İngiliz alkali üretiminde böyle olmuştur.

²⁶ Lenin, İşçi ve Asker Sovyetleri I. Tüm-Rusya Kongresi'nde Savaş Üzerine Konuşma; 22 (9) Haziran 1917; Seçme Eserler Cilt 6, sayfa 161

²⁷ Engels, Kapital'in Üçüncü Cildine Ek, Marx, Kapital-III, sayfa 794

²⁸ Engels, Engels'ten Berlin'deki August Bebel'e, Londra, 24 Ocak 1893; K. Marx F. Engels, Seçme Yazışmalar 2, sayfa 281

²⁹ Karl Marx, Otuzuncu bölüm, Para-sermaye ve Gerçek Sermaye I, Kapital, Üçüncü Cilt, sayfa 424

³⁰ age, sayfa 424

³¹ Karl Marx, Yirmi yedinci bölüm-Kapitalist Üretimde Kredinin Rolü, Kapital Üçüncü Cilt, sayfa 390

³² Karl Marx, Beşinci Kısım, Yirmi dokuzuncu bölüm, Banka Sermayesini Oluşturan Kısımlar, Kapital, Üçüncü Cilt, sayfa 412

³³ age, sayfa 415-416

³⁴ age, sayfa 413

³⁵ "Engels'ten Berlin'deki Conrad Schmidt'e mektup, Londra, 27 Ekim 1890, K. Marx F. Engels, Seçme Yazışmalar 2, sayfa 241

³⁶ age, sayfa 240

³⁷ Karl Marx, Beşinci Kısım, Yirmi dokuzuncu bölüm, Banka Sermayesini Oluşturan Kısımlar, Kapital Üçüncü Cilt, sayfa 416

³⁸ Karl Marx, Yirmi yedinci bölüm, Kapitalist Üretimde Kredinin Rolü, Kapital Üçüncü Cilt, sayfa 390

³⁹ age, sayfa 390

⁴⁰ Karl Marx, Otuz üçüncü bölüm, Kredi Sisteminde Dolaşım

Aracı, Kapital Üçüncü Cilt, sayfa 483

⁴¹ Karl Marx, Sermaye Bölümü, İkinci Kesim, Sermayenin Dolaşım Süreci, Grundrisse 1, sayfa 316

⁴² Karl Marx, On beşinci bölüm, Yasanın İç Çelişkilerinin Serimi, Kapital Üçüncü Cilt, sayfa 225

⁴³ Karl Marx, Beşinci Kısım, Yirmi dokuzuncu bölüm, Banka Sermayesini Oluşturan Kısımlar, Kapital Üçüncü Cilt, sayfa 419

⁴⁴ Karl Marx, On yedinci bölüm, Ricardo'nun Birikim Teorisinin Eleştirisi (Bunalımlara Yol Açan Neden: Sermayenin Doğası, Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap, sayfa 475-476

⁴⁵ Karl Marx, Yedinci Kısım, Yirmi birinci bölüm, Kapitalist Birikimin Genel Yasası, Kapital Birinci Cilt, sayfa 685

⁴⁶ Karl Marx, On yedinci bölüm, Ricardo'nun Birikim Teorisi ve Eleştirisi (Bunalımlara Yol Açan Neden. Sermayenin Doğası), Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap, sayfa 494

⁴⁷ Karl Marx, On altıncı bölüm, Değişen Sermayenin Devri, Kapital İkinci Cilt, sayfa 337

⁴⁸ Karl Marx, On yedinci bölüm, Ricardo'nun Birikim teorisi ve Eleştirisi (Bunalımlara Yol Açan Neden: Sermayenin Doğası), Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap, sayfa 467

⁴⁹ Karl Marx, Yirminci bölüm, Basit Yeniden Üretim, Kapital İkinci Cilt, sayfa 496

Tam da burada bir açıklama gerekiyor. Marx, kapitalist yeniden-üretim biçimi ortadan kaldırıldıktan sonra da yeniden-üretim için gö-reli bir aşırı-üretim vardır der. Belli miktarda doğrudan gerekli olandan fazla üretilmiş belli bir miktarda sabit sermaye ve öte yandan yıllık ge-reksinimlerden belli bir miktarda fazla bir hammadde ikmalidir. Marx'ın sözcükleriyle konuşacak olursak, “bu tür bir aşırı-üretim toplumun kendisine ait maddi yeniden-üretim araçları üzerinde denetim sahibi olması demektir.” Ne ki bu aynı durum, üretim araçlarının özel mülkiyetine dayalı kapitalist çerçevedeki bir toplumda karışıklık ve bunalımı davet eden bir anarşiye davetiye olur; ve hatta zamana zaman felaketi çağırır. Oysa bu fazlalık, üretim araçlarının toplumsal-

laştırıldığı bir toplumda anarşi değil, bir avantaj olarak iş görür.

⁵⁰ Karl Marx, On yedinci bölüm, Ricardo'nun Birikim Teorisi ve Eleştirisi (Bunalımlara Yol Açan Neden: Sermayenin Doğası), Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap, sayfa 466]

⁵¹ age, sayfa 492

⁵² age, sayfa 487

⁵³ Karl Marx, On altıncı bölüm, Ricardo'nun Kâr Teorisi, Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap, sayfa 451

⁵³ Biz biliyoruz ki, kapitalizm altında her kapitalistin amacı, işçinin kendi yararına çalıştığı sürenin kısaltılması ve böylece de kapitalist için bedavadan çalıştığı sürenin uzatılmasıdır. Yani işçinin ücretinin en alt sınıra çekilmesi. Ücretleri zorla emek-gücünün değerinin altına düşürme çabalarının ortaya çıktığı dönemler de yok değildir kapitalizmin tarihinde. Bunun için bakınız. Marx, Kapital, Birinci Cilt, sayfa 464

⁵⁵ Engels, Engels'ten Duisburg'daki Friedrich Albert Lange'ye, Manchester, 29 Mart 1865; Marx Engels Seçme Yazışmalar 1, 1844-1869, sayfa 203

⁵⁶ Karl Marx, On altıncı bölüm, Değişen Sermayenin Devri, Kapital İkinci Cilt, sayfa 335; dipnot:32

⁵⁷ Karl Marx, On beşinci bölüm, Yasanın İç Çelişkilerinin Serimi, Kapital Üçüncü Cilt, sayfa 227

⁵⁸ Karl Marx, On yedinci bölüm, Ricardo'nun Birikim Teorisi ve Eleştirisi (Bunalımlara Yol Açan Neden: Sermayenin Doğası), Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap, sayfa 507

⁵⁹ age, sayfa 512

⁶⁰ Marx'ın dediği şudur: "Dünya pazarı yaratma eğilimi, sermaye kavramının içinde verili olarak vardır." Sermaye Bölümü, İkinci Kesim, Sermayenin Dolaşım Süreci, Grundrisse 1, sayfa 308

⁶¹ Karl Marx, On yedinci bölüm, Ricardo'nun Birikim Teorisi ve Eleştirisi (Bunalımlara Yol Açan Neden: Sermayenin Doğası), Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap, sayfa 507

⁶² Karl Marx, On yedinci bölüm, Ricardo'nun Birikim Teorisi ve Eleştirisi (Bunalımlara Yol Açan Neden: Sermayenin Doğası), Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap, sayfa 473

⁶³ Karl Marx, İkinci Kesim: Sermayenin Dolaşım Süreci, Grundrisse I, sayfa 314

⁶⁴ Engels, Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm, Marx Engels, Seçme Yapıtlar 3, sayfa 170

⁶⁵ Karl Marx, On yedinci bölüm, Ricardo'nun Birikim Teorisi ve Eleştirisi (Bunalımlara Yol Açan Neden: Sermayenin Doğası), Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap, sayfa 466

⁶⁶ Ferhat Ali, Tanrıların Alacakaranlığı, sayfa 91-92

⁶⁷ Para ve kredi ekonomisi, toplumsal üretimindeki gelişmenin iki ayrı ekonomik biçimi değildirler. Dolayısıyla, kredi ekonomisi başlı başına bir ekonomik biçim değildir. Hem kredi ve hem de para ekonomisi kapitalist üretimin gelişmesinin farklı aşamalarına denk düşen ya da bu aşamalara özgü “dolaşım” biçimleridir. Bu bakımdan bu iki biçimi ayrı ayrı ekonomik biçimler olarak ele alma hatasına düşülmemelidir. Marx, kredi ekonomisi denen biçim yalnızca para ekonomisinin bir biçimidir der. Bu ayrım noktasında daha fazla bilgi için bakınız; Marx, Kapital, İkinci Cilt, sayfa 126; ayrıca, Lenin, Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi, sayfa 533

⁶⁸ Karl Marx, Sermaye Üzerine, Birinci Kısım: Genel Olarak Sermaye, Para, Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı, sayfa 185

⁶⁹ Karl Marx, İkinci Kesim, Sermayenin Dolaşım Süreci (Devam), Grundrisse 2, sayfa 137

⁷⁰ Karl Marx, Yirmi yedinci bölüm, Kapitalist Üretimde Kredinin Rolü, Kapital Üçüncü Cilt, sayfa 390

⁷¹ Tooke'den aktaran, Karl Marx, Yirmi yedinci bölüm, Kapitalist Üretimde Kredinin Rolü, Kapital Üçüncü Cilt, sayfa 388

⁷² Engels, Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm; Marx Engels, Seçme Yapıtlar 3, sayfa 165

⁷³ J. V. Stalin, Merkez Komitesi'nin SBKP(B) XVI. Parti Kongre-

si'ne Siyasi Faaliyet Raporu, Dünya Ekonomik Krizi, Eserler Cilt 12, sayfa 211-212

⁷⁴ Karl Marx, Yirminci bölüm, Basit Yeniden Üretim, Kapital İkinci Cilt, sayfa 435

⁷⁵ Karl Marx, On yedinci bölüm, Ricardo'nun Birikim Teorisi ve Eleştirisi (Bunalımlara Yol Açan Neden: Sermayenin Doğası), Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap, sayfa 502

⁷⁶ Karl Marx, On beşinci bölüm, Yasanın İç Çelişkilerinin Serimi, Kapital Üçüncü Cilt, sayfa 227

⁷⁷ Stalin, SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Problemleri, Modern Kapitalizmin ve Sosyalizmin Ekonomik Temel Yasaları Sorunu, Eserler Cilt 16, sayfa 313

⁷⁸ Üretken tüketim; üretim sürecinde, işçinin emeği ile üretim araçlarını tüketerek bunları yatırılan sermayeden daha değerli ürünlere dönüştürmesidir. Buna üretici tüketim denir. Bir de bireysel tüketim var: Bu da, işçinin, emek-gücü için kendisine ödenen parayı geçim araçlarına, yani kendisini ayakta tutmak için gerekli ihtiyaç maddeleri vb. çevirmesidir. Görülüyor ki, emekçi açısından bireysel ve üretken tüketim aynı şey değil, bütünüyle farklı çizgide geliyor.

⁷⁹ Karl Marx, Otuz beşinci bölüm, Değerli Maden ve Kambiyot Kuru, Kapital Üçüncü Cilt, sayfa 508, 509, 510

⁸⁰ Karl Marx, On beşinci bölüm, Yasanın İç Çelişkilerinin Serimi, Kapital Üçüncü Cilt, sayfa 221

⁸¹ Karl Marx, On yedinci bölüm, Ricardo'nun Birikim Teorisi ve Eleştirisi (Bunalımlara Yol Açan Neden: Sermayenin Doğası), Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap, sayfa 492

⁸² Engels, Kapital, Birinci Cildin İngilizce Baskıya Önsöz'ünden; Karl Marx, Kapital Birinci Cilt, sayfa 39

⁸³ Karl Marx, Otuzuncu bölüm, Para-Sermaye ve Gerçek Sermaye, Kapital Üçüncü Cilt, sayfa 429 . Tam da burada bir parantez açmak gerekiyor: Marx'ın bu pasajından, ya da onun kitlelerin sınırlı tüketimi gibi sözlerinden, Marx'ın bunalımları, tüketim azlığına bağladığı gibi bir düşünce çıkarmak son derece hatalıdır. Çünkü, üretimin sınırlı-

sız geliştirilmesi yönelimi ile sınırlı tüketim arasındaki çelişki, çelişkisiz asla var olmayan ve gelişemeyen kapitalizmin tek çelişmesi değildir. İlerleyen sayfalarda göreceğiz ki, sermaye bir değil, bir dizi çelişki demeti içinde hareket ediyor; “değerlenirken” hem bu çelişmeleri var ediyor ve hem de aşmaya çalışıyor ve zaten onun handikabı da burada ortaya çıkıyor.

⁸⁴ Marx, kriz döneminde sermaye tahrip edilmesinden şu aşağıdaki anlamı çıkarır:

“Bunalım sırasında sermayenin tahrip edilmesinden söz edildiği zaman iki etmen arasında ayrım yapmak gerekir.

Yeniden-üretim süreci gemplendiği, emek sürecinin sınırlandırıldığı ya da bazı durumlarda tamamen durduğu ölçüde gerçek sermaye tahrip edilmiş olur. Kullanılmayan makine sermaye değildir. Sömürülmeyen emek yitirilen üretime denktir. Kullanılmaksızın kalan hammadde sermaye değildir. Kullanılmayan ya da yarım kalmış yapılar (ve yeni yapılmış makineler), depolarda çürüyen metalar –bütün bunlar sermayenin tahrip edilmesidir. Tüm bunlar yeniden-üretim sürecinin gemplenmesi demektir, mevcut üretim araçlarının, üretim aracı olarak kullanılmaması, işletilmemesi demektir. Böylece bu araçların kullanım-değeri ve değişim değeri mahvolur.

Bunalımlar sonucu sermayenin yıkımı, ikinci olarak, değerlerin aşınması anlamına gelir; bu aşınma daha sonra sermaye olarak aynı ölçekte yeniden-üretimlerini yenilemelerini önler. Bu, meta fiyatlarındaki düşüşün yıkıcı sonucudur.” On yedinci bölüm, Ricardo’nun Birikim Teorisinin Eleştirisi, (Bunalımlara Yol Açan Neden: Sermayenin Doğası, Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap, sayfa 476-477

⁸⁵ Karl Marx, Otuz dördüncü bölüm, Currency Principles ve 1844 Tarihli İngiliz Banka Yasası, Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap, sayfa 493

⁸⁶ Karl Marx, Sermaye Üzerine, Birinci Kısım: Genel Olarak Sermaye, Dolaşım Aracı, Ekonomi Politüğün Eleştirisine Katkı, sayfa 128

⁸⁷ Karl Marx, Sermaye Üzerine, Birinci Kısım: Genel Olarak Sermaye, Para, Ekonomi Politüğün Eleştirisine Katkı, sayfa 188

⁸⁸ age, sayfa 189

⁸⁹ Karl Marx, On yedinci bölüm, Ricardo'nun Birikim Teorisi ve Eleştirisi (Bunalımlara Yol Açan Neden: Sermayenin Doğası, Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap, sayfa 492

⁹⁰ Bunun için Marx'ın Kapital, İkinci Cildin Üretken Sermaye Devresi bölümüne bakılabilir. Daha ayrıntılı bilgi bu bölümün kendisinde mevcuttur. Sayfa 72 ve devamı tüm sayfalar.

⁹¹ Lenin, Birinci Bölüm, Narodnik İktisatçıların Teorik Hataları, Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi, sayfa 33

⁹² Karl Marx, Yirmi birinci bölüm, Birikim ve Genişletilmiş Yeneden Üretim, Kapital İkinci Cilt, sayfa 524

⁹³ Karl Marx, On üçüncü bölüm, Zıt Yönde Etkiler, Kapital İkinci Cilt, sayfa 198

⁹⁴ Stalin, SBKP(B) MK'nın Çalışması Üzerine XVII. Parti Kongresi'ne Siyasi Faaliyet Raporu, 25 Ocak 1934, Eserler Cilt 13, sayfa 257

⁹⁵ Karl Marx, On beşinci bölüm, Yasanın İç Çelişkilerinin Serimi, Kapital, Üçüncü Cilt, sayfa 221

⁹⁶ Lenin, Avrupa Birleşik Devletleri Şiarı Üzerine, Seçme Eserler, Cilt 5, sayfa 151

⁹⁷ Karl Marx, Sermaye Bölümü (Devam), İkinci Kesim: Sermayenin Dolaşım Süreci (Devam) Grundrisse 2, sayfa 101-102

⁹⁸ age, sayfa 136

⁹⁹ Karl Marx, On beşinci bölüm, Yasanın İç Çelişkilerinin Serimi, Kapital Üçüncü Cilt, sayfa 217

¹⁰⁰ Karl Marx, Sermaye Bölümü, İkinci Kesim: Sermayenin Dolaşım Süreci, Grundrisse I, sayfa 307

¹⁰¹ Karl Marx, Sermaye Bölümü, İkinci Kesim: Sermayenin Dolaşım Süreci, Grundrisse, sayfa 304. Burada bir noktanın daha altını çizmek gerekiyor gibi. Artı-değerin realize edilmesi dolaşım sürecini gerektiriyor olması, değer dolaşım sürecinde yaratıldığı gibi bir yanılısamaya yol açmamalıdır. Dolaşım sürecinde gerçekleşen değer, üretim sürecinde

elde edilmiştir. Dolaşım, sermaye hareketinin zorunlu bir koşulu ve ögesi-
sidir; ama artı-değeri yaratmaz. Marx'ın bu konuda dedikleri şunlar:
“Bunların hepsinin temelinde şu ortak düşünce yatar: artı-değer, ürün satı-
lılana, dolaşıma girene kadar gerçekleşmediği için, bu artı-değer ancak
satıştan, dolaşımdan doğar. Bu, gerçekte, kârın doğuşunun bu farklı biçimi,
bu durumda, üretken sermayenin farklı öğelerinin farklı biçimde
hizmet etmeleri, üretken öğeleri olarak emek-sürecinden farklı biçimde
hareket etmeleri olgusunu açıklamamanın yanlış bir yoludur.”(Kapital,
İkinci Cilt, sayfa 212) Öte yandan “dolaşım sırasında sermaye, üretken
sermaye işlevini yerine getirmez ve bu nedenle de, ne meta, ne de artı-
değer üretmez.” (Kapital, İkinci Cilt, sayfa 136)

¹⁰² Karl Marx, Sermaye Bölümü, İkinci Kesim: Sermayenin Dolaşım Süreci, Grundrisse 1, sayfa 304

¹⁰³ Karl Marx, On beşinci bölüm, Yasanın İç Çelişkilerinin Serimi, Kapital, Üçüncü Cilt, sayfa 217

¹⁰⁴ Karl Marx, On beşinci bölüm, Yasanın İç Çelişkilerinin Serimi, Kapital, Üçüncü Cilt, sayfa 228

¹⁰⁵ age, sayfa 229

¹⁰⁶ age, sayfa 222

¹⁰⁷ age, sayfa 221

¹⁰⁸ age, sayfa 221

¹⁰⁹ Burada bir açıklamaya ihtiyaç var. O da şu: Varsayalım ki, eskiden, üretim sürecinin bilimin teknolojik uygulamasının geri olduğu, işbölümü ve işbirliğinin henüz yeterince ileri düzeyde örgütlenmediği bir dönemde yüz işçi daha ucuz bir makineyle az miktarda hammaddeyi işleyip metaya dönüştürürken, şimdi, bilimin teknolojik uygulamasının, el birliği ve işbirliğinin ileri seviyede olduğu bir dönemde bu yüz işçi yerine on işçi, daha pahalı bir makineyle eskinin yüz kat fazlası hammadde işleyip üretken biçimde tüketir; yani metaya dönüştürür bu maddeleri. Birinci durumda kullanılan üretim araçlarının toplam değerini oluşturan değişmeyen sermaye son derece büyürken, emekgücünün üretim sürecindeki varoluş biçimi olarak değişmeyen sermayenin değeri değişmeyen sermayeye oranla düşer. Bu durum, böyle bir

devasa gelişme, değişen sermaye ile değişmeyen sermaye arasındaki nicel ilişkiyi değiştirir ama bu durum, değişen ve değişmeyen sermaye arasındaki temel ayrım üzerinde hiçbir etkide bulunamaz.

¹¹⁰ Karl Marx, Yirmi beşinci bölüm, Kapitalist Birikimin Genel Yasası, Kapital, Birinci Cilt, sayfa 639-640

¹¹¹ Karl Marx, On üçüncü bölüm, Yasanın Niteliği, Kapital Üçüncü Cilt, sayfa 189

¹¹² Sermayenin organik bileşimi, değişen sermayenin değişmeyen sermayeye oranını ifade eder. Ortalama toplumsal sermayede değişen sermaye değişmeyen sermayeye göre yüzde olarak daha azsa, yani oranı daha düşüğe, bu toplam sermaye yüksek bileşimli sermayedir. Yok eğer tersi ise, yani toplam sermaye içinde değişmeyen sermaye değişen sermayeye oranla yüzde olarak daha küçüğe bu tür sermayelere de düşük bileşimli sermayeler denir. Biricisine örnek, yani yüksek bileşimli sermayelere örnek, gelişmiş kapitalist ülkelerdir; düşük bileşimli sermayeler örnekse geri kalmış ülkelerdir, kapitalizmin az geliştiği. Ama öte yandan bir tür sermaye bileşim daha var; o da ortalama bileşime sahip sermayedir bu da. Bileşimi, ortalama toplumsal sermayeyle aynı olan sermayedir bu.

¹¹³ Karl Marx, On ikinci bölüm, Nispi Artı-Değer Kavramı, Kapital, Birinci Cilt, sayfa 329

¹¹⁴ Değişmeyen sermaye; üretim süreci içindeki iş aletleri, yardımcı malzemeler ve hammaddeyi içeren ya da temsil edilen ve üretken amaçlar için kullanılan üretim araçlarının değeridir. Sermayenin bu kısmı, üretim sürecinde nicel bakımdan bir değer değişimine uğramaz. Dolayısıyla bunlara değişmeyen sermaye denir. Değişen sermaye ise, üretim sürecinde sermayenin emek-gücü tarafından temsil edilen kısmının değeridir. Bu sermaye, emek gücünün-değerine eşittir. Ve bu kısım, üretim sürecinde değer değişimine uğrar ve hem kendi değerinin eşdeğerini ve hem de fazlalığı yani artı-değeri üretir. Değişmeyen bir büyüklükten değişen bir büyüklüğe dönüşen bu bölüm de Marx tarafından değişen sermaye olarak adlandırılır. Bunun için bakınız; Marx, Kapital, Birinci Cilt, sayfa 224-225; ayrıca, Kapital İkinci Cilt, sayfa 419; Ayrıca, bilinmelidir ki, bu kavramları ilk kez kullanan Marx ol-

muştur. Marx, değişmeyen ve değişen sermaye arasındaki ayrımı ortaya koyarak –diyor Engels-, artı-değerin oluşum sürecinde izlediği gerçek yolu en ufak ayrıntılarına kadar izleyebildi ve böylece onu açıklayabildi ve kendisinden önceki iktisatçıların hiç birisinin ulaşamadığı bir şeyi başarmış oldu. Marx Engels, Seçme Yapıtlar 2, sayfa 186

¹¹⁵ Karl Marx, On yedinci bölüm, Ricardo'nun Birikim Teorisi ve Eleştirisi (Bunalımlara Yol Açan Neden: Sermayenin Doğası, Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap, sayfa 459

¹¹⁶ Karl Marx, On üçüncü bölüm, Yasanın Niteliği, Kapital, Üçüncü Cilt, sayfa 189-190

¹¹⁷ age, sayfa 198

¹¹⁸ Karl Marx, Dördüncü bölüm, Grundrisse 2, sayfa 213

¹¹⁹ Karl Marx, Ekler, Tarım Emeğindeki Üretkenlik Artışı Konusunda Hodgskin'in Görüşleri, Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap, sayfa 564

¹²⁰ Artı-değer kitlesi; artı-değer oranı ile işçi sayısının çarpımına eşittir diyor Marx. Ne var ki bu oran, hiçbir zaman toplam sermaye üzerinden değil, yalnızca değişen sermaye üzerinden, aslında ise ancak her işgünü için hesaplanır. Ve de değişen sermayenin mutlak büyüklüğü ile artı-değer oranının bileşik oranına bağlıdır. Kâr kitlesi diyor Marx, “metaların kendilerinde bulunan ve satışlarıyla gerçekleşecek olan kâr ya da artı-değer kitlesinden başka bir şeye eşit olamaz.” Kapital, Üçüncü Cilt, sayfa 203

¹²¹ Artı-değer oranı, emek-gücünün sömürü oranıdır. Marx, artı-değer oranı için ayrıca şöyle diyor: Değişen sermayenin değerindeki nispi artış ya da artı-değerin nispi büyüklüğüdür. Örneğin, bir işçi sekiz saatlik bir işgününde dört saatte gerekli-emek, dört saatte de artı-emek üretiyorsa; yani dört saatte kendisinin yeniden-üretimi için çalışıyor ve dört saatte patrona bedavadan çalışıyorsa burada artı-değer oranı, yani sömürü oranı ya da derecesi yüzde yüzdür. Görülüyor ki, artı-değer oranı, işçinin sömürülme derecesini ifade ediyor. Artı-değer oranı, aynı zamanda, emekçinin emeğinin ne kadarının gerekli-emeğe ne kadarının art-emeğe ayrıldığını da saptar ve böylece de işgünün ne

kendisi için gerekli olan emeğe ayrılan bölümü ile patron için çalıştığı artık bölümü, yani bedavadan sermayeye çalıştığı bölümü de belirtir. Ancak burada bir noktanın altının çizilmesi gerekir. Artı-değer oranı diyor Marx, emek-gücünün sömürü derecesini gösteren kesin bir ifade olmakla birlikte, sömürünün mutlak büyüklüğünü hiçbir zaman ifade etmez. Örneğin, gerekli-emek= 5 saat ve artı-emek= 5 saat ise, sömürü derecesi yüzde yüzdür. Sömürü büyüklüğü burada 5 saatle ölçülmüştür. Oysa gerekli-emek= 6 saat, artı-emek= 6 saat olsaydı, sömürü derecesi gene eskisi gibi yüzde yüz olurdu, ama fiili sömürü miktarı yüzde yirmi artmış olurdu, yani beş saatten altı saate çıkardı. Bunun için bakınız, Kapital, sayfa 233

¹²² Artı-değer –diyor Marx-, bir metanın değerinin maliyet fiyatı üzerinde ve ötesinde kalan fazlasıdır.

¹²³ Kâr oranı, artı-değerin yüzde olarak toplam sermayeye oranıdır. Ya da aynı anlama gelmek üzere, toplam sermaye ile ölçülen artı-değer oranına kar oranı denir diyor Marx. Engels de şöyle diyor: Kâr oranı, bir yılda üretilen ve gerçekleştirilen artı-değer ya da kârın, yüzde olarak hesaplanan toplam sermayeye oranıdır.

¹²⁴ Karl Marx, On dördüncü bölüm, Hisse Senetli Sermayenin Artışı, Kapital, Üçüncü Cilt, sayfa 213

¹²⁵ Karl Marx, On altıncı bölüm, Ricardo'nun Kâr Teorisi, Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap, sayfa 419

¹²⁶ Karl Marx, On yedinci bölüm, Ticari Kâr, Kapital Üçüncü Cilt, sayfa 348-350

¹²⁷ Karl Marx, On beşinci bölüm, İşgününün Uzatılması, Kapital Birinci Cilt, sayfa 420

¹²⁸ D. Ricardo'dan aktaran; Karl Marx, On yedinci bölüm, Ricardo'nun Birikim Teorisi ve Eleştirisi (Bunalımlara Yol Açan Neden: Sermayenin Doğası), Artı-Değer Teorileri İkinci Kitap, sayfa 521

¹²⁹ Karl Marx, On beşinci bölüm, Tamamlayıcı Düşünceler, Kapital, Üçüncü Cilt, sayfa 229

¹³⁰ Karl Marx, On beşinci bölüm, Yasanın İç Çelişkilerinin Serimi, Kapital, Üçüncü Cilt, sayfa 233

¹³¹ age, sayfa 232

¹³² Karl Marx, Otuzuncu bölüm, Para-Sermaye ve Gerçek Sermaye I, Kapital, Üçüncü Cilt, sayfa 429/ Ayrıca şunu açıklayalım ki, gerçekleştirme teorisi daha önceki “Tanrıların Alacakaranlığı” adlı çalışmamda genişçe açıklandığı için, burada soruna değinmiyorum. Konuya ilgi duyan okurlar bu çalışmadan yararlanabilir.

¹³³ Bu konuyu Tanrıların Alacakaranlığı başlıklı çalışmamda daha geniş ele aldığım için burada kısa kesiyorum. Daha geniş bilgi için hem Marx’ın Kapital’ine ve hem de o çalışmaya baş vurulabilir. Marx, Kapital, Üçüncü Cilt, On dördüncü bölüm; Ferhat Ali, Tanrıların Alacakaranlığı, İkinci bölüm.

¹³⁴ Karl Marx, Sermaye Bölümü, Grundrisse 1, sayfa 300

¹³⁵ Marx, artı-emeği gerekli-emeğin sonucu olarak ele alır ve der ki: “gerekli-emek yok olunca, artı-emek de yok olur, çünkü bu, gerekli-emeğin yalnızca bir işlevidir.” Karl Marx, Kapital, Birinci Cilt, sayfa 544

¹³⁶ Daha geniş bilgi için bakınız: Marx Engels, Seçme yapıtlar 2, sayfa 68-69, 176; Kapital Birinci Cilt, Altıncı Bölüm ve sayfa 186

¹³⁷ Karl Marx, On ikinci bölüm, Nispi Artı-Değer Kavramı, Kapital Birinci Cilt, sayfa 335

¹³⁸ Gerekli-emek kavramı ile ilgili birkaç şey söylemek gerekiyor. Marksist teoride, emek-gücünün değeri, onun yeniden-üretimi için gerekli emek miktarı ile saptanır. Bu miktar da, emekçinin gerekli geçim araçlarının değeriyle, yaşamının koşullarının yeniden-üretimi için gerekli olan emek miktarı ile saptanır. Marx bu konuyu tartışırken, kapitalist üretim biçiminin ortadan kaldırılmasından sonra, işgününün uzunluğunun gerekli-emek zamanına indirgenebileceğini söylüyor. Bu şu anlama gelir ki, kapitalist tarzın ortadan kaldırılmasından sonra gerekli-emek kavramı, bir yandan gerekli geçim araçları kavramındaki genişleme üzerinden genişler; ama öteki yandan da kapitalizmde artı-emek sayılan kısmın sosyalizmde gerekli-emek sayılır. Tam da burada, Marx zamanında yeterince ortaya çıkmayan bir durum karşımıza çıkıyor. O da gerekli emek-kavramına biçim veren gerekli geçim araçları kavramının kapitalizm altında, ve elbette gelişmiş kapitalist ülkelerde

bir ölçüde “genişlik” kazandıdır. Marx döneminin gerekli geçim araçları kavramı ile şimdinin gelişmiş kapitalist ülkelerindeki gerekli geçim araçları kavramının genişliği aynı değil; bu kavram, geçim araçlarının çeşitlenmesi, zorunlu gereksinimlerin artmasından dolayı genişlemiştir. Gerekli-emek kavramına temel teşkil eden gerekli geçim araçlarındaki bu genişleme bu kavrama bugün daha bir genişlik kazandırmıştır. Ve bu açılımımız, refah toplumu kavramıyla da ilişkili bir gelişmedir. Ne ki, burada bir önemli nokta daha boşlukta kalıyor: Üretim kapasitesindeki gelişmenin sermayeye kattığı zenginliğin yanında işçi ücretleri daima minarenin yanında sinek kalır. İşçi ücretleri bu zenginliklere göre daima gerilemiştir yüz elli yıl öncesine göre artmış olsa da. Nedir ki, sosyal devlet çizgisinin önemli ölçüde yitip gitmesiyle, bu kavramda gene bir daralmaya gidildiği de son birkaç beş yılın herkesçe bilinen acıklı hikayesidir. Toplumsal üretimin gelişme kapasitesi öylesine bir noktaya ulaşmıştır ki, yalnızca “geçim” araçları değil, “gelişme” araçlarının tatmininin de gerekli emek kavramı içinde yer alması gerekirken, sermayeye dayalı üretim tarzında, gerçek üreticilerin çok büyük bir bölümünü bu araçlardan yapay olarak yoksun kalmayı sürdürüyor.

¹³⁹ Marx, İngiliz emekçi yığınlarına karşı girişilmiş olan bu anti-jakoben savaşı sırasında, zafer bayramını kutlayan sermaye diyor, işgününü on saatten on iki, on dört, on sekiz saate çıkardı. Burada, anti-jakoben savaşıdan, 18. yy.’ın sonunda İngiltere’nin Fransız burjuva devrimi sırasında Fransa’ya karşı giriştiği savaştır söz konusu olan. Karl Marx, Ücret, Fiyat ve Kâr; Marx Engels, Seçme Yapıtlar 2, sayfa 81

¹⁴⁰ Karl Marx, On birinci bölüm, Ricardo’nun Kâr Teorisi, Grun-
drisse 2, sayfa 232

¹⁴¹ Karl Marx, On yedinci bölüm, Ricardo’nun Birikim Teorisi ve Eleştirisi (Bunalımlara Yol Açan Neden: Sermayenin Doğası), Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap, sayfa 492

¹⁴² Karl Marx, On beşinci bölüm, Ricardo’nun Artı-Değer Teorisi, Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap, sayfa 497

¹⁴³ Karl Marx, Sermaye Bölümü, Birinci Kesim: Sermayenin Üre-

tim Süreci, Grundrisse 1, sayfa 248-249

¹⁴⁴ age, sayfa 310-311

¹⁴⁵ age, sayfa 322

¹⁴⁶ Karl Marx, On beşinci bölüm, Yasanın İç Çelişkilerinin Serimi, Kapital Üçüncü Cilt, sayfa 229

¹⁴⁷ Stalin, Yoldaş Aleksander İlyiç Notkin'e Yanıt, Eserler, Cilt 16, sayfa 330

¹⁴⁸ Stalin, Eserler, Merkez Komitesi'nin SBKP(B) XVI. Parti Kongresi'ne Siyasi Faaliyet Raporu, Cilt 12, sayfa 213

¹⁴⁹ Ferhat Ali, Tanrıların Alacakaranlığı, sayfa 201

¹⁵⁰ Bu konudaki Stalin'in yargılarını Mao da paylaşmaktadır. Stalin'in dediği şudur: Kapitalist sistem Birinci Dünya Savaşı sonrası kazandığı istikrar ve dengeye bir daha kavuşamayacaktı. Stalin, Eserler Cilt 16, sayfa; Mao da aynı şeyleri Sovyet İktisadının Eleştirisi kitabında söyleyerek Stalin'le aynı ortak payda da buluyor. Söyledikleri şunlar: Kapitalist dünya, Birinci Dünya Savaşından sonra sahip olduğu nispi dengeyi artık bir kez daha bulamayacaktı." (sayfa, 136) Mao bunun nedenini de şuna bağlıyor: Birinci Dünya Savaşından sonra, devrim Rusya dışında her yerde yenildiği için kapitalist dünya henüz nispi istikrara sahipti; ne ki, İkinci Paylaşım Savaşından sonra, dünyanın üçte birinin halk demokrasisi ve sosyalizm rengine bürünmesi kapitalist sistemi parçaladı; sömürgeci sistem parçalandı vb.

¹⁵¹ Stalin, kapitalizmin genel bunalımı döneminde de, pazarların göreceli istikrarından söz etmekte ama bu durumun İkinci Paylaşım Savaşından sonra ortaya çıkan yeni durum ışığında geçerliliğini yitirdiğini söylemektedir. Bunun için bakınız; Eserler Cilt 16, sayfa 307; ve ayrıca 3 Aralık, 1927 yılında SBKP(B) XV. Parti Kongresi'ndeki Merkez Komitesinin Politik Raporu'nda pazarlar sorununa ilişkin söylediklerine. Orada kapitalizmin hala nispi istikrar içinde olduğu ama bunun sağlam olmadığı vurgulanarak şöyle denmektedir: Üretim olanaklarının büyümesiyle pazarların görece sabitliği arasındaki bu ilişki, pazarlar sorununun şimdi kapitalizmin ana sorunu olmasının nedenidir. Genel olarak sürüm pazarları sorununun keskinleşmesi ve

özel olarak da dış pazarlar sorununun keskinleşmesi, tek tek olarak da sermaye ihracı için pazarlar sorununun keskinleşmesi –kapitalizmin şimdiki durumu budur. (Eserler, Cilt 10, sayfa 235)

¹⁵² Stalin, SBKP(B) MK'nın Çalışması Üzerine XVII. Parti Kongresi'ne Siyasi Faaliyet Raporu, 26 Ocak 1934; Eserler, Cilt 13

¹⁵³ Stalin, SBKP(B) XV. Parti Kongresi, 2-19 Aralık 1927, Merkez Komitesinin Politik Raporu, 3 Aralık, Eserler Cilt 10, sayfa 234; Unutulmasın ki, Stalin bu saptamayı daha krizden kısa süre önce yapıyor. Aralık 1927. Bu tespitten kısa süre sonra 1929 bunalımı kapitalizmin kapısını çalacaktı.

¹⁵⁴ Ferhat Ali, (dayanakları/etkileri/körlükleri) ile Küreselleşme ve Üretim Sürecinde Teknolojinin Rolü, sayfa 106

¹⁵⁵ Karl Marx, On beşinci bölüm, Makine ve Büyük Sanayi, Kapital Birinci Cilt, sayfa 464

¹⁵⁶ Karl Marx, Dokuzuncu bölüm, Yatırılan Sermayenin Toplam Devri. Devir Çevrimleri, Kapital İkinci Cilt, sayfa 198

¹⁵⁷ Karl Marx, On beşinci bölüm, Yasanın İç Çelişkilerinin Serimi, Kapital, Üçüncü Cilt, sayfa 224

¹⁵⁸ Karl Marx, On beşinci bölüm, Yasanın İç Çelişkilerinin Serimi, Kapital, Üçüncü Cilt, sayfa 226

¹⁵⁹ Karl Marx, On altıncı bölüm, Ricardo'nun Kâr Teorisi, Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap, sayfa 477

¹⁶⁰ Karl Marx, On beşinci bölüm, Makine ve Büyük Sanayi, Kapital Birinci Cilt, sayfa 464

¹⁶¹ Stalin, SBKP(B) MK'nın Çalışması Üzerine XVII. Parti Kongresi'ne Siyasi Faaliyet Raporu, 26 Ocak 1934; Eserler Cilt 13, sayfa 263

¹⁶² Lenin, Komünist Enternasyonal II. Kongresi'nde Uluslararası Durum ve Komünist Enternasyonal'in Ana Görevleri Üzerine Rapor, 19 Temmuz, 1920, Seçme Eserler, Cilt 10, sayfa 211-212

(dayanakları/etkileri/körlükleri)
ile
KÜRESELLEŞME
ve
ÜRETİM SÜRECİNDE TEKNOLOJİNİN
ROLÜ

FERHAT ALI

Umut Yayıncılık

**Tanruların Alacakaranlığı
ya da
Sermayenin Alacakaranlığı**

Ferhat Ali

(Sermayenin çöküş koşullarının
Marksist bir analizi)

UMUT YAYINCILIK

Ferhat Ali'nin daha önceden yayınevimizden çıkmış olan
KÜRESELLEŞME VE ÜRETİM SÜRECİNDE
TEKNOLOJİNİN ROLÜ ve
TANRILARIN ALACAKARANLIĞI YA DA
SERMAYENİN ALACAKARANLIĞI kitaplarına
Umut Yayıncılık bürolarından ulaşabilirsiniz.